

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

LXII. évf.

2018

2. szám

TARTALOM

Tanulmányok

SZIKSZAI MÁRIA, Digitális ünneplés. A digitális média hatása a kulturális emlékezés gyakorlatára	103
VÉGH BALÁZS BÉLA, A <i>137. zsoldár</i> emlékezete a szépirodalomban	121
MAKKAI JÚLIA ANNA, Emlékezet és örökség Bánffy Miklós <i>Erdélyi történetében</i> . Erdély arcai a trilógiában	133

Műhely

KESZEG VILMOS – BAKOS ÁRON – DIMÉNY HAJNALKA – ERDEI VIRÁG, Patrimonizációs, emlékezési gyakorlatok Erdélyben	153
---	-----

Szemle

TÓTH ZSOMBOR, A kora újkori könyv antropológiája. Kéziratos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában. (<i>Bilibók Renáta</i>)	179
VARGA P. ILDIKÓ (szerk.), Vikár Béla levelei. „Finnország egyik leglelkesebb diplomatája itt több mint 50 esztendőn keresztül” (<i>Szij Enikő</i>)	181

Aktuális

KONTRA MIKLÓS, Szilágyi N. Sándor fölterjesztése Arany János életműdjára ...	187
TÁNCZOS VILMOS, Emlékezés Kallós Zoltánra (1926–2018)	188
POZSONY FERENC, Ujváry Zoltán (1932–2018)	190

A ROMÁN AKADEÉMIA KIADÓJA – BUKAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

Anul LXII

2018

Nr. 2

S U M A R

Studii

- MÁRIA SZIKSZAI, Sărbătorile în era digitală. Efectul mediilor digitale asupra memoriei culturale 103
- BALÁZS BÉLA VÉGH, *Psalmul 137* în literatura maghiară 121
- JÚLIA ANNA MAKKAI, Memorialistică și moștenire în romanul *Erdélyi történet (Poveste din Transilvania)* de Miklós Bánffy. Imaginile Transilvaniei în trilogie 133

Atelier

- VILMOS KESZEG – ÁRON BAKOS – HAJNALKA DIMÉNY – VIRÁG ERDEI, Strategii de patrimonializare în Transilvania 153

Recenzii

- ZSOMBOR TÓTH, A kora újkori könyv antropológiája. Kéziratos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában. (Antropologia cărții moderne timpurii: publicitatea literară a manuscriselor și obiceiuri de scriere în opera lui Mihály Cserei) (*Renáta Bilibók*) 179
- ILDIKÓ VARGA P. (szerk.), Vikár Béla levelei. „Finnország egyik leglelkesebb diplomatája itt több mint 50 esztendőn keresztül” (Scrisorile lui Béla Vikár. „Unul dintre diplomații cei mai entuziaști ai Finlandei aici, timp de peste de 50 de ani”) (*Enikő Szij*) 181

Actual

- MIKLÓS KONTRA, Nominalizarea lui Sándor Szilágyi N. pentru Premiul János Arany pentru întreaga carieră 187
- VILMOS TÁNCZOS, În memoria lui Zoltán Kallós (1926–2018) 188
- FERENC POZSONY, Zoltán Ujváry (1932–2018) 190

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI
Calea 13 Septembrie nr. 13

JOURNAL OF LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES

Year LXII

2018

Nr. 2

C O N T E N T S

Studies

- MÁRIA SZIKSZAI, Celebrating in the Digital Age. The Effects of the Digital Media on Cultural Memory 103
- BALÁZS BÉLA VÉGH, *Psalm 137* in the Hungarian Literary Memory 121
- JÚLIA ANNA MAKKAI, Remembrance and Heritage in Miklós Bánffy's novel *Erdélyi történet (Transylvanian Saga)*. The Images of Transylvania in the Trilogy 133

Workshop

- VILMOS KESZEG – ÁRON BAKOS – HAJNALKA DIMÉNY – VIRÁG ERDEI, Patrimonial Strategies in Transylvania 153

Book Reviews

- ZSOMBOR TÓTH, A kora újkori könyv antropológiája. Kéziratos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában (The Anthropology of the Early Modern Book: Scribal Publicity and Writing Habits in Mihály Cserei's Oeuvre) (*Renáta Bilibók*) 179
- ILDIKÓ VARGA P. (szerk.), Vikár Béla levelei. „Finnország egyik leglelkesebb diplomatája itt több mint 50 esztendőn keresztül” (Letters of Béla Vikár. “One of Finland's Most Enthusiastic Diplomats for More Than 50 Years Here” (*Enikő Szij*) 181

Actualities

- MIKLÓS KONTRA, Nomination of Sándor Szilágyi N. for the János Arany Lifetime Achievement Award 187
- VILMOS TÁNCZOS, Remembering Zoltán Kallós (1926–2018) 188
- FERENC POZSONY, Zoltán Ujváry (1932–2018) 190

EDITED BY THE ROMANIAN ACADEMY – BUCHAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

TANULMÁNYOK

SZIKSZAI MÁRIA

DIGITÁLIS ÜNNEPLÉS. A DIGITÁLIS MÉDIA HATÁSA
A KULTURÁLIS EMLÉKEZÉS GYAKORLATÁRA

Kulcsszavak: ünneplés, emlékezés, megemlékezés, szociális média, digitális kor.

A digitális média korszakában iszonyú sebességűvé és méretűvé vált a tartalomgyártás. A felhasználók többsége rendszeresen dokumentálja az élete egyes mozzanatait, fordulópontjait, egyesek közülük a nagyobb eseményeket, mások a hétköznapi történéseit is, és úgy tűnik, hogy ezzel szoros kapcsolatban áll az emlékeknek egy újfajta gyártási módozata. Az egyik legnagyobb szociális médiafelület, a Facebook definíciószerűen emlékeknek nevez minden olyan tartalmat, amelyet az egyén korábbi években ugyanazon a napon készített, és naponta felajánlja a felhasználónak azt, hogy tekintse meg a saját, így definiált emlékeit. De vajon valóban emlékek tekinthető-e minden olyan tartalom, amelyet csak az tett emlékké, hogy valamikor korábban gyártották? Vajon átírja-e, és ha igen, hogyan írja át a szociális média az emlékekkel és a megemlékezésekkel kapcsolatos kulturális attitűdöket?

A digitális korszak előtt a néprajztudomány legfontosabb kutatási módszerei közé tartozott az, hogy adatközlőkkel, más szóhasználatban informátorokkal dolgozott, akiktől a kutató összegyűjtötte a relevánsnak tartott információkat. Egyes néprajzkutatók ugyan már a hetvenes évektől kezdődően próbálkoztak a számítógépek alkalmazásával, ebben az időszakban azonban ez értelemszerűen csupán azt jelentette, hogy a számítógép felgyorsította az ember által elvégezhető elemzéseket, amit ők felhasználtak az elemzéseik elkészítéséhez.¹ A digitális korszakban azonban, amikor a társadalom aktív résztvevője lett a digitális világnak, ez megváltozott: a klasszikus értelemben vett adatközlők ugyanis netizennek² váltak, és ezzel együtt számos tevékenységük mondhatni az internet felületére költözött. A digitális platformot működtető szolgáltatók felhasználóknak nevezik őket. A jelen

¹ Ilyen pl. Voigt Vilmos tanulmánya a gépesíthető ritmikai analízis lehetőségeiről, Voigt 1972.

² Netizen: az internet polgára, az internetes közösség aktív résztvevője, ld. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/netizen>

kutatás számára ők voltak az (immár digitális) adatközlők. Ám amikor felhasználókat emlegetünk, nemcsak az egyéni felhasználókra utalunk, akik elfoglalták közösségi média tereit, hanem arra is, hogy mellettük ott vannak az intézmények, cégek, szervezetek, amelyek korán felismerték ezekben a felületekben rejlő marketing-lehetőségeket. Ma már szinte minden intézmény rendelkezik a közösségi médiára tervezett kommunikációs stratégiával.

A szociális média által bevezetett forradalmi újítás nyomán az így definiált felhasználók nemcsak fogyasztják a tartalmakat, hanem gyártják is azokat, és mint ilyenek a legnagyobb tartalomgyártó erővé váltak a szociális média felületein. Szükséges volt ehhez néhány technikai feltétel, például az állandó online tartalomfrissülés technikája, és amint ez létrejött, el tudott kezdődni az, amit a szakirodalom UGC-korszaknak hív: User Generated Content, azaz a felhasználók által gyártott tartalom korszaka (Kaplan 2010: 61). A kutatások azonban kitérnek arra is, hogy bár az internetes kommunikáció, mint előbb említettük, technikailag meghatározott, maga a folyamat nem vonatkoztatható el a társadalmi kontextustól, azaz az internetes kommunikáció maga természetesen társadalmi folyamat (Szűcs 2012).

A szociális média korszaka ilyenformán komoly társadalmi változásokat indított el, és ez állandó témája a társadalomtudományok művelőinek, a közösségi média definíciójától vagy az internetes kommunikáció történetétől az új felületeken kialakuló viselkedési kódokig és a netikett fogalmáig.³ A digitális világ új fogalmakat, új nyelvi eszközöket és nyelvi kompetenciákat is hozott.⁴ A digitális korszak olyan új tudományos kutatási módszerek kialakuláshoz vezetett, mint a digitális bölcsészet (*digital humanities*), amely nyilván arra alapoz, hogy a bölcsészettudományok és a társadalomtudományok számítógépes technológiákat használnak tudományos kérdések megválaszolására (ld. erről pl. Palkó 2016). Amikor a digitális média korszakáról beszélnek, a médiakutatók az írástörténet négy korszakának egyikeként emlegetik, mint a szóbeliség korszaka, a kéziratok korszaka, illetve a nyomtatás korszaka után következőt (erről Marie-Laure Ryan, 2004).

Az emlékezésről szóló jelen elemzés egyik kiindulópontja az, hogy a közösség tagjai rítusok, ünnepek révén veszik ki részüket a kollektív emlékezésből (Assmann 2004: 57). A kollektív emlékezet e szerint a megközelítés szerint kétféleképpen működik. Egyrészt az őseredetre reflektál, ezt hívják a kutatók megalapozó emlékezésnek. Másrészt a közelmúltra reflektál, immár saját tapasztalatokra alapozva, amit biografikus emlékezés néven emlegetnek (Assmann 2004: 52). A jelen tanulmány két, a megalapozó emlékezés körébe sorolható ünnepi eseményre figyel, és arra kérdez rá, hogy miképpen reflektál erre a két ünnepre a digitális média felületein az azt mind gyakrabban használó erdélyi magyar közösség vizsgált szelete.

A szociális média maga is megpróbál reflektálni az emlékezésre. A felület felhasználója első látásra az állandó jelenben él. A másodpercenként érkező frissebb

³ Ld. ehhez Barát 2011, Szűcs 2009, 2012 stb.

⁴ 2016-ban megjelent az Oxford University Press kiadásában a szociális médiára vonatkozó szótárunk első kiadása. Ld. Chandler – Munday 2016.

és frissebb hírek, bejegyzések folyamatosan maguk mögé parancsolják a pár perccel korábbiakat, állandóan számot tartva a felhasználó figyelmére, ezzel állandóan hátrább taszítva, így azonnal múlttá alakítva a korábbi tartalmakat. A szociális média működtetői felismerték azt, hogy a pár évvel korábban keletkezett tartalmak így végképp háttérbe szorulnak, és ezért egy emlékeztető funkció beépítésével igyekeznek elérni azt, hogy a felhasználó korábbi tevékenysége ne maradjon reflektálatlanul. A felület ezen beépített opciója naponta felajánlja a felhasználónak, hogy áttekintse mindazt, amit a korábbi években ugyanazon a napon megosztott az oldalon, legyen az kép, szöveg, esemény vagy film. A működtetőnek ezzel nyilvánvalóan az volt a célja, hogy a felhasználó még több időt töltsön el a felületén. Az ennek céljából előhozott, általa emlékeknek nevezett tartalmakról a felhasználó eldöntheti, hogy csak ő maga tekinti át, vagy újra közzéteszi őket. Ez utóbbi esetben a portál egy speciális fejléccel látja el a bejegyzést, ezzel jelezve a többi felhasználónak, hogy az adott tartalom nem friss, hanem úgynevezett emlék.

Ettől azonban még nem beszélhetünk valós emlék-generálásról. Az igazi emlék-gyártás és az itt leírt között az a különbség, hogy a digitális felületen elmarad az, ami az emléket megkülönbözteti a múlt többi eseményétől, nevezetesen a jelentőség-tulajdonítás. A digitális felület ugyanis válogatás nélkül minden korábbi tevékenységet előhoz. Igaz, lehetővé teszi azt is, hogy ezek közül egyeseket kiszűrjön a felhasználó, ezzel mintha utánozni szeretné azt, amit az emberi agy mindenképp elvégez: a szelekciót. Ez a szelekció azonban semmiképp nem tudja pótolni azt, amit az emberi agy esetében jótékony felejtésnek nevezhetünk, ezért ezek a tartalmak sem válnak igazi emlékké, és ennek okán ezeket a bejegyzéseket inkább emlékeztetőnek nevezhetjük, mintsem emlékeknek. Ez lenne tehát a digitális média felületén működő emlékezési gyakorlatra vonatkoztatott első megállapításunk, amely a felület nyújtotta lehetőségekre és azok használatára reflektál.

A következőkben a digitális média használatára irányul a figyelmünk: azt vizsgáljuk meg, hogy a felhasználók hogyan költöztetik a megemlékezéseiket a digitális média felületeire, hogyan lakják be azokat, és hogyan alakulnak át ennek nyomán ezek a megemlékezési gyakorlataik.

A digitális média korszakában immár általánosan elterjedt jelenség az, hogy az offline ünnepek, megemlékezések bekerülnek az online világba. Még a legkisebb cégek, intézmények is igyekeznek online tartalmat gyártani a tevékenységükről, felismerve azt, hogy nemcsak a fiatalok, hanem a fiatalok felüljáró jónéhány generációt sem lehet már elérni a szociális média előtti kommunikációs eszközökkel. Fogalmazhatunk úgy is, hogy felismerik azt, hogy a társadalom, amelyet megcéloznak tevékenységükkel, a netre költözött. Ennek következményeként személyek, intézmények egyaránt igyekeznek részt venni a(z ünnepi) digitális tartalomgyártásban illetve – továbbításban. Az intézmények széleskörű részvételének részben a marketinggel kapcsolatos oka van, hiszen minden intézmény, legyen akár kereskedelmi, akár állami, akár a civil szférához tartozó, forgalmazzon akár kereskedelmi, akár más természetű terméket, vagy szervezzen bármilyen rendezvényt, eseményt – szeretné eladni a termékét. A szociális média felületein zajló ünnepi megosztás-folyamatban

való aktív részvétellel azonban ezek a szereplők nemcsak a saját terméküket adják el, hanem egyben a saját lokális közösségükhöz való tartozásukat is jelzik azzal, hogy az adott ünnepi alkalomra szánt tartalmat gyártják illetve népszerűsítik.

Szoktuk mondani, hogy az emlékezés mindig az egyén ügye, de a társadalmi interakciói nyomán alakul ki az, hogy ki mire emlékszik, illetve miről emlékezik meg. Az egyes társadalmi csoportok felvetni látszanak azt a kérdést, hogy vajon mit nem szabad elfelejteniük. Ennek érdekében minden csoport kiválasztja a régmúltnak azon eseményeit, amelyeket látszólag közös megegyezéssel erre alkalmasnak talál. Csakhogy az, ami ezután következik, az nem a szó szoros értelmében vett emlékezés, hanem megemlékezés, felidézés, emlékeztetés. Ezt a rendeltetést szolgálják a rendszeresen visszatérő ünnepek. Ezeknek az ünnepeknek a célja az, hogy a régmúlt egyes eseményeit ünnepi formában jelenítsék meg (Assmann 2004: 53), illetve a részvételük által az egyének részesedjenek a közös tudásból, amely az identitásuk alapjául szolgál. Ezen ünnepek történelmi eseményeket idéznek fel (pl. március 15.), vagy vallásos tartalmuk van (ld. a húsvéti ünnepkört). A kulturális emlékezet, ahogy ezt a régmúlt eseményeire történő emlékezést Jan Assmann nevezi (Assmann 2004), valójában egy pseudo-emlékezés, más szóval megemlékezés a régmúlt eseményeiről, felidézése a régmúlt eseményeinek akár azok elbeszélése, akár újra eljátszása révén – tehát megemlékezés, és nem emlékezés. Assmann maga is említi a könyve első lapjain az elektronikus média megjelenését és azt, hogy ezzel együtt megjelent a külső adattárolókba kihelyezhető memória technológiája. Azóta a technológiai fejlődés ugrásszerű változásai megteremtették a szociális média felületeit, és ez gyökeresen megváltoztatja az emberek múlthoz való viszonyát. Egyrészt azáltal, hogy az ünnepek (is) a netre, és ezen belül immár a közösségi oldalakra költöznek. Másrészt azáltal, hogy az emberek a szociális média felületeit arra használják, hogy elmondják saját hétköznapijaikról szóló egyéni történeteiket. A szociális média felületein megjelenő bejegyzések nem a klasszikus értelemben vett összefüggő élettörténetek, de funkciójukat tekintve annak feleltethetők meg azzal a különbséggel, hogy ma már az adatközlők nem visszatekintenek az életük egy adott pontjából, és úgy mesélik el az életüket, hanem nap mind nap teszik ezt azzal, hogy aktívan forgalmaznak információkat a hétköznapijaikról.

A jelen tanulmány két ünnepi mozzanat adataiból indul ki. Egyik ünnep rögzített naphoz kötődik (március 15.), a másik mozgó ünnep (a húsvét). Ezek 2018-ban egymástól két hét távolságra kerültek. Az elemzés a legismertebb szociális média felületén, a Facebookon történt megosztásaiból nyert adatokat használ, és azokat a tartalomelemzés módszerével dolgozza fel. Kiegészítő adatként figyelembe vesz más elektronikus csatornán, pl. emailben terjedő hasonló tartalmakat is. Fő adatsorként egy kiemelt felhasználói hírfolyamban megjelenő adatokat használja, és kontrollanyag gyanánt további néhány felhasználó által gyűjtött adatsort is hasznosít.⁵ Az adatgyűjtés első lépéseként minden megosztásról adatsor

⁵ Nagypál Nóra, Péter Mária, Vass Noémi egyetemi hallgatók végeztek adatgyűjtést e célból, ezt a tanulmány kontrollanyagként veszi figyelembe.

készült, amelyben a megosztás kontextusára, illetve annak tartalmára vonatkozó kulcsszavak kerültek. A húsvétal kapcsolatban 143 adatfelvétel, a március 15-i ünneppel kapcsolatban 95 adatfelvétel történt az elsődleges forrásból. Az adatok gyűjtése az ünnep előtt egy héttel kezdődött és utána egy héttel zárult. Ezt követte egy értelmező leírás, majd az adatok elhelyezése egy tágabb elméleti keretben, azaz a tulajdonképpeni elemzés.

A szociális média arra sarkallja a felhasználókat, hogy aktívan vegyenek részt a tartalmak gyártásában és népszerűsítésében. A felhasználók azonban nem azonos módon vesznek részt ebben a folyamatban. Vannak igen aktív felhasználók – az eddigi legextrémebb számadat, amit e sorok írója dokumentált, az egy személy által létrehozott napi 51 bejegyzés volt. Ezen belül is vannak olyan felhasználók, akik eredeti tartalmat gyártanak, és vannak, akik kizárólag a mások által gyártott tartalmak továbbítására rendezkedtek be. Másik kategóriát képeznek a kevésbé aktív felhasználók, akiknek a tevékenysége nem a tartalmak gyártásában vagy megosztásában merül ki, hanem a tartalmak aktív fogyasztásában, azaz véleményezésében. És végül ott vannak a passzív fogyasztók, akik nem, vagy igen csekély mennyiségű tartalmat tesznek közzé, továbbítanak vagy véleményeznek, viszont részt vesznek a felület életében mint fogyasztók és megfigyelők.

Az, hogy melyik felhasználó milyen formában és milyen minőségű tartalommal vesz részt a szociális média felületein zajló közösségi életben, igencsak attól függ, hogy milyen kulturális, társadalmi háttérrel rendelkezik. És ez határozza meg a részvételének a tudatosságát is. A szociális média felületein ugyanis ugyanúgy viselkedési szabályok érvényesek, mint bárhol a valós világban. Az egyes társadalmi és ismeretségi körök adott esetben igen eltérő viselkedési szabályokat éltenek. Ezek a szabályok részben a való életben létező szabályoktól függenek, ám számos olyan norma van, amely tipikusan ezen a felületen működik.

Két ünnepi alkalmat választottam annak szemléltetésére, hogy miként működik az Assmann által kulturális emlékezetnek nevezett jelenség az online világban. Egy világi ünnepet, március 15-ét, illetve egy vallási ünnepet, az idén két héttel később sorra kerülő húsvétot.

Március 15. ünnepe

Intézmény, foglalkozások, szocializáció

Egyes intézmények, mint amilyenek a múzeumok, alkalomhoz illő programokat szerveztek az ünnep alkalmából, majd gondoskodtak a visszacsatolásról is: az ezeken a programokon készült fényképanyagot közzétették a szociális média felületein. Az ünnep alkalmából a múzeumban tett csoportos látogatások jó alkalmat jelentenek múzeumpedagógiai foglalkozások szervezésére. A megosztott fényképeken többnyire a résztvevő kisgyerekeket látjuk, akik foglalkozáson vesznek részt: magyarázatokat hallgatnak, kiállított tárgyakat nézegetnek vagy feladatlapokat töltenek ki. A fényképeken a gyerekek nemcsak a szokásos kokárdát, hanem kokárdával ellátott, nemüknek megfelelő, színes papírból készített fejfedőket viselnek. Az intézmény látványosan a

jelmezekre helyezte a hangsúlyt, erre enged következtetni az is, hogy maguk a munkatársak is beöltöztek korabeli egyenruhába, és így mutatták be a korszak jellemzőnek tartott viseletét. Az említett múzeum a fényképek mellett pár másodperces amatőr videofelvételt is megosztott az ünnep előtt két nappal, ezzel érzékeltetve – ahogy fogalmaznak – az ünnepre hangolódást. Ezen a felvételen az intézménybe látogató óvodás gyerekek az óvónő vezetésével szavalják Petőfi Sándor *Nemzeti dal* c. versét. A szavalás közben az egyes verssorokat széles gesztusokkal kíséri az óvónő (például az összeszorított ököllel feltartott kar az esküről szóló sornál), és a gyerekek igyekeznek a gesztusokat is követni.

Az ünnepi rendezvénnel kapcsolatos vizuális tartalom megosztása egyike a széles körben elterjedt intézményi népszerűsítő technikáknak. Bár a tartalmak intézményesek, hiszen a munkatársak egy múzeumban lefolytatott tevékenységet dokumentáltak, ezeknek a tartalmaknak a közzététele mégis személyes volt, és nem intézményes. Ez azt jelenti, hogy a fényképanyagot előbb egyik munkatárs töltötte fel a saját személyes oldalára, és csak utólag onnan osztották meg a múzeum oldalára – azaz nem választották el a magánéleti és a szakmai tartalmakat, nem kezelték külön ezeket.

A leírt esemény és a köré szervezett mediatizálás tulajdonképpen több szinten teszi aktívvá a közösséget. Maga az esemény mint aktivitás a gyerekek szocializációját szolgálja, akkor is, amikor bekapcsolják őket a jelmezek készítésébe, illetve akkor is, amikor a felnőttek maguk is beöltöznek jelmezbe, és így mutatják be a korabeli viseletet vagy a korabeli tárgyi eszközöket. A szocializáció része az is, hogy ágyú másolatát, fegyvereket mutatnak be a kisgyermekeknek, vagy hogy olyan szöveg elszavalását várják el tőlük, amely messze meghaladja a korosztályuk által befogadható szövegek érthetőségi szintjét. Mindez részben a közösség azon igyekezetét szolgálja, hogy építse, erősítse a saját identitását azzal, hogy a maga számára fontosnak tartott ünnepek alkalmával foglalkozást szervez kisgyermekeknek és rámutat az ünnep jelentőségére. A kisgyermekek szülei, rokonai, az érintett felnőtt közösség tagjai viszontláthatják gyermekeiket a fényképeken, és megerősítést nyernek arról, hogy azok neveltetése a megfelelő úton halad.

Család, szocializáció

Gyakori ezeken a felületeken az, hogy a kisgyerekes szülők a gyerekük szocializációs folyamatából osztanak meg a naphoz illő tartalmat. Egy ilyen példában egy a kisgyerek által elmesélt nyelvbotlást mesél tovább a szülő. Ráadásul a történet 3 évvel korábbi, és emlékként jön elő a megosztó számára, aki 3 év múlva is újra megosztja a tartalmat. A szülő kihasználja ezzel a szociális média felülete által nyújtott lehetőséget, hogy megtekintse azokat az anyagokat, amelyeket a korábbi években ezen a napon tett közzé az oldalon. Tapasztaljuk, hogy a kisgyermekes szülők előszeretettel élnek ezzel a lehetőséggel, ők azok, akik rendszeresen teszik közzé a gyerekük előrehaladásával kapcsolatos információkat, és akik számára az emlékeztető funkció jó alkalom arra, hogy felerősítsék a korábbi időszakra történő rácsodálkozást.

Egyházi szervezetek üzenetei

Egyházi szervezetek, lelkészségek, plébániák is a megfelelő ünnepi tartalmat igyekeztek közzétenni. Egyik fotón hazafias és vallásos tartalom kerül egymás mellé: a nagy méretű, nemzeti színű kokárdát ábrázoló fotóra Pál apostolnak a rómaiakhoz írt levelének 8.31. sz. részéből egy idézet került („Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?”). A fényképen az idézet alatt feltüntették a pontos bibliai forrást is. A gesztus azon része, hogy ehhez a bibliai szöveghez politikai tartalmat rendelnek, nem új a magyar kultúra történetében, ám a társítás itt újabb jelentésréteget kapott, amikor általa egy kisebbségi helyzetben levő magyar egyházi intézmény definiálja a maga támogatói és ellenfelei körét. A közéteví oldal 1773-an követik, és ebből ezt a fotót 59-en kedvelték, 9-en továbbosztották. Ezt a számot az oldalunkon az elmúlt egy évben csak a karácsonyi üdvözlő bejegyzésük fotója haladta meg. Fontos itt az is, hogy ki továbbította a tartalmat: nyugdíjas korú, a lelkészség településén élő, de körzetileg nem közvetlenül oda tartozó, alacsonyán képzett férfi felhasználó osztotta tovább a tartalmat, aki meglehetősen aktív megosztó tevékenységet folytat a felületen. Ő maga nem produkál tartalmakat, nem viszonyul reflexíven a mások tartalmaihoz, hanem csak továbbítja azon tartalmakat, amelyek például nemzeti ügyet, vagy az élet nagy igazságait kívánják megfogalmazni érzelgős, olykor patetikus idézetek segítségével.

Alkalmazások az ünnepre

Egyes ünnepi alkalmak app-ok, azaz alkalmazások sokaságát kínálják a felhasználók számára. Az alkalmazások olyan, a felületbe beépített programok, amelyek nagy tömegeket érintő események alkalmával megjelennek a szociális média oldalain, és amelyek segítségével a felhasználók jelezhetik az adott témával kapcsolatos egyetértésüket, támogatásukat. Világszinten érdeklődésre számot tartó hírek, országos tiltakozások, állásfoglalások vagy nagyobb ünnepek alkalmával jelennek meg, olyankor, amikor tömegek érintettek. Számos ilyen alkalmazás – népszerű nevén app – jelenik meg március 15-e táján is. Ezek használatával néhány napig a felhasználó profilképéhez, többnyire annak egy sarkába, képi tartalmat rendel a program, legtöbbször egy nemzeti színű jelzést, zászlót, kokárdát.

A felhasználók egy része élni szokott ezekkel a lehetőségekkel, számukra ez is az ünnephez való csatlakozást jelenti. Ehhez képest kilóg a sorból az a felhasználó, aki profilképet váltott ezen a napon, de nem az ünnep miatt, az új profilkép ugyanis egy hétköznapi portré, ünnepi jelzés nélkül – miközben a hírfolyamot el-lepték az ünnepi színű profilkép-váltások. Az, hogy kutatóként rácsodálkozunk az ünnepnapon, de nem az ünnep alkalmából cserélt kép esetére, világosan mutatja azt, hogy a kutatói várakozás is az ünnepi jelek látványa körül definiálódik.

Felhasználói félreértések mint megértések

Egyik közzétett fényképen egy intézmény ajtaja látszik, amelyre egy lapra nyomtatott értesítést függesztettek ki arról, hogy március 15-e alkalmából az

intézményben munkaszüneti napot tartanak. A szöveg kétnyelvű. A román szöveg csak azt közli, hogy munkaszüneti nap van, a magyar azonban ennél részletesebb, hozzáteszi azt is, hogy a magyar nemzet ünnepe a nap. Az értesítés szövegét színessel nyomtatták, fehér alapon piros és zöld betűkkel. A magyar szöveget keretbe tették, és a keret sarkába kokárdát illesztettek. Az alatta olvasható román szöveg körül nincs keret és kokárda, de azt is zöld színnel nyomtatták. A fényképet egy politikus, helyi választott vezető tette közzé azzal a kísérő szöveggel, hogy ez a nap immár nyolc éve munkaszüneti nap a helyi közigazgatási intézménynél. Azonban az, aki továbbosztotta a bejegyzést, azt írta saját megjegyzésként hozzá: „végre.”

Két üzenet olvasható ki a megosztásból. Az egyik a politikus üzenete, amely rámutat arra, hogy az adott nap munkaszüneti nap, és erre ő büszke. Nem lehet nem észrevenni a politikusi igyekezetet, amely a saját megvalósításaira hívja fel a potenciális szavazói bázisának figyelmét a szociális média eszközével. A másik üzenet a figyelmetlen megosztóé, aki látványosan félreérti a politikus megosztását. Feltehetőleg csak a fotót nézte meg, amely nemzeti színű betűkkel üzent, hogy munkaszüneti nap van az intézményben, és figyelmen kívül hagyta a fotót kísérő szöveget, amely hozzátette, hogy ez immár 8 éve van így. Ezért ő, aki tovább osztotta a tartalmat, elégedetten nyugtázta a munkaszüneti napot, mint egy friss eredményt, és odaírta a maga részéről: végre. Ez egy apró, de tipikus példája annak, hogy a szociális média felületein a félreértések, rosszul értelmezések mindennaposak, hogy a felhasználók figyelmetlenek, esetenként tájékozatlanok, és hiányos ismereteik ellenére is minden odafigyelés vagy ellenőrzés nélkül fogyasztják és terjesztik a szemük elé kerülő tartalmakat.

Ünnepi forgatókönyvek

A megosztott tartalmak jó része valamely ünnepi rendezvény programjára hívja fel a figyelmet. A rendezvények hírét általában egy plakát kíséri, amelyen szerepel az esemény helyszíne, időpontja és programja. Egyik plakáton Petőfi Sándor szobrának fotója szerepel háttérképként. A plakát zöld háttérszín és piros vonalakkal kiegészített visszafogott designt kapott, és arról értesíti az érdeklődőket, hogy március 17-én a katolikus templomban celebrált liturgia után koszorúzásra kerül sor, majd fellép a helyi néptáncegyüttes. A megosztás jó példája a klasszikus forgatókönyvnek, amely szerint egy kisebb közösségben a megemlékezés templomi szertartással kezdődik, koszorúzással folytatódik, majd néptáncosok előadásával zárul, azaz a vallásos és a nemzeti identitás építésére alkalmas két mozzanat keretezi magát a megemlékezést, a koszorúzást. Az, hogy nem a napján, azaz csütörtökön, hanem két nappal később, szombaton szervezték meg, jól mutatja a szórványban élő közösség gyengülő erejét: mivel a közösség létszáma fogyatkozóban van, ezért nem várható, hogy munkanapra eső ünnep napján az emberek ünnepelni mennek, és ezért elmaradnak a munkahelyükről. Szemben áll ez az előző példával, amely a tömbmagyarság egyik településén a közigazgatás intézményében elrendelt munkaszüneti napot említi.

Nemzetiségek jókívánságai

Több példa volt arra, hogy román nemzetiségű felhasználó oszt meg egy illusztrációt, amelyen román és magyar nyelven szerepel egy felhívás szövege: „NE hagyd hogy félrevezessenek / NU vă lăsați manipulați” – így, a magyar szövegben helyesírási hibával. A szöveg mögött két egymás kezét fogó, magyar és román nemzeti színekkel megrajzolt alak látható. A képet kísérő szöveg első részét magyarul írta a bejegyzés román nemzetiségű készítője, a többi románul. A szöveggel boldog március 15-ét kíván minden magyar nemzetiségű ismerősének, különösen a közeli munkatársainak, akiket meg is nevez.

Nemzetiség (ön)definíciója

Vegyes nyelvi környezetben élő felhasználó kokárdát ábrázoló képet osztott meg, saját kísérő szövegeként a magyarság definícióját írta hozzá, mintha ezen a napon a legfontosabbnak azt tartaná, ha tisztázhatná, hogy ki a magyar. Hashtag-eket használ, (#magyarnakszülettem, #istenáldmegamagyart) és szívecske-ikont tesz a bejegyzése végére. A felhasználó, aki kiegyensúlyozatlan kétnyelvű közegben él, amelyben az általa gyakrabban használt nyelv (a magyar) állandó visszaszorítással szembesül, a március 15-i bejegyzésében a nemzeti csoporthoz való tartozást emeli ki. A március 15-i ünnep jó alkalom számára arra, hogy a csoporthoz való tartozását nyilvánosan is megerősítse.

Digitális humor

Az ünneplés témája olyan magyar nyelvű oldalakon is helyet kapott, amelyek célja a szórakoztatás. Egyik ilyen egy Magyarországról működtetett fiktív karakter humoros oldala, amelyet 1,3 millió személy követ, és amely egy alkoholista papot személyesít meg. Az oldal március 15-én viccesnek szánt szöveg kíséretében osztott meg egy kocsmabelső ábrázoló korabeli metszetet. A szöveg így szól: „Pilvax. Mert az igazán jó balhék mindig egy kocsmában kezdődnek.” A bejegyzés, amelyet a vizsgált anyagban több alkalommal is megosztottak, humoros, ám túlmutat a hétköznapi humoron, hiszen egyben önreklám is. Az oldal működtetői ugyanis márkát építettek a valamikor humoros, szórakoztató online profilként indított karakterből, azaz egy idő óta kiléptek a virtuális világból a karakterükkel, és a való világban működtetnek kocsmákat. Erre utal a március 15-i bejegyzésük is, és ezért tekinthető okos marketing-fogásnak, nemcsak ünneplésnek.

Kreatív ünnep

Visszatérő eleme a március 15-i megosztásoknak az a fénykép-sorozat, amely egy elképzelt, korabeli, csoportos facebook-beszélgetést produkál. A beszélgetés szereplői az eredeti 1848-as hősök, akik a mai csevegőprogramok stílusában beszélgetnek arról, hogy hogyan készülnek a másnapi forradalmi napra, például Petőfi Sándor hogyan morfondírozik a híres versének egy-egy sora fölött, miközben Júlia a vacsorához szólítja.

A fotó nem új, évek óta előjön ezekben a napokban. Arról szól, hogy vajon hogyan nézne ki az adott előeste, ha a mai fiatalok eszközeivel kommunikálnának a főszereplői. Az ötletet más, széles körben ismert események kapcsán is látni lehetett, pl. az egri vár megtámadásáról is írtak hasonló beszélgetést, de ismert a román kultúrában is, ilyen pl. a *Miorița* Facebook-változata.

Egy fényképen egy Petőfi Sándorra montírozott férfialak látható. Eredetileg ez Brad Pitt színész ikonikussá vált fényképe, az arcát azonban itt kicserélték Petőfi Sándor arcára. Az eredményként Petőfi Sándort mint mai vonzó fiatal férfit látjuk, afféle milyen lenne, ha... próbálkozásként. A képet Lackfi János magyarországi költő tette közzé, kísérő szöveggént saját szövegét mellékelte. A szöveg címe: *Bejegyzések a márciusi forradalmár csoportból*. A szöveg hosszabb az ezen a felületen megszokottnál, a digitális média zsargonját használja a forradalom korabeli kontextusban, és a szociális média felületének szokásos fordulataiba illeszti bele az 1848-as történeteket, pl. „Haynau megbökte őt: Kossuth Lajos. Lános buzogánnyal”, vagy „Haynau meghívta őt: Sándor orosz cár, Honfoglaló játékra.” A kép és szöveg a forradalmi üzenet friss és kreatívnak szánt formába történő áttöltése. A bejegyzést erdélyi felhasználók is továbbosztották.

Reflexió a szabadságról

Egy további március 15-i megosztás egy olyan fotó, amelyen egy félig romokban álló lakásbelső látható, lakásból kifele fényképezve. A lakásnak nincsenek ablakai, robbanásban keretéstől kitörtek, a padlón romhalmaz. Egy ágy szélén egy idős, fehér hajú és szakállú férfi ül, pipázik. Mellette egy régi lemezjátszó van, amelynek a teteje felemelve, lemez a helyén. Mintha azt hallgatná. A lemezjátszó oldalán látszik, hogy karral fehérezhető, azaz áram nélkül működött, tehát valóban azt hallgathatta. A kép eredeti megosztója annyit írt mellé: Aleppo, Syria. A fénykép nem friss, már korábban ismert volt az online világban. A március 15-i továbbosztója ezt írta hozzá: „Ennyi. That’s all.” A kontextusához hozzátartozik az, hogy a fotót egy kolozsvári értelmiségi felhasználó osztotta meg március 15-én. Nyilván nem volt véletlen a választása: a szabadságért vérbe boruló Európa ’48-as képe és a közeli ország szabadságharca között vont a párhuzamot. És bár anélkül tette, hogy ezt részletesebben kifejtette volna, az üzenet mégis nyilvánvaló volt: mivel az adott napon osztja meg, amikor minden magyar felhasználó hírfolyamában dominálnak a nemzeti töltetű ünnepi posztok, ez kép valóságossá teszi a szabadságharcot, megmutatva egyik jelenleg is zajló háború kegyetlen és még mindig reménytelen arcát is. Látványos kontraszt a színes papírmasék és szalagok világa, és eme romos, áramtalan, földig lerombolt lakhely képe között.

Egy utcai fotón egy étterem elé kiállított tábla látható, amelyre krétával a menüket szokták felírni. Ezen most ez áll: „Petőfi borda, Kossuth kifli, 1848 Ft”. Az 1848-as forradalom hőseiről elnevezett ételekből összeállított menü árát ötlete-sen 1848 ft-ban állapították meg. A kreatív ajánlatot felkapta a blogszféra, és elterjedt a szociális média felületein, megosztották erdélyi felhasználók is. Bár az

étterem bevételt is remélt az ötlettől, nyilvánvalóan a távolabb élő felhasználók csupán az ötletessége miatt terjesztették.

Ünnep a hétköznapiok nyelvén

Egy további fényképsorozaton kolozsvári magyar értelmiségiek láthatók, amint szakácsruhákba öltözve főznek egy intézeti konyhán. A megosztás mellett román nyelvű kísérőszöveg olvasható, amely szerint a helyi polgármesteri hivatal kávéházában önkéntesekként magyaros ételt, gulyást főztek március 15-e alkalmából. A történet kontextusa is releváns: a szóban forgó értelmiségiek rendszeresen végeznek önkéntes munkát a polgármesteri hivatal kávéházában, amelyet a szegények kávéházának is neveznek. Különleges csak az adott napi menü megválasztása volt, amellyel tisztelegtek az ünnep előtt.

Az ünnep nyelvi fordulatai

Az ünnepi bejegyzések szóhasználata néhány kulcsszó körül szerveződött. A március 15. alkalmából megosztott tartalmak szóhasználatában legtöbbször a *méltóságteljes, hős, megemlékezés, ünnepi, emlék, szabadság* szavak fordultak elő. Néhány példa:

- Emlék, ünnep, üzenet (újságcikk címe)
- Március idusát köszöntő ünnepi tárlat (újságcikk címe)
- Itt az idő, most vagy soha (kísérőszöveg)
- Ifjaink hajdani márciusi ifjakra emlékeztek. A viseleteket büszkén viselik az –k (együttes neve). (kísérőszöveg)
- Méltóságteljes iskolai ünnepség (újságcikk címe)
- Nem engedtek a 48-ból (kísérőszöveg)
- Magyar vagyok! Megosztom! (fényképfelirat)
- Ma is lehetünk hősök! (politikai párt szlogenje)
- Szuper Petőfi (újságcikk)
- Freedom (bejegyzés)
- Talpra magyar! (kísérőszöveg)
- Ünnepi megemlékezés az 1848-as forradalom kitörésére (fényképalbum)
- Ünnep. Megemlékezés. (kísérőszöveg)

Ugyanez elmondható a hashtag-ekről is – arról a tartalomhoz hozzárendelhető kulcsszóról, amely révén ezen a felületen csoportosítani lehet az egyes hasonló tartalmakat. A vizsgált megosztásokban aránylag kevés hashtag-et használtak, és ezek az ünnep hagyományos arculatához kapcsolódtak: #MárciusTizenöt, #Március15 #kokárda, #magyarnakszülettem, #istenálddmegamagyart, #reformerek, #JókaiMór, #ünnep, #Cluj

Általános jelenség az, hogy a bejegyzésekkel a felhasználók többnyire az esemény színpadias részét örökítették meg: a közzétett fényképeken kórus énekel,

koszorúzáshoz összegyűlt tömeg látható ünneplőben. Az ünneplő viselet részben azt jelenti, hogy egyesek népviseletben, kitűzött kokárdákkal, mások választékos öltözetben láthatók, ruhájukon ugyancsak kokárdával. Szónok beszél színpadon vagy mikrofon előtt, színpadon népviseletben táncoló néptáncosok, gyerekek szavalnak, énekelnek zászlókkal feldíszített színpadon. Az események forgatókönyve, az azokról forgalmazott képek mind-mind egy fennkölt diskurzust építenek az eseményekről. Ezt erősítik a forgatókönyvek, amelyekben kiemelten vannak jelen az egyházi rítusok, a koszorúzások, de az eseményről való utólagos beszédmodok is: az esemény legünnepebbnek szánt mozzanatairól készített fotók közzététele, továbbosztása, az újságcikkek megosztása, a kísérszövegekben az adott szófordulatok, kifejezések használata.

Nagyon ritkán szakad el a diskurzus ettől a fennkölt hangulattól, és válik személyessé, és még ritkább esetekben válik kreatívvá. Személyessé csak olyankor válik, amikor az ünneplő szereplők szelfiket (saját magukról fotókat), esetleg családi fotókat készítenek az eseményen vagy az ünnepség után, ám ez meglehetősen ritkán fordul elő. Kreatívvá pedig akkor, amikor új formába csomagolják a forradalom üzeneteit. Feltűnő, hogy ez utóbbi csak nagyon kevésbé jellemző az erdélyi bejegyzésekre, megosztásokra. Amennyiben erdélyi felhasználóhoz köthető az újító, kreatív tartalom, a vizsgált anyag esetében mindig egy magyarországi tartalmat osztnak tovább.

Húsvét

Vallásos regiszterek

A húsvéti ünnepkör vallásos és populáris regiszterei keverednek a szociális média felületeinek hírfolyamaiban. A vallásos regiszter többnyire egyházi személy vagy -intézmény tevékenységéhez kötődik, amelyet az ezekre a tartalmakra érzékeny felhasználók tovább terjesztenek. Egyik ilyen példában egyházi szereplő készített bejegyzést azzal kapcsolatosan, hogy a húsvéti nagyhéten az egyes napokon milyen eseményekre emlékezik a keresztény közösség, azaz mi történt azon a napon Jézussal. Gyakorlatilag egy infografikát látunk, amelyben a nagyhét minden napja egy-egy sort kapott. Minden sorban röviden összefoglalva, közérthető egyezményes jelekkel és szöveggel kísérve ismertetik az egyes napok jelentőségét. Ez a bejegyzés egyike azoknak, amelyek leginkább úgy mutatnak rá a húsvéti nagyhétre, mint rituális megemlékezésre.

Az egyházak képviselői különösen aktívak ezekben a napokban az online felületeken. Egy másik példában egy teljes húsvéti prédikáció szövegét tette közé bejegyzésként egy egyházi szereplő, és azt a követői megosztották. Más egyházi személy a saját blogján közzétett húsvéti prédikáció linkjét osztotta meg, illetve később fényképsorozatot tett közzé a feldíszített templombelsőről is. Egy harmadik példában egy egyházi személy a megyei napilapban megjelent húsvéti prédikációja linkjével kísérte a szociális média felületén közzétett húsvéti jókívánásait.

Gyerekek, foglalkozások

A szociális médiában közzétett húsvéti tartalmak egy része az egyes kisebb közösségekben, családokban ekkor szokásos tevékenységekre összpontosítottak. Ide tartoznak a kisebb közösségek által szervezett tematikus alkalmak, mint például a gyerekeknek szervezett játszóházak, amelyek keretében tojást festettek vagy egyéb, az alkalomnak megfelelő játékokban vettek részt. Ezekről nagy számú fényképet tettek közzé a szervezők, más esetekben a szülők.

Jókívánság

A húsvéti jókívánságok ezen a felületen többnyire a digitális korszakot megelőzően elterjedt képeslapokról ismert szövegfordulatokat alkalmazzák, nagyon kevés variációval: a kellemes vagy áldott jelzők szerepelnek legtöbbször a jókívánságokban. Ritkán kívánnak sok locsolót a fiatal lányoknak.

A jókívánságok képanyaga már sokkal nagyobb variációs skálán mozog: a bibliai jelenetekről a színes, vidám nyuszis, piros tojásos jelenetekig, a magasművészeti ábrázolásoktól a zsánerképekig széles a mozgástér. Az egyik leggyakrabban visszatérő motívum a piros tojás mellett a húsvéti nyúl, és gyakoriak az ezeket felhasználó humoros, vicces illusztrációk megosztása.

Szépirodalom húsvétkor

A megosztások között gyakran szerepelt a húsvétal kapcsolatos szépirodalom, azaz egyes felhasználók húsvétal kapcsolatos versek szövegét osztották meg. A jelen vizsgálat anyagában a Pilinszky János, Dsida Jenő, Babits Mihály, Nagy László, Nemes Nagy Ágnes versei voltak a visszatérők, de nem egy felhasználó saját verssel jelentkezett. A húsvét alkalmából verses anyagok megosztása is az emlékezés gesztusaként értelmezhető, hiszen a megosztó ezzel a gesztussal jelzi, hogy megemlékezik az adott bibliai eseményről, csak ehhez egy költő által megfogalmazott sorokat használja. Ezzel a gesztussal nyilván az adott költőre és alkotására is felhívja a figyelmet, de az is benne van a gesztusában, hogy saját magáról milyen információt kíván közölni a világgal: én így ünnepelek, az én társadalmi háttérhez ez illik.

Festmény, szakmabelitől

Egy múzeumi szakmában dolgozó felhasználó egy festményt és egy bibliai idézetet választott a húsvéti posztja tartalmául. A festmény a keresztvitelt ábrázolja, és a felhasználó a festmény pontos adatait is feltüntette a bejegyzésben: ki készítette a festményt, mi a címe, mikor készült, hol őrzik. A bibliai idézet azonban, amelyet a felhasználó hozzászolgált, nem egy találomra választott szöveg, hanem a megosztott festményen látható szövegszalagon fut végig. Talán az sem véletlen, hogy a saját múzeumának egyik festményét választotta erre az alkalomra, és a képet a múzeum vízjegyével ellátott formában tette közzé. Gesztusával megmutatta, hogy a szociális

média felületén is fontosnak tartja a szakmaiságot, ugyanakkor a saját munkahelyére is felhívta a figyelmet.

Zenei tartalom versus közélet

A Youtube portál zenei kínálatából a húsvéti passió zenei feldolgozásai is megjelentek a hírfolyamokban. Az egyik ilyen posztoló ezt azzal a személyes kéréssel vezette fel, hogy a három napos egyházi ünnep idejére az ismerősei szüntessék be a politikai tartalmak gyártását – lévén ez az időszak politikai kampányidőszak is. Ebben a felhasználói megközelítésben a komolyzenei feldolgozás megosztásának gesztusa a lecsendesedést szorgalmazza, amellyel szemben áll a zajos közélet.

Kultúrák sokszínűsége, néprajzostól

Néprajz szakot végzett felhasználó adatközlői szöveget tett közzé, amely arra kívánt magyarázatot adni, hogy miért piros a húsvéti tojás. A közösségi média azonban nem csak az ismeretterjesztés eszköze tud lenni, hanem a vita színtere is. Ebben az esetben is azonnal került olyan felhasználó, aki nem néprajzi adatként, a kulturális sokszínűség egy példajaként értelmezte a tartalmat, hanem valamiféle kinyilatkoztatásként, amelynek mindenki számára kötelező érvényű igazságtartalma van, és ennek megfelelően kifogásolta a közzétett tartalmat.

Jókívánság idegen nyelven, nem idegeneknek

Egy finn nyelvet is ismerő, de azt a hétköznapijaiban nem használó felhasználó kizárólag egy finn nyelvű szöveget és kiscsirkés zsánerképet ábrázoló üdvözlőlapot tett közzé, amely mellé kizárólag finn nyelvű kísérő szöveget írt. Gyakori eljárás a felületen az, hogy valaki több nyelven megfogalmazza ugyanazt az üzenetet, egyes felhasználók akár a hétköznapiakban is így járnak el, de ez esetekben az adott felhasználónak nagy számú a csak az egyik vagy a másik nyelvet ismerő ismerősi csoportja. Itt azonban a felhasználó ismerősei között nem nagyon találni a finn nyelvet ismerőket. A megosztás tehát ebben az esetben nem az ismerősöknek szánt jókívánság funkcióját töltötte be, hanem a saját image-ét kívánta ezzel építeni a megosztó azzal, hogy felhívta a figyelmet az általa ismert, a lokális közösségében egzotikusnak számító nyelv ismeretére.

Kereskedők kereskednek

A kereskedők sokkal látványosabban kihasználták a szociális média felületein a húsvéti ünnepkört, mint a március 15-it. A kézművesek már az ünnep előtt egy héttel sorozatos posztokban hívták fel a figyelmet a húsvéti tárgykészletükre. Egyes kereskedők játékot szerveztek az online felületen, amely keretében valamely termékük népszerűsítésére kérték a közönségüket, azt ígérve, hogy jutalmul ajándécsomagot sorsolnak ki. A felhasználók előszeretettel használták a kézműves termékek fényképeit

a jókívánságuk mellékleteként, sőt volt olyan példa is, amikor egyáltalán nem vált szét a húsvét és a népművészeti téma: egy megosztásban például a háza falára népművészeti mintát rajzoló idős asszony fényképe kísérte a felhasználó húsvéti jókívánságát. A fényképnek láthatóan nem volt köze a húsvéhoz, hanem csak a népművészethez, ám a bejegyzés készítője kézműves szakmában dolgozik, az affinitása innen eredeztethető.

De nemcsak a kézművesek láttak üzleti lehetőséget a húsvéti ünnepkörben. Egyik továbbosztott tartalom arról szólt, hogy egy közeli kalandpark kincsvadászatra hívta a gyerekeket: a cég alkalmazta a szokásos tevékenységét a húsvéti ünnephez, arra számítva, hogy a gyerekes családok tematikus napot töltenek majd el náluk.

Állatvédők

Az ünnepi időszakban megszólaltak az állatvédők és a velük szimpatizáló felhasználók is, akik arra kérték az ismerőseiket, hogy ne vásároljanak és ajándékozzanak élő nyulat, mert a tapasztalat szerint a megajándékozottak utólag nem tudják az ajándékba kapott állatoknak megfelelően gondjukat viselni. A felhasználók egy jól meghatározható köre érzékeny az ilyen típusú tartalomra is.

Egészséges táplálkozás hagyományos ünnepeken

Kihasználták a lehetőséget a nutricionisták is, és az egészséges életmód mellett kampányoltak. Miközben a húsvéti ételkészítés a receptes oldalaknak és az azokat követőknek az egyik kiemelt témája, egyes felhasználók arra próbáltak reflektálni, hogy nézetük szerint a hagyományos ételeket egészségesebb ételekre kellene felcserélni, és ennek érdekében olyan recepteket terjesztettek, amelyek nézetük szerint ennek megfelelnek, mint amilyen például a „minden mentes csokikrém” recept volt.

A terített asztal ünnepe

Egyik legelterjedtebb bejegyzési minta az ünnepi asztal fényképe. Az asztalon fehér vagy népi mintás asztalterítőn a házigazda által ízlésesnek tartott elrendezésben láthatók az ünnep kötelező kellékei: a festett tojások tálban, fonott kosárban, ritkábban ágra felaggatva, sütemények, kalács, tavaszi virágok vázában. Ebédre terített asztal, népi motívumos poharakkal, kiegészítőkkel.

Gyerekek főszerepben

A gyerekek visszatérő szereplői a húsvéti családi fényképeknek. A szülők ilyenkor is fényképekkel kísérik végig a gyerekük szocializációs folyamatát: nemcsak azt mutatják be, hogy gyerekeik foglalkozáson vettek részt, pl. tojást írtak, hanem azt is, hogy otthon tevékenykednek az előkészületek idején, majd húsvéti locsoláson vesznek részt, kisfiúk öltönyben, amint locsolni indulnak édesapjukkal, kislányok ünnepi ruhában, tojással a kezükben, kísérő szöveg szerint várják a locsolókat.

Szociális médián kívüli média?

A szociális média felületei látványosan előretörtek az elmúlt időszakban nemcsak a hagyományos kommunikációs csatornákhöz képest, hanem a többi digitális kommunikációs eszközhöz képest is. Húsvéti üdvözlések mind kevesebb számban érkeznek az elektronikus posta email csatornáin, és még kevesebb számban hagyományos posta útján, illetve ha mégis, akkor többnyire a *z* generáció tagjai, valamint intézmények ragaszkodnak ezekhez a formákhoz.

Láttuk, hogy a húsvéti ünnepkör kapcsán forgalmazott tartalmak egyik csoportját a vallásos tartalmú bejegyzések jelentik. Ezek kimondottan az ünnep eredeti, vallásos tartalmához kötődnek, erre szeretnék emlékeztetni a közösségük tagjait. Idesorolandók az egyházi intézmények és -személyek által közzétett tartalmak, prédikációk, elmélkedések, templomokat ábrázoló fényképsorozatok, ismeretterjesztő anyagok, vagy a felhasználók által közzétett vallásos tartalmak, például a bibliai idézetek vagy vallásos zsánerképek. Ehhez közel áll az ünnepre emlékezők azon csoportja, akik szépirodalommal, képzőművészeti alkotás megosztásával, zenei feldolgozásokkal kívánnak a húsvéti történetre emlékezni. Egy következő réteget jelentenek az ünnephez más módon kötődő világi tartalmak, akár a néphagyománnyal kapcsolatosak, akár szórakoztató célúak, de ide sorolhatjuk a legnagyobb megosztási számot jelentő jókívánság műfaját is. Az, hogy ezen tartalmak közül ki melyiket választja, az határozottan attól függ, hogy milyen társadalmi helyzetből építkezik, mennyire tudatos a felhasználó, illetve milyen az a kép, amelyet saját magáról építeni kíván. Azt is mondhatjuk, hogy az egyes megosztásokban csak maga a megosztás gesztusa a közös, hiszen más lehet a jelentése akár ugyanannak a tartalomnak két különböző felhasználó általi megosztása, másra fogja használni a saját maga világában az adott tartalmat, eltérően fog építkezni belőle. Van, aki egyetértése jeléül oszt meg tartalmakat, van, aki elítélő gesztusként, és van, aki egyéb üzenetet fűz hozzá, akár ironikus, cinikus vagy más érzelmeket akar a tartalommal kifejezni.

A március 15-i bejegyzések részben tükrözik a valós világban lefolytatott megemlékezések hangulatát. Látni lehet azonban, hogy a magyarországi felhasználók korosztályonként és világnézetnek megfelelően, de sokkal szélesebb műfajok mentén élik meg az ünnepet. Sokkal többször látni azt, hogy a fiatalabb, digitális világban szocializálódott korosztály a saját világához igazítja az ünnepi alkalmat – és ehhez képest az erdélyi tartalmak kevésbé kreatívak vagy formabontók.

A társadalmi helyzet, a foglalkozás, az iskolázottság alapvetően meghatározza azt, hogy ki milyen tartalmat részesít előnyben. Felsőfokú végzettséggel rendelkező, tanári pályán dolgozó felhasználó például olyan receptet oszt meg, amelyet egy kortárs költő tett közzé, mint a saját gyerekkorának kedvenc fogását, vagy az egészségesnek tartott receptre hívták fel a figyelmet – ezekben a tartalmakban sosem a recept maga a központi téma, hanem valami más: az irodalmár, akitől átveszik, az egészséges életmód, amelyre rámutatnak stb.

Miközben a digitális média maga megpróbál emlékek őrzőjeként, generálójaként működni, ez nem több, mint afféle digitális emlékeztető; a megemlékezések generálói és működtetői maguk a felhasználók, akik magukkal viszik a szociális média felületeire az offline világban gyakorolt megemlékezéseket, az azokkal kapcsolatos értékeket és viselkedési mintákat, és ezeket az új felülethez adaptálják.

Egyet kell értenünk azzal a megállapítással, mely szerint az egyes társadalmi csoportok továbbra is kialakítják, felépítik, majd belakják a múltjukat, mint az egyének a magukét (Assmann 2004: 48). A digitális média megjelenése máris megváltoztatta az ünneplést magát, hiszen az ünneplésnek új (virtuális) helyszínét adott, és közben azt is átírta, hogy erről az ünneplésről hogyan és hol kommunikálnak a tagjai. A korábbi emlékezési színtereket kiterjesztette, a valamikori *lieux de memoire*-okhoz (Nora 1997), a valós színterekhez immár hozzátartoznak a virtuális színterek is. A szociális média azonban nemcsak azt teszi lehetővé, hogy információkat cseréljenek a felhasználók azzal kapcsolatban, hogy mit cselekszenek az ünnep ideje alatt, hanem azt is lehetővé teszi, hogy a tartalmak megosztása és továbbosztása révén újra és újra felmutassák az identitásuk építő elemeit, és ezzel erősítsék azt, hogy az adott etnikai, nemzeti vagy vallásos közösséghez tartoznak. A szociális média felületei aktív helyszíneivé váltak az emlékezésnek és a megemlékezésnek.

I R O D A L O M

- Assmann, Jan 2004. *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Budapest
- Barát Tamás 2011. *Média és társadalom. Társadalmi (közösségi) média*. XXI. Század. Tudományos közlemények 2011/25. 151–164.
- Chandler, Daniel – Munday, Rod 2016. *A Dictionary of Social Media*. Oxford University Press.
- Kaplan, Andreas M – Michael Haenlein 2010. *Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media*.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0007681309001232> (2018. 05. 20.)
- Nora, Pierre 1997. *Les Lieux de mémoire*. Gallimard. Paris
- Palkó Gábor 2016. *Mit jelent a digitális filológia a szemantikus web korában? A DIGIPHIL projektről*. Magyar Tudomány 2016. november.
<http://www.matud.iif.hu/2016/11/07.htm> (2018. 05. 20.)
- Ryan, Marie-Laure 2004: *Multivariant Narratives*. = Schreibman, Susan et al. (eds.): *A Companion to Digital Humanities*. Blackwell. Oxford.
<http://www.digitalhumanities.org/companion/> (2018. 05. 20.)
- Szűts Zoltán 2009. *Az új internet kommunikációs formák mint a szöveg teste*. Szépirodalmi Figyelő 2. szám. 39–51.
- Szűts Zoltán 2011. *Torlódott galaxisok. A nyomtatott szöveg és a világháló korának párhuzamai*. Egyenlítő 7–8. szám. 60–66.
- Szűts Zoltán 2012. *Az internetes kommunikáció története és elmélete*. Médiakutató 2012. tavasz.
http://www.mediakutato.hu/cikk/2012_01_tavasz/01_internetes_kommunikacio_tortenete/
- Voigt Vilmos 1972. *Számítógépes ritmuselemzési kísérlet*. Irodalomtörténeti Közlemények 76. 2. 203–204.
http://epa.oszk.hu/00000/00001/00276/pdf/itk00001_1972_02_203-211.pdf (2018. 05. 20.)

SĂRBĂTORILE ÎN ERA DIGITALĂ. EFECTUL MEDIILOR
DIGITALE ASUPRA MEMORIEI CULTURALE

(Rezumat)

Producția de conținuturi digitale a devenit foarte însemnată cantitativ în era platformelor media digitale. Cea mai mare parte a utilizatorilor acestora documentează cu regularitate aspecte ale vieții: este vorba atât de evenimente mai însemnate, de momente de cotitură, dar și de părți ale vieții de zi cu zi. O asemenea activitate se corelează strâns cu o modalitate nouă de a produce amintiri. Facebook, una dintre cele mai mari platforme *social media*, definește drept *memorie/amintire* orice conținut încărcat de un utilizator în aceeași zi a anilor anteriori și îi oferă zilnic acestuia posibilitatea de a-și vizualiza amintirile proprii definite ca atare. Este, însă, în mod automat *amintire* orice conținut făcut public pe acest portal, atunci când el este adus la suprafață? Ne influențează, oare, platformele *social media* amintirile, iar dacă da, în ce fel ne rescriu ele memoria și cum influențează atitudinile culturale privitoare la procesele memoriei? Studiul de față analizează utilizarea platformelor media digitale în modalitățile prin care memoria utilizatorilor se deplasează în spațiul virtual oferit de acestea. Studiul urmărește felul în care folosesc utilizatorii aceste platforme și modalitatea în care practicile memoriei sunt afectate de spațiul digital.

Cuvinte-cheie: sărbătoare, amintire, memorie, social media, eră digitală.

CELEBRATING IN THE DIGITAL AGE.
THE EFFECTS OF THE DIGITAL MEDIA ON CULTURAL MEMORY

(Abstract)

The production of digital contents has skyrocketed in the age of the digital media. Most users record aspects of their lives with regularity: such aspects comprise both significant events, turning points in life, along with more mundane ones; it is an activity in close relationship with a new way of producing memories. Facebook, one of the largest social media platforms, outlines as memory any content a person had produced in the same day over the previous years, and provides users with the daily opportunity to see their own memories defined in such manner. Yet, is there any piece of content uploaded on this portal automatically classifiable as memory, when it's being brought up? Are social media platforms affecting our memories, and if they do, how do they rewrite our memories and in what way do they change our cultural mind-set relating to the act of remembering? This paper follows the way social media users transfer their memory in the virtual space provided by the digital media. The study also analyses the way users bring digital media into play, and how such digital media affect the practices of memory.

Keywords: festivity, remembrance, memory, social media, digital age.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Néprajz és Antropológia Intézet
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
szikszaimaria@yahoo.com

VÉGH BALÁZS BÉLA

A 137. ZSOLTÁR EMLÉKEZETE A SZÉPIRODALOMBAN

Kulcsszavak: zsoltár, zsoltárparafrázis, szent, profán, bibliai toposzok.**1. A Zsoltárok könyvéről**

A *Zsoltárok könyve* a második templomban és a zsinagógai istentiszteleten használt énekek gyűjteménye, s ez megerősíti a fogság utáni időszakban való kialakulását; a vallástörténezszerzők feltételezése szerint a zsoltárgyűjtemény a királyság idejétől egészen a fogság utáni korig terjedő évszázadok költői termését foglalja egybe. Az egyes zsoltárokat összeköti a szemlélet, az érzelmvilág és a vallási hagyomány azonossága. Így találunk közöttük panaszzsoltárokat és hálaadó zsoltárokat. A panaszzsoltárok egyik része egyéni, másik része közösségi panaszokat fogalmaz meg. Az egyén panaszaiiban az individuum fordul Istenhez, feltárva előtte szorult helyzetét, hogy segítséget, bajból való szabadulást kérjen tőle. A kollektív zsoltárok indítéka valamilyen nemzeti szerencsétlenség, amelyben Izrael könyörög Istenhez és a nép szabadítását kéri a veszedelmekből. A kollektív panaszzsoltárok eredete a kultusz, a háborús események, természeti csapások miatt összehívott nép jelenlétében tartott, bűntel egybekötött istentiszteleti cselekményre vezethető vissza. A hálaadó zsoltárok kivétel nélkül Isten üdvözítő tetteinek hirdetései, himnikus jellegűek, emelkedett, dicsőítő hangnemükkel nem fér össze a panaszzsoltárokból gyakran előforduló átkozódás vagy szidalmazás.

Szentmártoni Szabó Géza a zsoltárok továbbélési formáiról, a zsoltárparafrázisokról értekezve állapítja meg: Luther Márton, majd Kálvin János a zsoltárokat vélte legalkalmasabbaknak arra, hogy istentiszteletken gyülekezeti énekként szolgálják az ige hirdetését. Így születtek a zsoltárparafrázisok, vagyis az olyan fordítások, amelyek a zsoltárok eredeti szövegét költői eszközökkel továbbépítették, vagy teológiai gondolatokkal újraértelmezték. Forrásuk a Vulgata, a Septuaginta vagy az eredeti héber szövegek újabb latin nyelvű fordításai. A humanista szerzők klasszikus versmértékű strófákban költötték újjá a zsoltárokat, a huszadik században már a modernebb nyugat-európai manírt is felhasználják (Szentmártoni 2017: 10–16).

Pomogáts Béla hasonló elismeréssel ír egyik tanulmányában a *Zsoltárok könyvéről*, Dávid zsoltárait nem csupán szakrális szövegeknek tekinti, hanem valóságos lírai költeményeknek, amelyek az emberi lénynek a Mindenhatóval kezdeményezett „beszélgetését” rögzítik. Jelen van bennük a keresztény ember

jellemének teljessége: az elhagyatottság, az istenkeresés, a panasz, a lélek titkainak megvallása, az Istennel kialakított kegyelmi viszony, egyszóval mindaz az érzés, élmény, kívánság, mely a magányos vagy éppen a népe sorsa miatt aggódó ember belső világát megmutatja. „A zsoltáros könyv ennyiben nem csak vallásos és közösségi, hanem tulajdonképpen személyes lírai alkotás.” Az ószövetségi *Zsoltárok könyve* művészi-erkölcsi erényeinek komplexitásával, szakralitását megőrizve, újabb szimbolikus értelmet kapva válhatott a magyar irodalom tudatalakító forrásává (Pomogáts 2015: 4–17).

2. A 137. zsoltár

Visszaemlékezés a babiloni fogságra

A kilenc igeversből álló zsoltár az ellenállás és a kitartás példája, példázat a hitről; a keresztény foglyok megtagadják idegen földön fogvatartóik dicsőítését: „Hogyan énekelnek az Úrnak énekét idegen földön?” Műfaja panasz-zsoltár, ugyanakkor kollektív jellege is van: emlékeztet Jeruzsálem elpusztítására, valamint az azt követő babiloni fogság szomorú hangulatára. Jeruzsálem napja az 587. esztendő negyedik hónapjának kilencedik napja, amikor az ellenség áttörte a falakat, vagy pedig az ötödik hónap tizedik napja, amelyben a Dávid-templomot felgyújtották. A szövegben megszólaló zsoltárszerző a népe sorsáért aggódó írástudó személyiség, aki egyszerre vallásos (szent), közösségi és személyes lírai (világi, profán) hangon szól az utódokhoz, felidézve az idegen földön elszenvedett rabságot és Jeruzsálem pusztulását. A zsoltár ezzel a műfaji összetettségével hatott természetesen az utókorra, leginkább a szépirodalomra, alkalmat biztosítva a többirányú azonosuláshoz: a líraisághoz, a drámaisághoz és a példázatossághoz. A szépirodalmi feldolgozások a zsoltárszöveg rejtettebb horizontjait is felvillantják számunkra. Mindegyik parafrázis külön értelmezés. A jelen tanulmány számára kiválasztott, a zsoltáros szerepét felvállaló szerzők (költők és prózaírók) népük, hazájuk sorsára emlékeztető gesztusukkal a bibliás idők írástudóinak szerepét vállalják fel: Makkai Sándor *A rab zsidók énekével*, Móricz Zsigmond a *137. zsoltárral*, Dsida Jenő a *Psalmus hungaricusszal*, Gergely Ágnes a *137. zsoltárral* és Örkény István a *137. zsoltárral*. Sorra ihlette meg őket a „megtépett szakállú vén zsidó, / zsoltáros jajgatása Babylon vizeinél.” (Dsida Jenő, *Psalmus Hungaricus*).

3. Makkai Sándor: A rab zsidó éneke

Makkai Sándor mély vallásos meggyőződésének „alkotó intelligenciájáról” adnak hírt zsoltárparafrázisai, melyekben a magyar protestáns zsoltárköltészet 17. századi hagyományaihoz fordulva talál megfelelő témát századeleji istenkereséséhez. Átköltéseinek a psalmusokkal való intertextualitása hangvétellükben és emelkedett érzelmi töltekezésükben is nyilvánvaló. Ebben a műfajban is keresi a hangot, amelyen korai alakuló hitéről és még formálódó istenképéről nyilatkozhat, megteremtve saját

irodalmi zsoltárait, dallam nélkül, korának stílusára és megfelelő formakészletére hangolva át az ősi zsoltárokat.

A rab zsidó éneke az ószövetségi *Zsoltárok könyve* 137. darabjának átköltése, és a *Számadás* (Kolozsvár, 1912) című kötetben jelent meg. Megtartja az eredeti zsoltártémát, az egyes szakaszok történéseit, valamint a legfőbb bibliai motívumokat: Babilon vizei, Sion hegye, fűzfára függesztett hangszer, a fogvartókra mondott átok és hűségfogadalom. Áthangolja viszont a prozódíát: a nehézkes epikus tizenegyes sorokat felcseréli a rövidebb két vagy háromütemű sorokra, ezzel is fokozva a líraiságot. Makkai költői-lírai megoldásaival nem csupán az eseményre (a babiloni fogságra), hanem az általa kiváltott érzelmekre is összpontosít, arra a tragikus életérzésre, amelyet a rabságba vetett zsidó népnek át kell élnie. Ugyanakkor az istenüket és hitüket megvallók, érte inkább gyötrelmeket vállalók hangja hallatszik ki erőteljesebben a versből. A költő ennek a megjelenítésére használja fel a kiválasztott poétikai-retorikai eszközeit: költői képeit („S felaggatók / Örökre néma hegedűnk / A parti fűzfák ágbogára.”), ismétléseit („Ha elfeledlek Jeruzsálem, / Magam felejtsem el örökké.”), költői kérdéseit („Ó jaj, hogyan / Zengett voln’ a felséges Úrról / Ajkunkon idegenben ének?) és megszemélyesítéseit, valamint jelzős és igei metaforáit („Emlékezés szárnyán a lelkünk / Elsuhant, a Sionra szállva.”). Makkai a kiválasztott zsoltárnak nem csupán hitvallását és tanúságtételét hasznosítja zsoltárátköltésében, hanem annak példázatértékét is, nem tételesen kimondva, hanem lírai eszközökkel sejtetve meg a keresztény énekmondók küldetését. A szöveg egyik jelképes motívumának (a szent énekeket kísérő hangszerek) a kicserélésével meditációra kényszeríti az olvasót a nemzeti közösség írástudóinak, hangadóinak küldetéséről. Károli Gáspár szövegében ezt olvashatjuk: „A fűzfákra, közepette, *oda* függesztettük hárfáinkat”, utalva arra, hogy a zsidó hagyomány szerint a közös istentiszteleten az énekeket hárfakísérettel adták elő. Makkai Sándor a húros hangszerek modernebb változatát, a hegedűt iktatja be a szövegébe: „S felaggatók / Örökre néma hegedűnk / A parti fűzfák ágbogára”. Az „örökre néma hegedű” jelzős szószerkezet tartalmi többletet, időbeli és minőségbeli távlatot kölcsönöz az énekmondó gesztusának, amelyet a költő követendő példaként állít a kortársak és pályatársak elé.

4. Móricz Zsigmond: CXXXVII. zsoltár

Emlékezés a babiloni fogságra

Móricz Zsigmond az eredeti százötven zsoltárból tizenegyet írt át saját elképzelése szerint: a 30., 59., 93., 120., 123., 126., 129., 130., 131., 133. és 137. zsoltárt. Zsoltárparafrázisait 1914-ben véglegesítette, és *Zsoltárok könyve* címmel jelentette meg. Zsoltárátiratainak egyik legsikerültebb darabja az 1910-ben keletkezett *137. zsoltár*. Szerzője több motívumot is megőriz a Károli Gáspár, ill. Szenczi Molnár Albert szövegéből: az emlékezését, az időkezelését, az epikus jeget, az archaikus bibliai nyelvet, valamint az alcímet is („Emlékezés a babiloni

fogságra.”). Az első nyolc sorban a zsoltáros felidézi a babiloni fogság tragikus momentumait: a hazáját / szülőföldjét sirató, rabságba kényszerített zsidó nép fájdalmait, a rabtartók cinikus kívánságát, akik „énekszóra, víg danára” nógatták rabjaikat. Végül a kérést egyértelműen megtagadó, a kényszerítésnek ellenálló foglyok válaszát idézi: „Hogy? Idegen földön az Úr énekeit? / Hogy lehetne azokat elzengeni itt!” A templomokban és gyülekezetekben énekelt szent énekek nem illenek ahhoz a profán helyzethez, amelybe fogvatartóik kényszerítették a zsidókat. Válaszuk egyszerre közvetít kérdést, döbbenetet, felháborodást és elutasítást megfelelő szövegretorikai eszközök (kérdés, felkiáltás, ismétlés) révén. Ezt a szövegrészt más szempontból is fordulópontnak kell tekintenünk; ettől kezdve az események elbeszélő múlt idejének linearitása megszakad, és jelen idejűvé válik, formailag is érzékeltetve a fogvatartottak erkölcsi és mentalitásbeli változását: a tragikus múlton kesergő népből lázadó lesz. A múlt idő használata, a lineárisan futó eseménysor a már átélt élményeket közvetíti, ezt követi a feldolgozásuk és a rájuk adott válaszuk a jelenben. A beálló retorikai fordulattal és időkezeléssel a balladákra emlékeztető jelen idejű szaggatottság alakítja a szöveget, időnként jövő idejű eseményekre történő utalásokkal: „Ínyemhez a nyelvem üszke leragadjon, / Hogyha nem lesz Jeruzsálem már vigaszom.” Vagy „Áldott legyen, ki megfizet gaztettedért, / Mit te nekünk, ad tenéked érette bért, // Áldott legyen, ki megragad s vágja szíved, / Ki sziklához paskolja kisdédidet.”

A lírai képek és hangulatok helyett Móricz a témához jobban illő tragikumot és drámai monológot részesíti előnyben, nem feledkezve meg az érzelmek balladai fokozásáról sem. Ez az önátkozás és a megátkozás gesztusában éri el tetőfokát: „Ínyemhez a nyelvem üszke leragadjon, / Hogyha nem lesz Jeruzsálem már vigaszom.” – „Babilonnak lánya, óh te elveszendő, / Babilonnak lánya, légy te hulla, meddő.” Az átokközvetítés hatékonyságát, a megátkozás expresszivitását növelik a Bibliából átvett vagy arra emlékeztető nyelvi elemek: szavak („elveszendő”, „Erdom”), szó szerkezetek („nyelvem üszke”, „Babilonnak lánya”, „bőszült szavuk”). A Móricz által használt parallelizmusok (ismétlések, párhuzamok) a *Zsoltárok* könyvének kedvelt szövegretorikai eszközei, az eredeti szövegből átvett motívumok: „Uram, Uram”; „Babilonnak lánya, óh te elveszendő, / Babilonnak lánya, légy te hulla, meddő”; „Áldott legyen, ki megfizet gaztettedért, Áldott legyen, ki megragad s vágja szíved”).

5. Dsida Jenő: Psalmus Hungaricus

Dsida poémaszerű költeményének megismétlődő refrén-strófáiban idézi meg a 137. zsoltárt.

Úgy tér vissza a nemzet bűneiről és bűnhődéséről valló líra archetípusához, hogy egyszerre utánoz és eredeti is. A Dsida-strófa ugyanis közvetlenül egyetlen biblikus szövegrésszel sem egyeztethető; hanghordozása biblikus, az egyes motívumok összeválogatásában azonban egyedi, bennük a Ótestamentum és az Újtestamentum

mozzanataira ismerhetünk. Éspedig oly formában, hogy a „babiloni átok”-ban evangéliumi utalásokat is találunk: az *epe* és *víz* ellentéte a keresztfán haldokló Jézus sorsát is eszünkbe juttatja, akit a cinikus római katonák víz helyett ecettel kínálnak, a szeggel átfűrt nyelv pedig a keresztre szögezés paradox változata. Láng Gusztáv szerint a *Psalmus* refrénstrófája egyszerre állító és tagadó, ebből kiindulva „dilemmastrófának” nevezi (Láng 2000: 227–249). Hagyományt követve, szentesített hangnemet (137. zsoltár) imitálva, megfelel a klasszicista ars poetica követelményeinek. Dsidára gazdag műveltségélménye van hatással, melynek egyaránt része a katolikus és a protestáns Szentírás-értelmezés. Úgy őrzi meg a biblikus hagyományt, hogy irányváltásával tagadja is azt, a „bölcse nemes, szép görög hangulat” ellentétét ígéri: imitációjának tárgya mégsem a görög harmónia-eszmény, hanem a prófétai indulat archaikus, diszharmonikus kirobbanása. A költemény egészében féken tartott, visszafogott indulat végül a többször megisméltető refrénben nyer szabad utat, visszatérő érzelem- és hangulatellentétén alapuló feszültséget eredményezve az alkotásban és a befogadásban egyaránt. Dsidának ez a hatásos formai megoldása érzelmek és indulatok hullámválását indítja el és tartja fenn a versszöveg teljes egészében egyenletes intenzitással.

6. Gergely Ágnes: A 137. zsoltár

A bibliai zsoltároshoz hasonlóan múltidéző és emlékező hangon szólal meg a költő, de nem csupán az emlékező vershelyzet idézi számunkra a 137. zsoltárt, hanem az átmentett motívumok is: „Babylon folyópartjai”, „Hárfánk a fűzfán”, Jeruzsálem. A téma történeti felvezetése után jelen időre vált a vers: a hárfák szenvedélyes megszólaltatása és az észérvek helyett a kortárs történelem névtelen fogvatartói súlyosabb áldozatot várnak el a száműzöttektől. Az erre utaló fogalmak (kín, verejték, vér) tovább gondolatják velünk a 137. zsoltár történéseit, emlékeztetve bennünket a történelem és a 20. század zsidóellenes eseményeire. Az ezt követő fogadalomtételével a költő újra a zsoltáros hangján szólal meg, és vállal közösséget az áldozatokkal: „Hát kihűlt jobbom legyen rá az ámen, / ha elfeledlek egyszer, Jeruzsálem.”

A második szakasz a köztudatban továbbélő antiszemitizmust idézi, többször is hivatkozva a „jelre”, az épületek falára rajzolt zsidó szimbólumra, amely illetéktelenek keze nyomán saját ellentétébe csap át: a szent „királyi jelből” profán, „karmolt” jelet formáz a gyűlölet. Nem átkot és büntetést kér az Úrtól az ellenségeire, a 137. zsoltár szavait átértékelve, keresztényi gesztussal megbocsátást szorgalmaz: „Ne ródd fel, Uram, vétekül nekik! / Ne vágasd falhoz szép kisdedeik...!” Végül hitvallást tesz a befogadó kultúra mellett, ugyancsak zsoltárhargon fogalmazva: „És fájó orcám rángjon majd számhoz, / ha elfeledlek egyszer, Arany János.”

A vers kulcspozícióban, szakaszáró helyzetben található tulajdonnevei szimbolikus tartalmakat rejtnek. A Jeruzsálem földrajzi név a zsidó kultúrára utal, továbbá arra az évezredek szenvedéstörténetre, amelyben a zsidó népnek része volt.

Ezt autentikus hangon fogalmazza meg a 137. zsoltár, evidens tehát, hogy benne találta meg a költő versének prototípusát. Arany János nevével a magyar kultúra, a nemzeti irodalom értékei idéződnek meg, a mindennapok fölött álló egyetemes értékek ezek, melyeket az évszázados hatalmi-politikai kurzusok sem tudtak kisajátítani. Gergely Ágnes nem törekszik a kétféle kultúra kontaminációjára, mindkettőt autonómnak tekinti, ahogyan ezt életében többször is megfogalmazta.

7. Örkény István: 137. zsoltár (részlet)

A munkaszolgálatos fogságról szóló történet kulcsepizódja az ószövetségi 137. zsoltár. Először Haas Laci mondja el a kormányzó névnapján megrendezett „tarka esten”. Rendkívüli a hatása, a fogvatartottak és a fogvatartók viszonyában pillanatnyi érzelmi változás áll be: a táborparancsnok, Harangozó könnyekre fakadt, és „nem felejtette el Haas Laci szavalatát”. A zsoltár léthelyzetére emlékezteti a hallgatóságot, megsejtett érzelmi-gondolati interferencia jön létre a foglyok valóságos léthelyzete és a vershelyzet között, a munkaszolgálati és a babiloni rabság között. A zsoltár kapcsán a rablétet kompenzáló implicit elvárásokat fogalmaznak meg rabtársak „a maguk gyönyörűségére”: szabadság utáni vágy, azonosulási lehetőség a társakkal, kollektív sorsérzés.

Kritikus élethelyzetekben újra felidéződik a 137. zsoltár, immár az isteni segítség, az életmentő remény zálogaként: Haas Laci vakbél-operációja előtt. A műtetre munkatábori körülmények között (szerszámraktárban, kezdetleges eszközökkel és gyér világítás mellett) kerül sor. Az operáló Silbermann a műtőn fekvő Haas Lacit versmondásra szólítja fel. A 137. zsoltár abszurd körülmények között hangzik fel újra: kezdetleges műtőasztal, dilettáns sebész, az asztalon fekvő mezeten emberi test, félhomály. Mindez trauma-közeli állapotot eredményez; Haas Laci a kétségbeesés, a halálfélelem és a reménytelenség hangján szólaltatja meg újra a babiloni fogságban szenvedő ószövetségi zsoltárost. Itt teljes mértékben azonosul a vakbél-műtét előtt álló munkaszolgálatos a babiloni vizek mellé kuporodó zsoltárossal: „Nagyon halkán beszélt, alig lehetett érteni.”

Örkény sajátos formában, prózában valósítja meg a 137. zsoltár parafrázisát, motívumát a cselekmény drámaiságának, feszültségének fokozására használja, az emberi sorssal és egzisztenciával összefüggő hasonló gondolatok és érzések fogalmazódnak a kétféle rabság azonos körülményei között, arra utalva, hogy ezek az érzések és gondolatok kétezer év távlatában sem veszítenek semmit aktualitásukból. A mindent megőrző emberi emlékezet szükség esetén fel tudja idézni, át tudja értelmezni a bibliai idők történéseit az egyes egyén és a közösség igénye és céljai szerint.

Az itt idézett szövegeken kívül más írói életművekben is megtalálható evangéliumi örökségként a *Zsoltárok könyve*, ill. a *137. zsoltár*: Balassi Bálint, Ady Endre, Áprily Lajos, Németh László, Sík Sándor, József Attila, Reményik Sándor, Weöres Sándor, Füst Milán, Rónay György, Pilinszky János, Szilágyi Domokos, Babits Mihály, Garai Gábor, Kányádi Sándor, Nagy Gáspár, Kovács András Ferenc

és mások művei között. Ezekben az életművekben gyakran találkozunk bibliai eredetű lírai toposzokkal: ezek az istenkeresés, istenszeretet, genezis, szenvedéstörténet, bűnbeesés és babiloni fogság. Együttesen szemlélve a szépirodalmi emlékezet a maga céljai és szándékai szerint használja fel a 137. zsoltárt. Szerzőinket az önkifejezés vágya sarkallja, szabadon építik be saját műalkotásaikba a „forrást”, a zsoltárokból megidézett történelmi és valóságtényeket, melyeket a felhasznált poétikai eszközök, a szubjektív esztétikai szemléletek irodalmi tényekké formálnak át. Különösen azok a zsoltármotívumok kerülnek a szépirodalom látókörébe, amelyek a későbbi korok szerzői számára kellően áthallásosak, parafrázálva őrzik meg őket és élteti tovább korról-korra a szépirodalmi emlékezet.

I R O D A L O M

- Biblia* 2016. Ószövetségi és újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest.
- Dsida Jenő 2011. *Összegyűjtött versei*. Összeállította és szerkesztette Láng Gusztáv és Urbán László. Savaria University Press. Szombathely.
- Láng Gusztáv 2000. *Dsida Jenő költészete*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest–Kolozsvár.
- Makkai Sándor 1912. *Számadás*. Kolozsvár.
- Móricz Zsigmond é. n. *Verseik*. Rejtjel Kiadó. Budapest.
- Örkény István 1980. *Novellák I–II*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Pecsuk Ottó (szerk.) 2016. *Bibliaismereti kézikönyv*. Kiadja a Magyar Bibliatársulat megbízásából a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója. Budapest.
- Pomogáts Béla 2015. *Magyar zsoltárhagyomány*. Erdélyi Toll 7. évf. 3. (25.) sz. 4–17.
- Reisinger János (szerk.) 1999. *Zsoltárok világa*. Sola Scriptura, Budapest.
- Szenci Molnár Albert 1996. *Psalterium ungaricum 1607*. Szent Dávidnak zsoltárai. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest. (Molnár Szabolcs gondozásában)
- Szent Biblia*. é. n. Azaz Istennek ó és új testamentumában foglaltatott egész Szentírás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Trinitarion Bible Society. London.
- Szentmártoni Szabó Géza 2017. *Zsoltárparafrázisok a magyar reformációban*. Napút 2017 nov. (XIX. évf. 9. sz.), 10–16.

PSALMUL 137 ÎN LITERATURA MAGHIARĂ

(Rezumat)

Materialul de față are ca obiect *Psalmul 137* din *Vechiul Testament*. Autorul urmărește modalitățile prin care acest psalm se regăsește în literatura maghiară a secolului al 20-lea: sunt aduse în discuție ipostaze ale parafrazării sale în cinci poezii și într-o lucrare în proză, și se arată în ce fel sunt menținute motivele biblice și imaginile specifice acestui psalm. Materialul începe prin a cita pe scurt literatura de specialitate (studiile lui Géza Szentmártoni Szabó, Béla Pomogáts și Gusztáv Láng), și continuă, în partea cea mai dezvoltată, prin a expune ideile proprii ale autorului, bazate pe metodele interpretării de texte, literaturii comparate și hermeneuticii literare. Între aceste idei se remarcă aceea că *Psalmul 137* este o compoziție colectivă și, în această ipostază, este un model cultural-istoric, iar geneza lui este strâns legată de cult, de evenimente militare, de dezastre naturale etc. În egală măsură, din adaptarea subiectivă a poeziilor și prozatorilor, se poate observa că psalmul

cuprinde și mesaje individualizate. Textele literare analizate aici cuprind o seamă dintre motivele de conținut din textul biblic, în vreme ce nivelul formal este abordat cu creativitate artistică. În acest fel, parafrázările psalmului sunt interpretări subiective ale textului original ce deschid calea unei multitudini de receptări.

Cuvinte-cheie: psalm, parafrază literară, sfânt–profan, motive și imagini biblice.

PSALM 137 IN THE HUNGARIAN LITERARY MEMORY

(Abstract)

This paper examines the *Psalm 137*, dating back to the Babylonian captivity. The author analyses how the Hungarian literature of the 20th century draws from this psalm: five poems and a work in prose are brought into discussion, all while presenting how the biblical motifs and images in this psalm are carried on in modern texts. At the beginning of the essay the secondary literature on the topic is discussed (the texts of Géza Szentmártoni Szabó, Béla Pomogáts and Gusztáv Láng), followed by the authors' own remarks on the subject, using methods and means from the field of text interpretation, comparison and hermeneutics. One can thus learn that *Psalm 137* is a collective work, and as such, it is a cultural-historical model with references to the cult, to war events, and natural disasters. Nonetheless, the psalm paraphrases in the twentieth-century poems show that the biblical text contains individual messages, as well. The works examined here preserve several content-related motifs from the Bible, while the form is approached freely, with artistic creativity. The psalm paraphrases are thus subjective interpretations of the original text, which pave the way to different receptions.

Keywords: psalm, literary paraphrase, sacred–profane, biblical images.

MELLÉKLETEK

1. A 137. zsoltár

Visszaemlékezés a babiloni fogságra

1. Babilon folyóvizeinél, ott ültünk és sirtunk, mikor a Sionról megemlékezünk.
2. A fűzfákra, közepette, *oda* függesztettük hárfáinkat.
3. Mert énekszóra nógattak ott elfogóink, kínzóink pedig víg dalra, *mondván*: Énekeljetek nekünk a Sion énekei közül!
4. Hogyan énekelnök az Úrnak énekeit idegen földön?!
5. Ha elfelejtkezem rólad, Jeruzsálem, felejtkezzék el rólam az én jobb kezem!
6. Nyelvem ragadjon az ínyemhez, ha meg nem emlékezem rólad; ha nem Jeruzsálemet tekintem az én vígasságom fejének!
7. Emlékezzél meg, Uram, az Edom fiairól, akik azt mondták Jeruzsálem napján: Rontsátok le, rontsátok le fenéig!
8. Babilon leánya, te pusztulóra vált! Áldott legyen, aki megfizet néked gonoszságodért, amellyel te fizettél nekünk!
9. Áldott legyen, aki megragadja és sziklához paskolja kisdedeidet!

(Károli Gáspár fordítása)

2. Szenci Molnár Albert: CXXXVII. zsoltár

Panassza a lévítáknak az babilóniai fogságban.

1

Hogy az babiloni vizeknél ültünk,
Ott mi nagy siralomban kesergettünk;
Az szent Sionról megemlékezvén,
Kinél gyönyörűségesebb hely nincsen.
Az nagy bűnnek és bánatnak miatta,
Hegedűnket függesztettük fűzfákra.

2

Az kik minket fogva tartottak, kértek,
Hogy valamit hegedülnénk nékiek,
És mondanánk sioni éneket,
Felelvén mondtuk: Miképpen lehet?
Hogy dicsérhetnénk az Úr Istent vígan
Énekelvén ez idegen országban.

3

Imé, néked én azt nyilván felelem,
Hogy hegedülésemet elfelejtem
Előbb, hogynem az Jeruzsálemet,
Míg ez fogságban tartnak engemet,
Bár ínyemhez ragadjon az én nyelvem,
Ha Jeruzsálemre nem óhajt szívem.

4

Az Edóm fiairól emlékezzél,
És nékiek, Uram, azt ne engedd el,
Az mit ők akkoron kiáltottak,
Midőn Jeruzsálemet rontották;
Fosszad, fosszad Jeruzsálemnek népét,
Földre lerontsád minden épületét!

5

Te, Babilonnak leánya, meghiggyed,
Hogy végre porhamuvá kell lenned,
Bódog az, ki tenéked ez dolgot
Mégfizeti ez méltatlanságot,
Ki öledből gyermekidet kirántja
És az erős kősziklához paskolja.

3. Makkai Sándor: A rab zsidó éneke

Ülvén babyloni vizeknél,
Könnyezve bámultunk az árba.
Emlékezés szárnyán a lelkünk
Elsuhant, a Sionra szállva
S felaggatók
Örökre néma hegedűnket
A parti fűzfák ágbogára.

Akik hazánkat meggyilkolták,
 Kik síró vasbilincsbe vertek:
 „No, halljunk egy otthoni nótát!”
 Víg éneket gúnyolva kértek...
 Ó jaj, hogyan
 Zengett voln' a felséges Úrról
 Ajkunkon idegenben ének?

Ha elfeledlek, Jeruzsálem,
 Magam felejtsem el örökké,
 Ha rólad meg nem emlékezném,
 Ne jöjjön szó nyelvemre többé,
 Így, így legyen,
 Ha bármi más nálad, te drága,
 Előttem válna kedvesebbé.

Megemlékezz a napon róluk
 Uram! Emlékezz szavaikra,
 Hogy ordították: mind a földig
 Rontsátok ezt a fészket itt ma,
 Le, le a sárba,
 Alapjából hányjátok össze,
 S mi benne van, mind ki az útra!

Meghalsz te is, Babylon lánya!
 Irigylem, ki megví veled.
 Boldog lesz, aki gazságodért
 Érettünk megfizet neked.
 Óh százszor is
 Boldogabb, aki megragadja
 S sziklához vágja gyermeked! (A 137. zsoltár után)

4. Móricz Zsigmond: CXXXVII. zsoltár

Emlékezés a babiloni fogságra

Babilonnak vizeinél sírton sírván,
 Búban ültünk, kesergettünk Sion sírján.

Reánk lehajlott a szomorú fűzfa ága,
 Hegedűnket függesztettük sírva rája.

Énekszóra, víg danára nógattak ott:
 Hej, a Sion énekiből daloljatok!

Hogy? idegen földön az Úr énekeit?
 Hogy lehetne azokat elzengeni itt?

Óh, ha rólad Jeruzsálem felejtkezem,
 Feledkezzék el rólam az én jobb kezem.

Ínyemhez a nyelvem üszke leragadjon,
 Hogyha nem lesz Jeruzsálem már vigaszom.

Uram, Uram, emlékezz meg az Edomról,
 Mit kiáltott Jeruzsálem romlásakor!

Bőszült szavuk felszállott a magas égig:
 Dúljátok csak, dúljátok fel ma fenéig!

Babilonnak lánya, óh te elveszendő,
Babilonnak lánya, légy te hulla, meddő:

Áldott legyen, ki megfizet gaztettedért,
Mit te nekünk, ad tenéked érte bért,

Áldott legyen, ki megragad s vágja szíved,
Ki sziklához paskolja kisdededet.

5. Gergely Ágnes: A 137. zsoltár

Ültünk Babylon folyópartjain.
Sírtunk. Babylon tenger nélkül él.
Hárfánk a fűzfán. Másképp szól a kín.
Tőlünk verejték kell, nem szenvedély.
S nem érv, erünkől mért dőlt itt a vér.
Már kihúlt jobбом legyen rá az ámen,
ha elfeledlek egyszer, Jeruzsálem.

Jelünk itt falba karmolja a nép.
Kik biztatják, sem tudják, mért teszik.
Királyi jel, sok más jelet túlél.
Ne ródd fél, Uram, vétékül nekik!
Ne vágasd falhoz szép kisdedeik ...!
És fájó orcám rángjon majd a számhoz,
ha elfeledlek egyszer, Arany János.

6. Örkény István: 137. zsoltár (részlet)

„Arról a bizonyos versről csak most tudtuk meg, hogy nem közönséges vers volt, hanem a 137. zsoltár, annak is valamilyen régi református fordítása, melyet Haas Laci a sárospataki levéltárban fedezett föl. Csak annyit tudott róla kideríteni, hogy nem Patakon, hanem valószínűleg Hollandiában készült. Talán a lydeni egyetemen írta a maga gyönyörűségére és vigasztalására egy magyar diák.

– Szavald el – kértem.

– Alig emlékszem rá.

– Amennyit tudsz, annyit.

– Nincs kedvem hozzá.

Hiába biztattam. Akkor Ligeti – csak úgy a válla fölött – szólt oda neki:

– Mit affektálsz.

Erre engedelmesen föltápáskodott, körülézett, s ágyékára dobta a lepedő lelógó csücskét. Úgy látszik, nem akart pucéran verset mondani. Nagyon halkán beszélt, alig lehetett érteni.

Babilonnak vizei mellett ültünk,
és siralommal, Sion, emlegettünk.
Hegedűinket azon a földön
fűzfákra függesztettük,
mert őrzőink örömdalt követeltek:
„Sion dalaiból daloljatok nekünk!”

Sion dalát dalolni hogy lehetne
idegen földön, számkivetve?
Ó, Jeruzsálem, ó, Jeruzsálem,
száradjon el a jobb kezünk,
ragadjon inyünkhöz a nyelvünk
ha rólad, Sion, nem emlékezünk.

Elhallgatott. Görcsöt kapott, visszafeküdt, felhúzta a lábát. Én mindjárt izzadok. Ha idegesít valami, nyirkos lesz a kezem, és hideg permet ver ki a tarkómon. Ligeti maga elé meredt, és a körmét rágta, Maurer nyitott szájjal szuszogott, és folyton engem bámult, szürke, kocsonyás, ragadós szemével. Laci még egy-két percig zihált, aztán megint teljes lett a csönd, és a csöndbe megint betódult a fenyőszag. Orromon-számon, sőt még a pórusaimon is belém hatolt ez a szag; becsukott szemhéjam mögött sírhatnékomm lett. Fel voltam zaklatva. Olyanok jutottak eszembe, amik máskor soha. Hogy milyen is ez az élet, és mire való, és ki gondolta ki, és ha csak magától lett, miért lett ilyen örökké vívódó, saját szavának ellentmondó, önmagát fojtogató, meg nem oldható, meg nem fejthető ...”

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Szatmárnémeti Kihelyezett Tagozat
Pedagógia és Alkalmazott Didaktika Intézet
Szatmárnémeti / Satu Mare, Petőfi Sándor 14
vegh_b@yahoo.de

MAKKAI JÚLIA ANNA

EMLÉKEZET ÉS ÖRÖKSÉG BÁNFFY MIKLÓS
ERDÉLYI TÖRTÉNETÉBEN.
 ERDÉLY ARCAI A TRILÓGIÁBAN

Kulcsszavak: örökség, térképzetek, Erdély-kép, a tér megítélése, társadalom.

Jelen tanulmány része egy átfogóbb kutatásnak,¹ amely az Erdélyhez kapcsolódó reprezentációkat, térképzeteket vizsgálja szépirodalmi alkotásokban. A tanulmány Bánffy Miklós *Erdélyi történet*² című trilógiájában olyan motívumokat vizsgál, amelyek érvényesíthetők az Erdély-kép létrehozásában, továbbgondolva azt, hogy ezek a képek milyen formában befolyásolják a terek megítélését.

A kutatás elméleti bázisának lényeges pillérét képezi a *térbeli fordulat* (*spatial turn*) fogalma, amely a társadalmi képzelet, ezen belül a társadalmi reprezentációkutatás megkerülhetetlen kérdésköre lett az utóbbi évtizedekben. Az elmúlt húsz évben nálunk is jelentkeztek azok a folyamatok, amelyeket a Nyugat-Európára jellemző térkezelés és a helyekhez, a térhez kapcsolódó, sajátosan újszerű viszony határoz meg. Ennek a térhez való viszonynak az alapját képezi a modern *én* létrehozásának és megélésének igénye, amely elsősorban identitás által meghatározott. Az identitás térbelisége a legfőbb összetevője a dolgozatomban érintett témakörnek. Ennek értelmében ma már a helyek identitást építő képességéről és funkciójáról beszélünk: „A helyek identitást építenek, keresnek vissza, azt bocsájtják áruba. A gazdasági, kereskedelmi elit létrehozta a kulturális örökség jelentését és forgalmazza azt. E jelentések különböző médiumokban terjednek, terjeszkednek, identitásokat hoznak mozgásba, alakítanak ki, a helyek pedig piaci termékként, márkaként működnek. Garantálják a turisták számára a felejthetetlen élményt, a rajongók számára a hitelesség tapasztalatát” (Keszeg 2015: 9).

Globális szinten sok helyen találkozunk olyan értékközvetítési, (újra)pozicionálási stratégiákkal, amelyeket a műemlékvédelem hozott létre. Ennek okán lényegesnek látom holisztikusan megvizsgálni ezeket a jelenségeket meghatározó

¹ Jelen tanulmány a szerző doktori dolgozatának egyik elemző részét képezi, amelyet 2017-ben zárt le *Erdély arcai. Sikerkönyvek Erdély-képe* címen.

² Bánffy Miklós 2012. *Erdélyi történet* I–III. Helikon. Budapest. (*Megszámláltattál...*[1935]; *És hijjával találtattál...*[1937]; *Darabokra szaggattal* [1940])

törekvéseket. Milyen az a társadalom és kultúra, amelyben létrejöttek ezek a folyamatok?

Tudományos megközelítésben, társadalmi kontextusokba helyezve a térrel a 20. század első évtizedei óta foglalkoznak. A térről mint külön társadalmi entitásról először Michel Foucault és Henri Lefebvre közölt szakmai értekezéseket, a modernség térbeli alakzatainak vizsgálata perspektívájából (hivatkozva Gyáni 2007). A teret a társadalomtudományi *térbeli fordulat* nyomán nem tekinthetjük embertől független, semleges fizikai tényezőnek, hanem történetileg, kulturálisan és társadalmilag meghatározott (létrehozott) konstrukciónak. A térbeliség tapasztalati megéléséhez az identitás szükséges, állapítja meg Gyáni Gábor (Gyáni 2007).

A térbeliséghez szorosan kötődik az emlékezet kutatása, amely Pierre Nora *Les Lieux de mémoire* monumentális munkájára épül, szerinte Franciaország kollektív emlékezete *helyek*hez kapcsolódik. A tér (*space*) fogalmát elkezdték a hely (*place*) fogalmára cserélni, amely révén könnyebbé vált az emberi tényező megragadása a földrajzi egységekben. A térbeli fordulat a „tér mint identitásfaktor” szemléletváltást propagálta, amelynek értelmében a történeti jelentések a terekhez kapcsolódnak, térben valósulnak meg, gondolva itt a térbeli emlékezetkultúra elemeire: szobrokra, emlékművekre stb. (Keszeg 2015: 18). Ezek az elemek a táj identitáserősítő jellegét erősíthetik azáltal, hogy létrehozzák és kiépítik a tájat: „ebben a perspektívában válik feltűnővé a nagyvárosi térszégmensek egyneműsége, amit Marc Augé (1992) *non-lieu*-ként ír le, illetve törekvéssé az, hogy a földrajzi terek autentikus, felismerhető és sajátos helyekként konzerválódnak / jöjjenek létre” (Keszeg 2015: 18). Ide kapcsolódik T. Szabó Levente azon megállapítása *A tér képei: tér, irodalom, társadalom* című könyvében, amely szerint a tájakhoz tartalmak, jelentések kapcsolhatóak. A tájhoz rendelt tartalom függ az adott szemlélő nézőpontjától. Az útirajz, akárcsak az irodalom, hordozza a tájat szemlélő értékrendszerét, világlátását. Az irodalmi szövegek által megjelenített képek „mentálisan létrehozzák” az adott térséget (T. Szabó 2008: 25).

Kutatásom perspektívájából a térbeli fordulat nyomán a térkezelés vizsgálatának következő szempontjaira térek ki dolgozatomban. A tér és a hozzá kapcsolódó jelentés egy fontos aspektusa a térhez való viszonyulás újszerűségének. Hermann Bausinger a *Népi kultúra a technika korszakában* című munkájában a „hely egységét” a térről való tudással definiálja, tehát egy adott földrajzi egységhez erőteljesen kapcsolódik a helyi tértudat, amely lényegében feltételezi az összetartozást. A hely egységét a helyi kisközösségek határozzák meg, kohéziót teremtenek az élettérben gyakorolt népszokások, a térhez kötődő történeti tudat, a térnevek stb. A hagyományos népcsoportok kultúrája is egy adott helyhez kötött volt, amelyet szűk és nagyon zárt horizontok jellemeztek, amelyeken keresztül nem lehetett átlátni és nem volt átjárhatóság. A család, a falu, a tájegység, a nemzet által érzékelt tér határait nem lehet rögzíteni („mechanikusan megállapítani”) (Bausinger 1995: 53–61).

A térszemlélet egy másik fontos vonatkozása a tér szimbolikus birtokbavétele, egy olyan folyamat, amely a jelentéssel telített teret elválasztja a pusztán

fizikai tértől (Takáts 2004). A szimbolikus térfoglalás eszköze a nemzetiesítés, a szubjektív terek nemzeti jelleget kapnak. A terekhez társadalmi használat révén identitás társul, amely az adott közösség sajátja (Bodó–Biró 2000). Etnikai jellegű szimbolikus térfoglalási akciók mibenlétét tárgyalja Barna Gábor a *Mentális határok – megduplázott világok* című tanulmányában (Barna 2000), valamint Bencsik Péter *Útiokmányok, utazási lehetőségek és határforgalom a 20. századi Magyarországon* című munkájában (Bencsik 2002).

A harmadik aspektus a tér hierarchizáltsága, amely a társadalmi egyenlőtlenségeket eredményezi; a hierarchia is jelentéseket társít a térhez, határokat hoz létre (Bourdieu 1993: 249–262). Ehhez szorosan kapcsolódik a kialakult zárt terekben mozgó személyek más-más világnézete, a helyzet kényszerűségéből fakadóan ezen nem tudnak változtatni, ez nem lehet tárgya konfliktusoknak („*misère de position*”) (Bourdieu 1993: 13–17). Utolsó vonatkozás a tér muzealitása, amely kölcsönhatásban van a társadalmi használattal és az emlékezettel. A tér a kollektív emlékezés színhelyévé vált (Fabre 2000).

Az irodalmi művekben artikulálódó társadalmak elemzésére jó szempont lehet a történelemelméletben felmerült időviszonyok figyelemmel követése. A továbbiakban kifejtem, hogy a prezentizmus mint fogalmi keret miként lehet jó kiindulópont elemzésemhez. François Hartog francia ókortörténész és historiográfus *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat* című munkájában kifejti, hogy a „történetiség rendje” (*régimes d’historicité*) azt jelenti, hogy a társadalom „hogyan kezeli a múltját, és mit mond róla”, továbbá, hogy „jelölje az emberi közösség öntudatának módozatait” (Hartog 2006: 20). A média nagy szerepet játszik a *nagykiterjedésű jelen, a prezentizmus* létrejöttében, a televízió térnyerésével a média a jelent felhasználva eseményeket termel és fogyaszt. A jelen már alakulása pillanatában történetinek mutatja magát, múltnak látszik (Hartog 2006: 115). „Az élő adás közvetlensége felé vezető egyre gyorsuló futóversenyben a média egyre gyorsabban termel, fogyaszt és újrahasznosít egyre több képet és szót, és ezáltal összetömríti az időt: egy téma másfél percet kaphat – harmincévnyi történelemért cserébe. A turizmus is erős hordozója a prezentizmusnak: az egész világ elérhető közelségbe került, egy szempillantás alatt, ahogy kell, profi négy-színnyomásos eljárással előállítva” (Hartog 2006: 114). Hartog ehhez a nagykiterjedésű jelenhez három kulcsfogalmat rendel, amelyek ugyanakkor feltételei is: az *emlékezetét*, amely akaratlagos (oral history) és rekonstruált (megírt történet), az *örökségét* (megóvása, értékének hangsúlyozása, előmozdítása) és a *megemlékezését*. Mindhárom kifejezés egy negyedikre mutat rá, vagy akár ez képezi az előző három alapját: *az identitásra*.

Az emlékezet Hartog definiálása szerint a társadalmi gondolkodás sajátja, a társadalmi gondolkodás maga az emlékezet, amely kollektív emlékekből áll. Az emlékezet egyre nagyobb teret hódított magának, az 1980-as években már látványosabb és kézzelfoghatóbb formában, a *kulturális örökség* fogalmával teljesedett ki.

A kulturális örökséget rendeltetéséből fakadóan védeni kell és összeírni, fel kell írni, archiválni és újragondolni idővel. Ezen új hullám hatására emlékműveket emeltek, múzeumokat renováltak és nyitottak meg. Az emberek kötődni kezdtek a helyek emlékezetéhez, ebben az időben Pierre Nora megalkotta az „emlékezet helye” kifejezést a *Les Lieux de mémoire (Az emlékezet helyei)*³ című munkájával. Megállapítása szerint az örökség az emlékezethez kötődik és az identitás hordozója, egy olyan identitásé, amely eltűnéstől fenyegetett, feledésbe merült, önmagát kereső és kitaláló identitás. Célja ezáltal választ adni arra a kérdésünkre, hogy kik is vagyunk valójában.

A továbbiakban a tér és idő dimenziója mentén kerülnek vizsgálatra azok a termegjelölések, amelyek egy erdélyi térség behatárolását tehetik lehetővé. Ezt továbbgondolva lényeges kérdése a kutatásnak, hogy a teret megjelölő motívumok milyen Erdélyt hoznak létre, igazodik-e a nosztalgikus-mitikus, archaikus Erdély-mítoszhoz. A hipotézis és a kutatás részletes módszertanát a szerző *Erdély arcai Tompa Andrea Fejtől s lábtól – Kettő orvos Erdélyben című regényében c.* tanulmányában⁴ ismerteti.

A regény cselekménye

Abády Bálint grófot felkérlik a lélbányai országgyűlési képviselői tisztség betöltésére, amelyet ő rövid habozás után elfogad azzal az egyetlen kikötéssel, hogy párton kívül indulhasson. A diplomáciai munka félbeszakítása után hazaköltözik Erdélybe. Abádynak szembe kell néznie az alakuló politikai helyzetekkel és egykori beszélgetőtársával, Milóth Adriennel. Hazaköltözése után fokozatosan kialakul reménytelen szerelmi kapcsolata Adriennel, aki közben családanya és férjes asszony lett. Ez a szerelem és a hozzá kötődő lelki gyötrelme végigkíséri a regény teljes cselekményét. Abády unokatestvére, Gyerőffy László zenei pályára készül ambiciózus tervekkel, az ő életében is beköszönt a nagy szerelem Kollonich Klára személyében. Ez a szerelmi szál is egy gyötrelmes, beteljesületlen románc története, mivel Klárát és Gyerőffy Lászlót a társadalmi rang és a család választja el egymástól. Gyerőffy mély letargiába, alkoholizmusba esik és a regény végére elveszíti minden vagyonát, koldusbotra jut és meghal. A szerelmi történetekkel párhuzamo-

³ „A *Les Lieux de mémoire* arra a megállapításra csábított, hogy Franciaország történelmének, sőt talán egész Franciaországnak az »örökségesítése« zajlik, amennyiben az emlékezet rendjének egy másikba fordulása eltávolított bennünket az »emlékezet-történelem« koncepciójától, hogy az »örökség-történelem« szakaszába lépünk. E tekintetben igen figyelemre méltó az 1993-as törvény műemléki örökségre vonatkozó meghatározása: »Örökségünk nem más, mint történelmünk emlékezete és nemzeti identitásunk szimbóluma.« Átlépve az emlékezet oldalára, az örökség a történelem emlékezetévé válik és ebben a minőségében az identitás szimbóluma lesz. Emlékezet, örökség, történelem, identitás, nemzet ily módon összekapcsolódik a jogalkotó egyszerű stílusú megfogalmazásában” (Hartog 2006: 148)

⁴ Makkai Júlia Anna 2018. *Erdély arcai Tompa Andrea Fejtől s lábtól – Kettő orvos Erdélyben című regényében*. Korunk 2018/10. Megjelenés előtt.

san Abády aktív politikusként részletesen ismerteti azt az időszakot, amely az Osztrák-Magyar Monarchia széthullásához vezet. A regény során aggodalommal követi a nemzetközi és hazai politikai események felgyorsulását. Olyan okokat vél felfedezni, amelyek az ország széthullásához vezetnek majd: a társadalmi, gazdasági, politikai és erkölcsi tényezőket. A regény politikai szála ismerteti az aktuális társadalmi és adminisztrációs problémákat, Magyarország helyzetét a Monarchián belül, a közös ügyek és a hadsereg problematikus voltát, a polgárosodás késői bekövetkezésének következményeit, a nemzetiségi válságot. Végeredményben az arisztokrácia felelőtlen helyzetkezelését okolja az ország széthullása miatt.

Bánffy Miklós trilógiája tíz évet felölelő eseménysorba, 1904-től az első világháború kirobbanásáig helyezi történetét és mutatja be a történelmi Magyarország felbomlását megelőző időszakot. Tisza István miniszterelnök pártjának bukása, a szarajevói merénylet és a kirobbanó első világháború által fémjelzett időszakban játszódik az *Erdélyi történet*⁵ cselekménye. A trilógia epikus anyaga három pillérre épül, amelyek egyben a szerző társadalomkritikai szemléletét tükrözik. Az első pillér a szerelem és a barátság története. Abády Bálint a szerző saját arcképére megfestett főszereplő, aki ifjúkori kalandjai után ismét vonzalmat érez gyermekkori szerelme, Milóth Adrienn iránt, aki közben férjhez ment. Kettejük kapcsolatát és reménytelen, számos akadályba ütköző szerelmének történetét Bánffy Miklós és Bornemissza Elemérné Szilvássy Karolával⁶ folytatott kapcsolata inspirálta, ugyanakkor Adrienne alakjának ihletője. Abády személyiségbeli ellentéte Gyerőffy László, Abády unokatestvére, aki nem tud szembenézni szerelmi csalódásával és gyerekkori sérelmeivel, eldobja magától ígéretes zenei pályafutását és az alkoholba menekül. A régió civilizációs komponenseként hangsúlyos szerepet kap a regényben a kort meghatározó politikai élet részletes ábrázolása, az erdélyi regionális politika, a magyar országos politika és az európai szintű politika történéseinek vetületében. Ez képezi a regény második pillérét. A harmadik és egyben legszínesebb pillére a regénynek az erdélyi arisztokrácia, egy letűnt társadalmi osztály életmódját részletekig

⁵ A regényről készült jelentősebb kritikák közül:

Gaal György 2012. *Gróf Bánffy Miklós – főúri életpálya a politika és művészetek jegyében*. Erdélyi Múzeum 74/ 2. 114–134.

(Online http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/26169/EM_2012_2_008_Gaal_Gyorgy-Gróf_Banffy_Miklos_fouri_eletpalya.pdf?sequence=1, letöltés ideje: 2015.07.07.)

Pomogáts Béla 2012. *Bánffy Miklós búcsúja a Monarchiától*. Látó 23/10.

(Online <http://www.lato.ro/article.php/B%C3%A1nffy-Mikl%C3%B3s-b%C3%BAcs%C3%BAja-a-Monarchi%C3%A1t%C3%B3l/2455/>, letöltés ideje: 2015. július 7.)

Horváth Gábor 2013. *Közelítés Bánffy Miklós Erdélyi történetéhez*. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Folyóirat 56/ 11. 1175–1181.

(Online: <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2844/kozelites-banffy-miklos-erdelyi-tortenetehez>, letöltés ideje: 2015. július 7.)

⁶ Bornemissza Elemérné Szilvássy Karola: „A külön és különleges öltözködésű nő kedvelte a művészek társaságát, a nőmozgalom harcosa volt. Az első világháború idején apolonőnek képzetetve magát két évig hadikórházban szolgált” (Gaal 2012: 124).

felidézõ képsor, amelynek mesékbe és lányregényekbe illõ bemutatásával a szerzõ hagyományt teremt a magyar irodalomban. Véleményem szerint ez az egyik legerõsebb pillére a regénynek, napjaink olvasási trendjeit figyelembevéve, többszõri kiadás révén még mindig ez az egyik legkeresettebb Erdély-regény. Bánffy trilógiája nem kortárs mû, nagy terjedelemben, 19. századra jellemzõ fogalomhasználattal jeleníti meg az Osztrák-Magyar Monarchia széthullását és az elsõ világháború közeledtét.

Elemzésem nem követi a trilógia cselekményének fennebb ismertetett hármas felosztását, mivel nem klasszikus értelemben vett regényelemzést végzek, továbbá az irodalomtörténeti perspektíva érvényesítése sem célja dolgozatomnak. Vizsgálati szándékaimnak megfelelõen saját szempontokat érvényesítek, amelyek segítenek beazonosítani az erdélyi táj megképzéséhez hozzájáruló reprezentációs tartalmakat. Módszertanom szerint kitérek a reprezentációs tartalmak megkonstruált komponenseinek forrását beazonosító idõkezelésre, amelyet a „*Teniszezni egész délutánokat.*” *Bánffy nemeseinek idõérzékelése* címû fejezetben tárgyalok. Az erdélyi tér létrehozását a regényben az egymás mellé kerülõ térszegmensek beazonosításával követem (a „*Tipikusan erdélyi épület[ek]*”. *Térkezelés Bánffy trilógiájában* címû fejezetben), mindegyik térelemhez saját motívumrendszert rendelve.

„Teniszezni egész délutánokat.” Bánffy nemeseinek idõérzékelése

Az *Erdélyi történet* címû regénytrilógia az elsõ világháborút megelőzõ idõszakot dolgozza fel egy olyan eseménysorban, amelyben az erdélyi magyar főnemeselek életvitelét rekonstruálja a nagyvilági társasági élettõl a politikai konfliktusokon át a reménytelen szerelmekig. A tíz évet feldolgozó háromkötetes mû az erdélyi és a magyarországi arisztokráciáról nyújt képet, amelynek életét a bálók, a politika, a párbajok, a vadászat és a kártya tölti ki. Az arisztokrata származású szerzõ otthonosan mozgott a legfelsõ társadalmi osztály kiváltságokkal rendelkezõ környezetében. Ősi történelmi család utódként mûvében hitelesnek ható képet ábrázol „az erdélyi arisztokrácia életmódjáról, politikai magatartásáról, kultúrájáról, szokásairól, s egyszersmind a felbomlás felé sodródó történelmi Magyarországról” (Pomogáts 2012). Hartog idõdimenziója alapján Bánffy trilógiája emlékezet, rekonstruált (megírt) történet. Valós történelmi és családi forrásanyagokból, saját emlékekbõl inspirált környezetben és eseményekben helyezi el kitalált szereplõit, akik fiktív jellegükkel egyidõben valószínûek. Egy olyan kor hangulatát rekonstruálja, amelyben a társadalmi berendezkedést egy új társadalmi osztály, a polgárság váltja fel.⁷

⁷ A polgárosodás folyamata a 19. században kezdett teret nyerni, azonban Európa többi országaihoz képest megkésett a társadalom ezirányú átalakulása és berendezkedése Magyarországon (Gyáni–Kövér 2000, Kósa 2003).

https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_520_magyarorszag_tarsadalo_mtortenete/index.html, letöltés ideje: 2016. március 3.

A 19. században elkezdődött egy társadalmi átalakulás, amely a polgárosodás kibontakozása felé mutatott. Felgyorsult a gazdaság átalakulása, a társadalom szerkezetének újraszerveződése. A rendi társadalmakat a demográfiai fejlődés, az Európához való szorosabb felzárkózás és az államhatalom erősödése formálta át. A népesebb, mobilisabb és módosabb társadalom kezdte újraszervezni a társadalmi rétegek közötti egyenlőtlenségeket. A főnemesi társadalmakban előjogokkal járt a társadalmi hovatartozás, az ezt felváltó új, de még kevésbé demokratikus társadalomban a gazdasági helyzet, a vagyon volt a meghatározó. Egyre jobban meghonosodott a jelenség nevéként: „a polgár, polgári társadalom elnevezés, ami egy új társadalmi szerveződésre, a polgárságra utal” (Hahner é.n., o.n). Bánffy Miklós ebbe az átalakuló társadalmi berendezkedésbe helyezi főhőseit.

A már említett 19. századi szókészlet az időbeni távolság illúzióját szándékozik megteremtteni, a regény megírásának idejéhez viszonyítva egy régmúlt időt rekonstruál.

„Tipikusan erdélyi épület[ek]”. Térkezelés Bánffy trilógiájában

A regényben különböző térszögmensek rendeződnek egymás mellé, különböző helyszíneken játszódik a cselekmény, amely viszonyrendszerében elemezhetőek az erdélyi tér reprezentációs komponensei. A regény transzparens, olvasmányos, ilyenformán explicit nyelvezete nem járul hozzá a térség elkülönítéséhez, nem érvényesíthető a tájképzés funkciójaként. A cselekmény során Bánffy egymással párhuzamosan több nyelvi regiszterrel dolgozik. Rétegnyelvi elemek a vadászat, a kártya, a bál sajátos szóhasználatából: *kotillon, négyesek, dizőz, ferbli, ferbliasztal, jukkerfogat, fiáker, landauer, libériás kocsi, egylovas gígg, tea-gown, monokli* stb. Keverednek a *couleur locale* szerepet betöltő mezőiségi „a-zó” nyelvjárás (pl. bizanyasan), illetve az erdélyi regionális köz- és tájnyelv nyelvi elemei (Vallasek 2002): *máma, hátradúlve, pörösködött, approbata, ocsúdott föl, utolszor, pórias beszédű, korhelykedő, dáridó, tivornyázás, divott, bricska (szekér), farol, peckesen, Instállom!, pléhcsöbör, sommásan* stb. A számos tájnyelvi és rétegnyelvi elem felsorakoztatása nem árnyalja a tér konstruálását, inkább töredezetté teszi a regény nyelvezetének regiszterét.

A 19–20. századi szépirodalomból eltűnt a „mindentudó, olümposzi narrátor” funkciója (Kayser 1977: 59–84, hivatkozva Keszeg 2012: 265–274). A szerző által megalkotott „poétikai univerzumnak a része” a narrátor és az olvasó is, írja Wolfgang Kayser a *Qui raconte le roman?* című munkájában. Ebben a vonatkozásban a narrátor Bánffy regényében az arisztokrata pozíciójából szemléli és láttatja az eseményeket. Családi származásából kifolyólag hitelesnek ható belső képet nyújthat az erdélyi magyar főnemesség életviteléről és világáról. A saját társadalmi rétegre vonatkozó kritikai nézőpontja is helyzetéből fakad, kritikusok szerint a pusztá bemutatáson kívül kritikai állásfoglalását fogalmazza meg az arisztokrácia társadalmi felelősségvállalásával szemben.

Az egyoldalú karakterek mellett azonban jól körvonalazódott szereplőtípusokkal is találkozunk a regényben. Az erdélyi „különbözöséget” propagáló Bánffy önmagáról mintázott főhősét és az erdélyi ember típusát így láttatja:

„Maguknál, erdélyieknél, az ember sohasem tudja, miként fogadják.[...] Maga azt nem tudja, de én jól látom, hogy mások maguk, mint az itteniek. Egyénibbek talán, nem olyan egyetlen módliből öntötték, mint az idevaló embereket, legalább a mi körünk embereit és ... és nem olyan bizonyos, hogy ki mire és hogyan reagál. / – Talán a medvékkel való szorosabb kapcsolataink... / – Lehet. Medve? Az egészen rokonszenves fráter is lehet, egy olyan jó, kicsit lomha medve! De nem, nem ez! Magát és Gyerőffyt, más erdélyit én úgysem ismerem, én nem ilyenek látom [...] Inkább valami sólyomféle, aki messze néz, mindig messze... valahova el...” (Bánffy 2012. I.: 111).

Megjelenik az igazi nagyvilági, fényűzésben élő arisztokrata típus Szent-Györgyi Neszti személyében:

„Szerette nézni ezt a nagystílu embert. [...] Nőtlen, óriási vagyona van. Ötven körül jár. És ez az ötven esztendő megér tán százat is, annyira kihasználta annak minden percét, kiélvezett mindent, amit vagyon, előkelő név, jó külső és kitűnő egészség nyújthat. Vadászott Indiában tigrisre, oroszlanokat lőtt Szudánban, falka után lovagolt nemcsak itthon, de Angliában és Franciaországban is, volt vitorlás jachtja a Riviérán és versenylovai minden turfon. A nők persze mindig bolondultak érte, de soha le nem kötötte egy sem, bár számtalanszor párbajozott miattuk, bizonyára ezt is csak sportnak tekintvén, valaminek, ami az élet mozgalmasságához tartozik; [...] mintha a századvégi társadalom benne mintát akart volna bemutatni, példányképét a nagyvilági embernek” (Bánffy 2012. I.: 238).

Az alapvetően egysíkú karakterek közül a legösszetettebben megrajzolt szereplő Milóth Adrienn, akinek sokrétű és mély lelki vívódásaiból következtethetünk a dualizmuskori nők sorsára. Olyan dilemmákat vet fel, amelyek meghatározták a modern kort megelőző női társadalmat és annak egy sajátos társadalmi rétegét. Azt a nőtípust mutatja be, akinek nemesi származása előírja a rangon belüli férjhezmenetelt, amely predesztinálja egy boldogtalan és gondokkal teli életre. Férjhez megy egy férfihoz, miközben szíve legmélyén mást szeret (Abády Bálintot), aki a regény végén megtévelyül. Házasságukból egy gyermek születik, akinek nevelésétől anyósa megfosztja, ezáltal kiszorítva őt az anyai szerepből.

A korra jellemző hátrányos női helyzetet a legjobban azok a gondolatok árnyalják, amelyeket Abády fogalmaz meg Adrienn haladó és sokoldalú intellektusáról. Olyan irodalmat olvas, amely abban a társadalomban a férfiak kiváltsága, a nők könnyű és értéktelen „női irodalom” olvasására lettek kényszerítve:

„Látni kellemes volt, és érdekes vele beszélgetni. Érdekes ideái voltak mindenféléről. Szokatlanul egyéniek ilyen fiatal nőnél. Nagyon művelt is. Társalgás közben nem kellett kerülni a külföldi vonatkozású témákat, világtörténelmi vagy irodalmi hivatkozásokat [...]. Kitűnően beszélt nyelveket. Roppant szeretett olvasni,

de azt a konteszliteratúrát, amellyel az akkori leányokat kizárólag tartották, lázadozva utálta. Lázadozva, mert ő abban a lausanne-i intézetben, melyben nevelték, hallott Flaubert-ről és Balzacról, Ibsenről és Tolsztojról, és emésztő vágy élt benne megismerkedni komoly értékű művekkel” (Bánffy 2012. I.: 20).

A karakter minden tekintetben a modern nő szabadságára áhítozik, kitörni akar a jogait és akarátát nem érvényesíthető kisebbségi sorsból. Ez egyfajta előre-vetítése az e tekintetben hamarosan sorra kerülő társadalmi kiegyenlítődésnek.

Az arisztokrácia mellett a regényben megjelennek a polgári réteg képviselői, igaz, mellékszereplőkként, foglalkozásuk révén érvényesülve, kisvárosi helyi tisztviselők és politikusok, földművesek, havasi román erdészek és pásztorok. Foglalkozási kategóriák szerint: jegyző, pap, szolgáló, képviselő, főispán (Kis Péter), alispán (Ördüng), bankigazgató (Weissfeld Soma királyi tanácsos), főszolgabíró (Gaálffy), ügyvéd (dr. Boros Zsigmond), főhadnagy (Wickwitz Egon), tábornok, admirális, polgármester, gőzmalombirtokos, pap, orvos, patikárius, útkaparó, gyepmester stb.

A már említett egysíkú jelleg mellett inkább a szereplők hitelességének kérdése vetődik fel. A már-már eszményített és jó tulajdonságokkal felruházott szereplők, a diabolikusan gonosz és negatív karakterek bizonyos esetekben a képtelenség határát súrolják. A szerző részletgazdag írásstílusa, kissé túlzóan, eposzi rangra emel bizonyos szereplőket. Az emberi tulajdonságok élesen két pólus mentén szerveződnek: a becsületes, szorgalmas, jó szándékú, tiszta lelkű karakter helyezkedik szembe a gonosz, irigykedő, féltékeny és törtető személyekkel.

A tájképzést szolgáló térszemléket és az ezeket létrehozó motívumokat a továbbiakban tárgyalom. A következő három térfokozatot lehet jól elkülöníteni a regényben: a vidéki környezetet (a családi birtokkal és a környező kastélyokkal), a nagyobb várost és a fővárost (Budapest), és ezzel éles kontrasztban jelennek meg a havasok, a hegyvidék.

A vidéki környezet

A trilógia cselekményének nagyrésze vidéki környezetben játszódik, Dénes-tornyán,⁸ Abády Bálint családi birtokán, Vársiklódon és Lélbányán. A szerző vidéki környezetben mutatja be az erdélyi magyar fényűzés helyszíneit, az erdélyi arisztokrácia kastélyait és kúriáit.

Az arisztokrácia társadalmi befolyásának bázisát a birtokolt vagyon jelentette, amely lehetővé tette, legalábbis a kor felfogása szerint, az egzisztenciális, politikai függetlenséget és az elitpozícióval járó elvárásoknak való megfelelést. Az arisztokrácia „vagyon erejét” többnyire a földbirtok alkotta (Püski 2008).

„[...] Sok a birtoka – vagy tizenhatezer hold fenyes a Vlegyásza alján, háromezer hold Kánaán föld Dénes-tornyán, az Aranyos és Maros szögében, apróbb

⁸ Fiktív, de lehetséges erdélyi hely.

csip-csup birtok itt-ott, egy Lélbányán is, a tó háromnegyed része [...]. Jobb volt hazajönni, itthon kevés kötelességgel is gondtalan él az ember, és a külföldi tanulmányaival, megfigyeléseivel tán itt hasznossá válhatik” (Bánffy 2012. I.: 8).

A kor hagyományaihoz és értékrendjéhez igazodva, a nagyobb földbirtok nagyobb fokú elvárásokat támasztott a társadalmi elköteleződés, felelősségvállalás és a közjó elősegítése terén (Horváth 2013: 1181). Abády személyében testesül meg a főúri kötelesség-eszme, hazaköltözése után különféle fejlesztéseket tervezett birtokain, a havasokban és a tágabb értelemben vett erdélyi régióban: nagyszabású szövetkezeti szervezést, *homesteadet* a törpebirtok szaporodása ellen, a nemzetiségi törvényekhez való visszatérést.

A dualizmus kori Magyarország polgárosodó, modernizálódó társadalmában az arisztokrácia képviselte a történetiség szellemét. Egy olyan társadalmi réteg volt, amelyet még akkoriban is a középkorra visszanyúló hagyományok és előjogok rendszere tartott fenn. A főnemesi rang birtoklása tette lehetővé az arisztokráciához való tartozást, amelynek a maga sajátos hierarchizált szerkezete Európa-szerte országonként változott. Magyarországon alapvetően három mágnási cím volt használatban, elismertség szempontjából legalacsonyabb szinten volt a bárói cím, ezt követte a grófi, majd a hercegi cím (Püski 2008).

Az erdélyi arisztokrácia kezdetől fogva egy sajátos, zárt közösséget alkotta a magyar főnemesi rétegnek. Különbözött erőteljes regionális identitása, kisebb birtoka és vagyona révén, a dualizmus korában mintegy 50–60 nemzetséget tartottak számon. Az erdélyi főnemesi családok elsősorban generációkra visszanyúló katonai és hivatali pályafutásuknak köszönhető befolyásukat és csak másodsorban a vagyoni helyzetüknek. Rendszerint vezető szerepet vállaltak az Erdélyt érintő ügyekben, a gazdasági és a kulturális életben (Rébay 2016).

A szerző társadalmi helyzetéből⁹ fakadóan egy hitelesnek ható belső szemléletet tud nyújtani a kívülállók számára, a fényűző bálók, kaszinói események, kártyapartik, nagy családi összejövetelek, párbajok, vadászatok és lóversenyek részletes leírása, a korabeli és pazar életforma bemutatásával. A társadalmi rétegre jellemző társasági viselkedési szokások, etikett színesítik a Bánffy által létrehozott világot, a fiatalok szórakozási lehetőségei csak árnyalják ezt a belső szemléletet: „Cukorrépatáblán fogolyra vadászni, vaddisznót lesni a kiskárpáti erdőben. [...] Nagyokat lovagolni a lankás dombokon a Kollonich fiúkkal, igen, és Klárával! Teniszezni egész délutánokat, és este ott a hosszú, sötét zeneteremben zongorázni” (Bánffy 2012 I.: 80).

A történet bővelkedik szerelmi vallomásokban és udvarlási szokásokban, a társadalmi réteg és a kor rendje és módja szerint:

⁹ A régi Magyarország arisztokrata családjai közé tartozott a „losonczi” nemesi rangú Bánffy nemzetség. Családfájuk visszavezethető a XV. századig. A Habsburgok idejében két ágra szakadt a család: egy bárói és egy grófi ágra. Bánffy Miklós a grófi ág leszármazottja (Nagy 1857: 162–171).

„Az ő társaságukban az nem jelentett semmit, ha egy-egy ifjúember ilyen gyakran járt valamelyik nagylányos házhoz. Akkoriban élénk társadalmi élet volt Kolozsvárt, és a vidéki méretű városban amúgy is mindenki mindenkivel folyton találkozott. Az erdélyi vagyonosabb családok még, mind ott teleltek, és délutánonként minden formáság nélkül fogadtak. Az összes öreg dámák, unokáik, rokonaik és tisztelőik hadát, a nagyleányos házak pedig az akkor világba járó «úrfi»-kat. Csupán ebédre vagy vacsorára kellett meghívást várni. Uzsonna időben inkább az tűnt föl, ha valaki napokon át nem mutatja magát. Ezért tehát az korántsem jelent udvarlást, ha valaki akár mindennap eljött «habos kávéra», mert akkor még az járta inkább, mint az angolos tea. Rendszerint három-négy leány, öt-hat fiú egy-egy intimebb kört alkotott, rokonságuk vagy szimpátiáik szerint, kik folyvást együtt voltak, tenisznél, ozsonnán, színházban vagy kirándulásokon. Rokonszenv és barátságos érdeklődés, ez volt az ilyen csoportok összefűző kapcsa” (Bánffy 2012 I.: 19).

Az arisztokrácia körében a tudományok és a művészetek nagy népszerűségnek örvendtek, bár kevesen gyakorolták a tudományos vagy művészi pályát. Az arisztokrata családok tagjai inkább a művészeti rendezvények látogatásával, műkincsgyűjtéssel, művészeti vagy tudományos kezdeményezések támogatásával fejezték ki a kultúra iránti tiszteletüket és rajongásukat (Püski 2008). A cselekmény során utalás történik európai jellegű ismeretanyagra, műveltségre, amely a felső tízezer kiváltsága volt. A következő fogalmak tesznek erre utalást: *francia Encyclopedia, Voltaire, Palladio, Percier, Fontaine, École de Rome*. Az egyik szereplő felkiáltása: „Mennyi kultúra volt akkor Erdélyben!” (Bánffy 2012 I.: 54). Előfordul a családon belüli francia társalgás: „Elle les rend folles quand elle est ici! [...] Oh mon Dieu! Oh ces enfants!...” A társasági életben napirenden vannak a zenei ismeretek, a zenélés: „[...] az ujjai rajta végigkopogtatták a hangsor lassított tempóját. [...] Olykor jelezve hangsúlyt, ritardandót vagy sebesítést, hogy együtt maradjanak a legkisebb részletig. [...] Brahmstól a «Feldeinsamkeit», egy Paladilhe, a «Psyché», utána még két gyönyörű Schumann” (Bánffy 2012 I.: 114). Az általában sokgyermekes erdélyi arisztokrata családokban a gyermekek nevelésével külföldi (német, francia, angol) nevelőnők foglalkoztak, ebből kifolyólag az idegen nyelveket (főként a francia nyelvet) társalgási szinten beszélték már egészen fiatal korban. Oktatásuk fontos része volt a zenei képzés és a különféle sportok gyakorlása (Rébay 2016).

A táj létrehozásában fontos szerepet játszik az épített környezet, amelynek domináns elemei az Abády környezetét képező kastélyok és a hozzájuk tartozó kastélykertek. Bánffy stílusából eredően részletező leírást kapunk ezek esztétikai értékéről; gyakori a kastélyok és a hozzájuk tartozó kastélykertek bemutatása:

„A Laczók-kastély Vársiklódon tipikusan erdélyi épület. Lapos kis dombocskán emelkedik az országút és a mellette fekvő falu fölött. Ez az alig tíz méter magas földhát egészen szabályos hosszúkás négyszög, s három oldala szabadon áll, míg a negyedik hátul a lankás hegyhez csatlakozik, mely szőlővel van beültetve. Valószínűleg római castrum helye ez. Azok vetettek ilyen szabályos földsáncokat. Valamikor a

középkor végén a földesúr kővárat épített ide e határpontján az egykori Marosszéknek és Torda megyének. [...] A négyszög sarkán négy kis torony; a tornyokat fal kötötte őket össze, velök színelve és hátul a kapu fölött is valami félelmetes lőréses épület, a négyszög közepén pedig szabadon egy kockaszerű emeletes főház, szörnyű vastag falakkal és aránylag kicsi ablakkal” (Bánffy 2012 I.: 24).

A fényűzés, a magas színvonalú életvitel helyszíneivel egyidőben megjelennek az egyszerű, paraszt- vagy munkásemberek életterei is. Mondhatni, kontrasztba helyezve az arisztokrácia életvitelének elemeivel, ilyen Gál Mínya házának leírása: „Széles, tornácos kőház, fehérre meszelve. Zsindelyes. Három ablaka a бүtүн, mely kis virágoskertecske fölött az úttestre nézett. Balról tehénistálló és disznóól. Hátul a trágyadomb mögött néhány terebélyes almafa, melyen már duzzadozott a temérdek gyümölcs” (Bánffy 2012 I.: 56). A szerző a ház belsejéről és szerény berendezéséről is készit leírást:

„Hűvös, tágas szoba, mely a tornác végében nyílt, és három ablaka a virágos kis kertre nézett. Fehérre meszelt falak. Kevés bútor. Egy vénhedt viaszosvászon karosszék az ablaknál, hosszú, tulipános lóca a fal mellett, előtte két szék és fenyőfa asztal, petróleumos lámpával rajta. Festetlen könyvespolc az egyik sarokban, melyen húsz-harminc elrongyolódott könyv között egy vaskos Biblia feketélik – túlfelől pedig az egyszerű ágy toronyba rakott háziszőttés párnákkal. A falak majdnem üresek” (Bánffy 2012 I.: 57).

A szerző nem titkolt szándéka egyfajta kritikus állásfoglalás az arisztokrácia életvitelével és társadalmi értékeivel szemben. Talán ez volna a funkciója az egyszerűbb életmód, a nem arisztokrata szereplők megjelenítésének. Gyerőffy László gondolatai által vetődik fel a regényben a társadalmi különbségek „hangoztatása” és azok megélésének kérdése:

„Ő, aki itt mindig azt érzi, mintha megtiszteltetés volna, kegy, hogy őt ide befogadják; mintha zsellér volna, akit megtűrnek magok között valami fölsőbbrendű lények. Miért ez az okatlan alázatossági érzés? – Miért? – Mivel többek ezek nálánál? – A családja régibb, a Gyerőffyek már a középkorban főemberek; a vagyonkája, mely ha nem is sok, de elegendő arra, hogy ne függjön senkitől, nem donatio, de régi szállásbirtok – míg ezek a Kollonichok csak a kardinális révén emergálnak a XVII. század legvégén. És ez a nagy vagyonuk? – azt a Sina bankár leánya hozta, ezt az óriási kastélyt, az uradalmat, mindent az unokatestvéreinek a nagyanyja. Az öreg Sina pedig görög bankár volt, nem honfoglaló szittya” (Bánffy 2012 I.: 84).

Az autentikus lét a helyihez, az egyszerűhöz, a paraszti életformához kötődik a regényben, a szerző ezt tételesen szembeállítja a jómóddal, az arisztokratikus életvitellel, amelynek elemei átvételek külföldi, nyugatosodott kultúrákból.

A korra jellemző épített környezet bemutatásával összekapcsolódva jelenik meg a gasztronómia és a ruházat. A regényben hangsúlyos szerepet kap az igen részletgazdag külső ábrázolás, a korra, társadalmi rétegre jellemző divat és

alkalomhoz illő ruházat ismertetése. A magyar társadalmi elit, a nemesség felső rétegének anyagi helyzete lehetővé tette (ez is meghatározója a magyar arisztokráciának) a fejlett európai nemzetek (Anglia, Franciaország, Ausztria, Olaszország) ruha-, gasztró-, etikettkultúrájának, szokásrendjének és architektúrájának követését. E tekintetben a külföldi divatot követték a női ruházatban: „Angolos köntöst, tea-gownt visel, melynek csipkái közül a még mindig gyönyörű karjai és telt nyaka fehérlik, de puhán omló ruha dacára is nyilvánvaló, hogy magas páncélszerű fűzőt visel, azért ül olyan egyenes tartásban” (Bánffy 2012 I.: 83). A szemüveg mint kiegészítő jelenik meg elsősorban, a legújabb divat képviselőjében: „Szemüveget visel vaskos szarukeretben. Ez akkoriban teljesen szokatlan volt, mert csak monoklit¹⁰ vagy legrosszabb esetben láthatatlan cvikkert szabadott viselni. De pápaszem!? – az már tüntetés. Aláhúzása ez az igénytelenségnek, a komoly munkásságnak, újszerű világfelfogásnak” (Bánffy 2012 I.: 89). Az osztrák és angol stílus jellemezte a vadászatokra használt ruházatot, a külföldi trendek e tekintetben is erőteljesen meghatározták az arisztokrácia ízlésvilágát:

„Két féle divatot követnek; két ellentétes párthoz tartoznak. Az osztrákos »Waldmann«-viselet az egyik irány. Szürkés lódenposztóban vannak, zöld hajtókaival, zöld mellénnyel, szarvasszarv gombokkal, mind régi, kopott és elnyűtt, a ruha itt-ott meg is foltozva a bőrrel, ahol kivásott a sokesztendő használatától. [...] rajta a színek nyilván össze vannak válogatva, palaszürkék és mohazöldek [...]. A másik irány az angolos vadászruha. A legkülönbözőbb színű és mintájú skót homespunból, öves kabátok és ploder nadrágok. Szent-Györgyi és az ifjabbak így öltöznek. Ennél a viseletnél tág tere nyílik a fantáziának és az egyéni ízlésnek. [...] az a mahónibarna zeke, melyet fatörzsszürke nadrág folytat, nem véletlen a méregszárga nyakkendőnek alig kibukkanó pöttye, mely egyetlen élénk színt tűz a kabát nyílásába” (Bánffy 2012 I.: 97).

Az egyszerűbb polgári vagy parasztias öltözetből is kapunk ízelítőt a karakterrajzok során:

„Hosszú, vastag sörtéjű bajsza sem fehéredett meg teljesen, hanem kékesszürke, és most is ugyanúgy ki van kenve barna kenőccsel. Szürke ócska magyar nadrágban, csizmásban, ingujjra vetkőzve dolgozott. Asszott, de nagy csontú karjain az inak, mint vaskos kötelek, ide-oda mozognak a kiülő erezetek alatt és dongás hátán megfeszül a gyolcs” (Bánffy 2012. I.: 57).

A szerző részletesen bemutatja a főnemesi életvitel legkedveltebb társas érintkezéseit, a bálokat és a nagy ebédeket, a gasztronómiai beszámolók részletességével:

„Az erdélyi lakomák szokásos fénypontja, a hideg Richelieu-pulyka. [...] Mindenféle kitűnőség: pisztráng-, és császármadár-tálak és egy hosszú ózhát – ezek

¹⁰ Szent-Györgyi Nesztinél: „társadalmi hatalmának szimbóluma volt ez a monokli, amiként királyoknál a jogar” (Bánffy 2012 I.: 239).

Csiből, a Laczók-havasról származtak-, házi sonkák is, de ami a fő, fölséges nyúl, meg gyöngytyúkpástétomok, melyeknek készítési módja, akár a csukáé, a háziasszony legföltettebb titkai közé tartozott. (Csak a legbensőbbeknek árult el annyit, hogy «édes aszúbor nélkül ezt, lelkem, nem lehet megcsinálni!») Voltak ott természetes torták, kompót sütemények és mindenféle édesség. Persze pezsgő és kétféle bor. De az asztal legvégén ez évben először nagy vörösréz szamovár áll, melyből a Laczók leánykák teával szolgálnak. Újítás ez, minthogy az angoloskodó divattal lépést kell artani” (Bánffy 2012. I.: 43).

Kiegészítésként képet kapunk a szerényebb, kevésbé pompázatos, de annál természetközelibb, tipikusan erdélyiként jellemzett étkekből: „Friss, egészen fekete rozskenyeret, vastag, savanyú tejföllel, hideg bivalytejet vagy valami édes süteményt a tegnapi tésztából” (Bánffy 2012. I.: 12). „Bőséges erdélyi reggeli. Hideg hús, füstölt szalonna, csöröge, lángos és más sütemények, vaj, csurgatott és lépes méz, gyümölcs és persze bivalytejes kávé” (Bánffy 2012. I.: 314). Az ételek sora kiegészül még olyan elemekkel, mint a paprikás csirke, a lángos és a mezőségi bor.

A gasztronómiai és a ruházati elemek szintjén is ugyanúgy ellentétel találkozzunk, a főúri, akár külföldi étkek mellett bemutatásra kerülnek az egyszerűbb, erdélyi konyha összetevői. A főúri, drága ruházati cikkek mellett a kétkezi munkás karakterét egyszerű öltözékben ábrázolja. Az öltözködés egysíkúsága erősíti a regény karaktereinek már említett egyoldalúságát.

A főváros, Budapest

Budapest mint helyszín az Osztrák-Magyar Monarchia második központjaként jelenik meg Bécs után. Bánffy főhőse, Abády Bálint közéleti és politikai szerepet is vállal a magyar Országházban. A szerző képet nyújt ezekről az időszakos találkozókra, ahol Abády a történelmi Magyarország vesztét, az első világháború közeledtét látja előre. Ezek a fejezetek erőteljes bírálatot fogalmaznak meg a kor politikai elitjével kapcsolatosan.

A vagyon mellett a másik hatalomformáló tényezője volt az arisztokráciának a közösségi szerepvállalás, például a külügyi diplomáciában, a politikai életben (Püski 2008). Bánffy részletesen bemutatja az intézmények, a megyegyűlések, a Nemzeti Kaszinó, a budapesti országgyűlés zárt köreiben zajló politikai konfliktusokat. Abády Bálint külügyi szolgálatot teljesített hazatérése előtt, a kor tendenciáinak megfelelően. A közéleti szerepvállalás mellett a külügyi szolgálat gyakorlása is jellemző volt a főnemesség tagjaira. Az arisztokraták leginkább itt tudták kamatoztatni ismereteiket: a többrétű nyelvtudást, az általános műveltséget és a társasági etikettben való jártasságot (Püski 2008).

Havasok, hegyvidék

Egzotikus szimboliztikával ellátott térség a regényben a Mócvidék, a havasi románok életvitelét bemutató képsor. Hazatérése után a főhős a hegyvidéki családi

birtokait látogatja, ahol fokozatosan kap képet a havasi románok életmódjáról és társadalmi helyzetéről. Egy havasi román ember a következőképpen panasolja fel nyelvi jogainak korlátozottságát:

„Azonban a gróf úr is el kell ismerje, mennyire igazságtalan, hogy az adminisztrációban, amely közvetlen a nép szolgálatára van rendelve, lehetséges az, hogy a jegyző, a szolgabíró, az adószedő nem beszél a nép nyelvét. Hogy az a saját nyelvét nem használja a bíró előtt, vagy csak tolmáccsal. Pedig ezeket még az a nemzetiségi törvény is beígérte, melyet a magyarok hoztak minélkülünk, mert mi keveseltük azt, amit ígért” (Bánffy 2012 I.: 220).

Vallasek Júlia *Az elismerés fokozatai* című tanulmányában ír a Bánffy-novellisztika „ősi”, „primitív világokat megjelenítő erejéről”, azokról a történetekről, amelyek „a külvilágtól elzárt térben alakulnak” (Vallasek 2002). A trilógiában hangsúlyos szerepet kap a havasi románok, mócok sorsa, akiken Abády segíteni akar. Odautazása alkalmával ismeri meg a havasi életformát, azokat az embereket, akiket meg is szólaltat néhány román nyelvű kifejezés erejéig: *kapre de padure* (öz), *nuj báj* (nem baj), *táre bun* (nagyon jó), *poftyic* (tessék), *domnu direktor* (igazgató úr), *notar* (jegyző), *grofu* (a gróf), *noptye* (éjszaka) stb.

A regény világa hierarchizált térre épül, ennek értelmében határok jönnek létre, zárt terek, amelyekhez jelentések kapcsolódnak (Bourdieu 1993: 13–17). Ilyen tekintetben Bánffy regényének tér- és világszervezése sajátos Erdélyt jelenít meg, amelynek elemei vertikálisan és horizontálisan is strukturálódnak és hordoznak jelentéseket. A regény egy erőteljesen strukturált társadalmi berendezkedés időszakában zajlik, a rendi társadalmak idején, ezért a regény hierarchikus strukturálódása hangsúlyosan kirajzolódik. A tér vertikális szerveződésének felső régiójában az arisztokrácia és a szereplők szintjén Abády, a főnemesi réteg képviselői állnak. A nagybirtokos nemesség és a köznép között általános értelemben nincs átjárás, viszont Bánffy főhőse e társadalmi hierarchia „megszegésének” megtestesítője, aki interakcióban van a társadalom alsóbb szintjét képviselő szereplőkkel (pl. Gál Minya). Ezen a szinten foglal helyet a hegyvidéki román emberek közössége, akikkel Abády birtokainak látogatása során találkozik és ismeri meg sorsukat. Abádyt a hegyvidéki mócok élete kíváncsisággal, érdeklődéssel és együttérzéssel tölti el, egy sajátosan zárt és érdekes világot ismer meg a hegyvidékiek életvitelében és világlátásában. A regény világszervezésének vertikális tengelyén helyezkednek el a Monarchia központjai, és a képviselt nemzetek kultúrája. A Bécs–Budapest–Kolozsvár–hegyi világ tengelyen elhelyezkedő települések valamilyen értelemben egymásnak alárendelt viszonyban vannak, Bécs képviseli azt a központot, amelyhez viszonyítva szerveződnek a Monarchia félreesőbb részei. Ilyen tekintetben valamiféle centrum–periféria viszonyrendszer is kialakul Bécs köré központosulva, amelyet nagyon jól érzékeltet Bánffy az arisztokrácia életvitelének ábrázolásakor. Épített környezet, öltözet és a gasztronómia szintjén az erdélyi magyar és a magyar nemesi réteg képviselői számára Bécs jelenti a viszonyítási pontot. Ebből következik, hogy a Monarchia többi, félreeső része

(jelen esetben Budapest, Kolozsvár, hegyvidék) értelemszerűen perifériára „szorul”, de bizonyos tekintetben erősítheti a centrum meghatározó jellegét. Bánffy főhőse ezen a tengelyen is átjárással rendelkezik politikusi, diplomáciai szolgálatait és birtoktulajdonosi státusza révén. Horizontálisan például az azonos társadalmi rétegen belül van átjárása Abádynak, és általánosabb értelemben az erdélyi főnemességnek a magyar és az osztrák arisztokrácia berkeibe (vele ellentétben barátja, Gyeróffy kevésbé előkelő hovatarozása nem enged bejárást „magasabb körökbe”). Az arisztokrácia ezen kisközösségei interakcióban vannak egymással, amelyet csakis a nemesi rang és titulus tesz lehetővé, Bánffy jól érzékelteti Bécs dominanciáját e tekintetben is. A tér erőteljes strukturáltsága magával hozza az egyes térrészek nemzeti, lokális specifikumait (Appadurai 2001: 3–31), Bánffy a multietnikus Monarchia sokszínűségét érzékelteti a helyi épített környezet, gasztronómia és valamilyen tekintetben a szereplők nyelvezete szintjén. Erőteljesen érvényesül a tér nemzetiesítése (Bodó–Biró 2000, Barna 2000). A szerző a többnyelvű, multikulturális Erdély érzékeltetését a hegyvidéki román szereplők jelenlétével oldja meg, tágabb viszonylatban pedig az arisztokrácia szintjén az idegen nyelvtudás tendenciáját és követelményét hangsúlyozza, amely átjárást tesz lehetővé ezen etnikus világok között. Viszont a hegyvidéki románok és Abády interakciójában jól érzékelhető az etnikus gát jelenléte.

Végeredményben opposíció érhető tetten egy bizonyos értelemben a regényben a civilizált és az elmaradott közeg szembeállításával. Abády a városi környezetre, ahol a például a nagypolitika is zajlik (közélet színhelye), valamilyen szinten elrontott (romlott) városi világgént tekint, szemben a tiszta és romlatlan természeti világgal (birtokai, természeti környezet, ahol együtt lehet Milóth Adriennel).

A regényben különböző térszégmensek rendeződnek egymás mellé, a cselekmény különböző helyszíneken játszódik, amelyek viszonyrendszerében elemezhetőek az erdélyi tér reprezentációs komponensei. A regény transzparens, olvasmányos, ilyenformán explicit nyelvezete nem járul hozzá a térség elkülönítéséhez, nem érvényesíti tájképző funkcióját.

Következtetések

A trilógia vidéki környezetben mutatja be az erdélyi magyar fényűzés helyszíneit, az erdélyi arisztokrácia kastélyait és kúriáit. A szerző hitelesnek ható belső képet tud nyújtani az erdélyi felső tízezer életmódjáról, amelyben otthonosan mozog, de amelyhez kritikusan viszonyul. Haszontalannak érzi az ottlétét, ezért őt inkább foglalkoztatja a „Nagy-Magyarország” sorsa, érdekeinek szolgálata és a szegénysorsú hegyvidéki román emberek élete és azok segítése. Egzotikus és egyben igazán archaikus térségként ábrázolja a Mócvidéket, a havasi románok életterét.

Bánffy Miklós regénye esetében beszélhetünk a horizontálisan szerveződő térstruktúráról, ahol a cselekmény alapvetően vidéki környezetben zajlik, de ellentétként megjelenik Budapest, a főváros, ahol a nagypolitikai és sorsdöntő

események zajlanak. A főszereplő vidéki birtokaihoz hozzátartozik a természeti környezet, megjelenik a hegyvidék és a füves legelő. Abády számára a vidéki környezet jelenti az otthonot, a nyugalmat a nagyváros zajától távol és Milóth Adrienn közelségét. A vertikális térszervezési tengelyen a trilógiában jelen van mind az urbánus, mind a rurális környezet, akár oppozícióban állva egymással. A Monarchia idején a rendi társadalomszerveződés a jellemző, ennek értelmében a társadalmi ranglétra legtetejét képezi az arisztokrácia, Bánffy regényében e világba nyerünk betekintést, majd megjelenik a földműves világ, a parasztember. Alapvetően Bécs számít centrumnak, ezért a magyarországi és az erdélyi magyar főnemesség kultúrája és életvitele ez által meghatározott. Jól kivehető ez a gasztronómia, az öltözet és az épített környezet elemei révén, de érvényesülnek egy-egy rövid epizódikus elemként a helyi, erdélyi magyar sajátosságok is. A trilógiát áthatja az elveszített monarchia és ezen belül a történelmi Magyarország széthullása, az Erdély-nosztalgiában egyértelműen az egység hiányolása van jelen.

Reprezentációs komponens a multikulturalizmus jelenléte, az erdélyi tér multikulturális jellegének érzékeltetése. A román lakosság érezhetően kisebbségi közösségként jelenik meg a regényben, a szerző leginkább a térség magyar jellegét hangsúlyozza. Ebben a vonatkozásban Bánffy Erdélye magyar föld.

Az adott földrajzi egység specifikuma által meghatározottak azok az értékek, amelyek alapján egy-egy adott arculatot tudunk megragadni a regényekben megjelenített terek esetében. Szempontom volt továbbá mai aktuális történésekbe, üzenetekbe kapcsolni a regényekben megjelenített tereket: a regénybeli terek milyen mai térbeli vonatkozásokra tesznek utalást.

Bánffy Miklós trilógiája inspirációs forrása számos olyan napjainkban zajló rendezvénynek, kiállításnak, ami a letűnt erdélyi arisztokrácia egykori tündöklését idézi. A szerző részletekig elmenően mutatja be a kastélyokat, báltermeket, a kastélyokban szervezett rendezvényeket. Ebből kifolyólag egy sajátságos képet kapunk Erdélyről, egy olyan társadalmi rétegről és annak életmódjáról, amely ma már inkább csak töredékekben létezik. A regényben leírt kastélyok, kastélybelső és bálók a mai felújításra szoruló kastélyok és romjaik potenciális rendeltetésének ihletői lehetnek.

Emlékezet-, rekonstruált (megírt) történettel dolgozik Bánffy Miklós trilógiája. Valós történelmi és családi forrásanyagokból, saját emlékekből inspirált környezetben és eseményekben helyezi el kitalált szereplőit, akik fiktív jellegükkel egyidőben valószínűek.

Bánffy regényében a városi közeg oppozícióban jelenik meg a falusi és a természeti tájjal, de itt is az emberi tényező érvényesül, ugyanis az önmagára rátalálás folyamata, a sorsfordító események színhelyétől, a nagyvárostól való elfordulás történik meg a természetközeli terekben. A természeti táj önmagában nem jelenik meg, nem kap reprezentációs funkciót az erdélyi tér létrehozásában. Ez erőteljes és újszerű tendenciára utal az Erdélyről szóló szépirodalomban, míg a korábbi reprezentációkban az erdélyi hegyek, folyók és a természet elemei kaptak hangsúlyt.

A főhős fejlesztések és újítások szándékával tér haza családi birtokára, tehát olyan tervekkel, amelyek Európa fejlett, nyugatosodott területeire jellemzőek.

I R O D A L O M

- Appadurai, Arjun 2001. *A lokalitás teremtése*. Regio XII: 3. 3–31.
- Barna Gábor 2000. *Mentális határok – megduplázott világok* = Balázs Géza (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Folklor–Irodalom–Szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. I. kötet. Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Budapest. 689–701.
- Bausinger, Hermann 1995. *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris-Századvég. Budapest.
- Bánffy Miklós 2012. *Erdélyi történet I–III*. Helikon. Budapest. (Eredeti kiadás: 1934–1940)
- Bencsik Péter 2002. *Útiokmányok, utazási lehetőségek és határforgalom a 20. századi Magyarországon*. Regio XIII: 2. 31–49.
- Bodó Julianna – Biró A. Zoltán 2000. *Szimbolikus térfoglalási eljárások* = Bodó Julianna – Biró A. Zoltán (szerk.): *Miénk itt a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda. 9–42.
- Bourdieu, Pierre 1980. *Le capital social*. Actes de la Recherche en Sciences Sociales. Vol. 31: 2–3.
- Fabre, Daniel (sous la direction de) – Voisenat, Claudie (textes réunis par) 2000. *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques*. Éditions de la Maison des sciences de l'homme. Paris.
- Gaal György 2012. *Gróf Bánffy Miklós – főúri életpálya a politika és művészetek jegyében*. Erdélyi Múzeum 74: 2. 114–134.
- Gyáni Gábor – Kövér György 2006. *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris. Budapest.
https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_520_magyarország_tarsadalmotortenete/index.html (letöltés ideje: 2016. március 3.)
- Gyáni Gábor 2007. „Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk* 18: 7. 4–14.
<http://epa.oszk.hu/00400/00458/00127/3635.html>
- Hartog, François 2006. *A történetiség rendjei-Prezentizmus és időtapasztalat*. L'Harmattan-Atelier. Budapest.
- Horváth Gábor 2013. *Közelítés Bánffy Miklós Erdélyi történetéhez*. *Jelenkor Irodalmi és Művészeti Folyóirat* 56: 11. 1175–1181.
- Kayser, Wolfgang 1977. *Qui raconte le roman?* = Barthes, Roland – Booth, Wayne C. – Hamno, Philippe – Kayser, Wolfgang: *Poétique du récit*. Éditions du Seuil. Paris. 59–84.
- Keszeg Anna 2015. *A holdbéli völgy képzelete*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár.
- Keszeg Vilmos 2012. *Rontás, mágia és gyógyítás az élő hagyományban*. = Lázár Imre – Pikó Bettina (szerk.): *Orvosi antropológia*. Medicina Könyvkiadó. Budapest. 265–274.
- Pomogáts Béla 2012. *Bánffy Miklós búcsúja a Monarchiától*. *Látó* 23: 10.
<http://epa.oszk.hu/00400/00462/00042/1714.htm>, letöltés ideje: 2016. március 11.
- Püski Levente 2008. *Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon*. *Korunk* 19: 9. 82–92.
<http://epa.oszk.hu/00400/00458/00141/puskil.html>, letöltés ideje: 2016. május 13.
- Rébay Magdolna 2016. *Négy erdélyi arisztokrata család/nemzetség tagjai (Jósika, Klebelsberg, Majthényi, Mikes) a kalksburgi jezsuita kollégiumban és a bécsi Theresianumban a dualizmus korában*. = Péntek Imre – Szállassy Noémi – Zsoldos Marchis Julianna (szerk.): *A pedagógusképzés XXI. századi perspektívái*. BBBTE Pedagógia és Alkalmazott Didaktika Intézet, Doceo Egyesület. Kolozsvár.
 Forrás: http://real.mtak.hu/27033/1/Rebay_Erdely.pdf (letöltés ideje: 2015. július 7.)
- T. Szabó Levente 2008. *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Komp-Press Kiadó. Kolozsvár.
- Takáts József 2004. *A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok*. *Regio* 15: 3. 71–81.

Vallasek Júlia 2002. *Az elismerés fokozatai - Bánffy Miklós munkássága a második világháború idején* 14: 10. 1308 – 1317.

<http://www.holmi.org/2002/10/vallasek-julia-az-elismeres-fokozatai-banffy-miklos-munkassaga-a-masodik-vilaghaboru-idejen> (letöltés ideje: 2015. június 15.)

MEMORIALISTICĂ ȘI MOȘTENIRE ÎN ROMANUL *ERDÉLYI TÖRTÉNET*
(*POVESTE DIN TRANSILVANIA*) DE MIKLÓS BÁNFFY.
IMAGINILE TRANSILVANIEI ÎN TRILOGIE

(Rezumat)

În romanul adus în discuție în acest articol, posibilitățile de reprezentare a spațiului rezidă în relația dintre conceptele de *spatial turn*, *place branding* și literatură. Devine astfel interesant de observat felul în care este reprezentat spațiul în acest roman și modalitatea în care sunt aduse elemente ale spațiului în textul literar.

Termenul *reprezentare*, împrumutat din psihologia socială și din cercetări ale imaginarului social constituie un punct de pornire în dezvoltarea unui model de analiză. Modelul de analiză urmat în acest articol este organizat după structura temporală și structura spațială. Acest model de analiză este apoi aplicat romanului lui Miklós Bánffy, *Erdélyi történet*.

Autorul articolului dorește să răspundă cu precădere întrebărilor: în ce fel pot fi utilizate textele literare într-un proces de *place branding*; cum anume pot fi identificate elementele acestui proces și care sunt acestea? Articolul arată că literatura este deopotrivă parte a unei moșteniri sociale și mediator al acesteia, iar în această calitate, validează valori de *brand* într-o formă proprie.

În roman, orașul și țara sunt în relație de antagonism, de situație la mare distanță, căci autorul zugrăvește un Cluj în curs de modernizare, pe vremea Imperiului Austro-Ungar. În trilogia lui Miklós Bánffy, protagonistul le pune într-o relație de opoziție atunci când se întoarce pe moșia familiei cu dorința de înnoire și modernizare – caracteristici ale unor regiuni mai dezvoltate, mai „vestice” ale Europei.

Cuvinte-cheie: moștenire, reprezentări ale spațiului, imaginea Ardealului, *place branding*, societate.

REMEMBRANCE AND HERITAGE IN MIKLÓS BÁNFFY'S
NOVEL *ERDÉLYI TÖRTÉNET (TRANSYLVANIAN SAGA)*.
THE IMAGES OF TRANSILVANIA IN THE TRILOGY

(Abstract)

In the novel discussed in this study, the possibilities of space management lie in the relationship between *spatial turn*, *place branding* and literature. It thus becomes interesting to see how this novel manages space, and how aspects and elements of space are brought in the literary text.

The term *representation* borrowed from social psychology and the researches into the social imaginary provide a starting point in developing an analysis model. The analysis model followed here gets organized along perspectives like time-structure and space-structure. Such analysis model is then applied to Miklós Bánffy's novel: *Erdélyi történet*.

The author of this paper aims to answer the following questions: how can literary texts be of use in place branding? how can the main parts of such process be identified and which are they?

The answer lies in that literature is equally part of the social heritage and mediator of it, and in its latter value, it validates brand values in a specific form.

In this novel, the city and the country are antagonists at a great distance, since the author describes a modernising Cluj, at the time of the Austro-Hungarian Empire. In Miklós Bánffy's trilogy, the main character brings the two on a collision path, when he returns to the family's estate with the intent to bring in progress and innovation, which are specific to the more developed and more Western-like regions of Europe.

Keywords: heritage, representations of space, image of Transylvania, place branding, society.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Kommunikáció és PR Iroda,
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Universităţii 79
julia.makkai@gmail.com

MŰHELY

KESZEG VILMOS – BAKOS ÁRON – DIMÉNY HAJNALKA – ERDEI VIRÁG

PATRIMONIZÁCIÓS, EMLÉKEZÉSI GYAKORLATOK ERDÉLYBEN

Kulcsszavak: kulturális emlékezet, revitalizáció, patrimonizáció, patrimonizációs stratégiák, rekontextualizálás.

A rendszerváltozások után várható volt, hogy az európai mentalításban bekövetkezik az emlékezetkutatás, az emlékezés funkcióinak tipologizálása, az emlékezési alakzatok vizsgálata. Az azonban kevésbé volt előrelátható, hogy ezzel együtt széles, részben irányított, részben önszerveződő társadalmi mozgalom bontakozik ki, amely a múltat, a múltból származó hagyományokat birtokba veszi, rekontextualizálja. Revitalizációs programokat mindegyre találunk az elmúlt százötven év történetében, amelyek a kultúra egy-egy szeletét vették célba, a felfedezés és népszerűsítés szándékával. A patrimonizációs, örökségesítési ideológia azonban váratlanul közös boltozat alatt foglalta egybe a mindennapi életet, a természeti, az épített világot, a mentalitást és a művészeteket. Minthogy a múltból származnak, törvényes keretet, garanciát teremtett a megmaradásukhoz. S valójában, ezzel egyidőben az emberi szemet megtanította környezeté múltjának érzékelésére, az etikai szabályok közé bekerült a hagyomány tisztelete. Ugyanakkor kísérlet történt a hagyományok újratermelésére és kiárusítására, pedagógiai módszerekkel való oktatására, kiállítására, láthatóvá tételére.

Összeállításunk áttekintés arról, hogy milyen patrimonizációs stratégiák kezdtek el érvényesülni a romániai magyar tudományos- és közéletben. (*Keszeg Vilmos*)

KESZEG VILMOS – BAKOS ÁRON

BESZÉLGETÉS BALÁZS IMRE JÓZSEFFEL (EGYETEMI DOCENS, IRODALOMTÖRTÉNÉSZ)

[K.V.] *Az első kérdésbe belefoglaltam a kitalált hagyomány fogalmát, Eric Hobsbawm terminusát, aki azt mondja, hogy amikor egy társadalom széttagoódik, széthullni készül, akkor ki kell találni egy olyan hagyományt, ami újra összetartja.*

Esetünkben, íróknak, olvasóknak időnként egy új egységét kell megteremteni. Újrafogalmazva, milyen új közösség jön létre az irodalomra alapozva, valamilyen igényből kifolyólag? Érzékelted-e, hogy a 20. század során az irodalom társadalomszervező erő lett?

Mindenképpen érzékelttem. A rendszerváltáskor tizennégy éves voltam, valamennyit személyes tapasztalatból is tudok vagy láttam, hogy működtek akkor ezek a dolgok, mi történt, amikor színházba mentünk, hogyan tudta akkoriban összetartani az embereket egy-egy irodalmi mű előadása például. Azt azért mindenképp hozzátenném, hogy a rendszerváltás utáni időszakban kevesebb potenciál volt jó ideig az irodalomban, tehát ezt az erőt, a közösségépítő erőt dominánsabbnak érzékelem az 1945–1989, illetve a két világháború közötti szakaszban. Valószínűleg ez nem egyszer és mindenkorra van így, hogy akkor már soha nem lehet az irodalom ilyen összefogó erő, tehát mindig jönnek új szerzők, új jelenségek. Ide tartozhat még, hogy egyes halott szerzők életművéhez való visszanyúlás a rendszerváltás után sok esetben nagyon érdekes és jelentős volt. Itt például Wass Albert, Márai Sándor vagy Nyíró József nevét mondanám elsődlegesen. De mindig felbukkanhat egy „új halott szerző”, aki hirtelen megint összefoghatja a hagyomány addig beláthatatlan rétegeit. Nem tudom, hogy erre vonatkozott-e a kérdés.

[K.V.] *Igen. Azt érzékelted-e, hogy kilencven után az irodalomhoz felzárkózott egy új réteg, vagy hogy nagyobb tömeg zárkózott fel, és hogy talán elsősorban nem is az olvasás képezte az alapját ennek a szerveződésnek vagy ennek a mozgalomnak?*

B.I.J.: Igen, mindenképp van olyan jelenség, ahol nem az olvasás az elsődleges. Az irodalomban megjelentek vagy felerősödtek performatív műfajok. Ezekre tudnék elsősorban gondolni, hiszen már nem feltétlenül a könyv az a tárgy, ahol irodalommal találkozunk. A korábban könyvben közvetített irodalomhoz képest a megzenésített versek, előadott művek szerepe megnőtt. Én őszintén szólva legelőbbnek és a legpozitívabbnak ilyen irányban egyrészt a gyermekkultúrával kapcsolatos fejleményeket, az irodalom gyermekkultúrában való élését, másrészt a *slam poetry*-t tartom. Biztos, hogy más szegmensekben is létezik az a jelenség, amire rákérdeztél, ahol az irodalom mögé – akár a nem-olvasott irodalom mögé – tömegek állnak, ott valószínűleg megint másról van szó. Akár politikai opciók megélésének az eszközévé is válik, a rendszerváltás utáni irodalommal való éléshez ez is hozzátartozik.

[K.V.] *És akkor most egy klasszikusabb megemlékezési formára kérdezek rá. Magamban a Szabédi Napokat és a Horváth István Napokat azonosítottam elég rendszeresen megszervezett emlékünnepekként. Milyen réteg vesz részt ezeken az évfordulós eseményeken, tudomásod szerint? Szervezői mennyiben magánszemélyek, mennyire intézmények? Kiket szólítanak meg és hogyan? Kik mennek el, kik vesznek részt, mennyiben kimondottan irodalmi esemény, vagy inkább szociális találkozás? Van-e még más hasonló esemény?*

B.I.J.: Vannak Szatmáron is hasonlók. Ide sorolnám a Páskándi- és Szilágyi Domokos-megemlékezéseket Szatmárnémetiben, vagy a szilágyási Ady-megemlékezéseket. Évente van egy érmindszenti zárándoklat, ezt szintén Muzsnay Árpád szervezi, ahogy a szatmári eseményeket is. Szatmár megyében minden évben összegyűlnek több városból az Ady-szülőháznál. Én ezeket az irodalmi kultuszok működési körébe sorolnám. A megszólított közönségnek pedig leginkább az idősebb korosztályt – elsősorban nyugdíjaskorúakat vagy ahhoz közel állókat – látom ezeken a rendezvényeken. Ugyanakkor azt mindenképp hozzátenném, hogy természetesen voltak kísérletek fiatalabb korosztályok bevonására is. Ez sokszor abban nyilvánul meg, hogy felkérnek egy gyermekkórust vagy egy iskola diákságát, hogy verseket mondjanak, szavaljanak, jelen legyenek. Ilyenkor megjelenik a tanár, és a diákjai részt vesznek a műsorban. Számomra kérdés, hogy a hasonló emlékünnepek körébe soroljuk-e a szavalóversenyeket. Szinte minden városban, helységben van egy-egy ilyen, és sokszor egyetlen szerző neve van kiemelve. Például Brassóban létezik Bartalis János szavalóverseny és azoknak, akik részt vesznek rajta, be kell mutatniuk legalább egy Bartalis verset is, és persze más szerzőtől is szabadon választhatnak. Úgy rémlik, hogy van élő szerző verseire épülő szavalóverseny is, például Kányádi Sándor-szavalóverseny.¹ Itt Kolozsváron Reményik emlékére van minden évben *Atlantisz harangoz* című szavalóverseny, és biztos még sok olyan van, amiről én nem tudok. Nagy kérdés számomra, hogy ezek különböznek-e a „klasszikus” megemlékezési formáktól, itt nyilván a résztvevő korosztály más. Ugyanakkor ez megint csak nem egy spontán dolog, hanem a tanárok, a szervezők mozgatója. Ha nem működtetnék, nem létezne az emlékezetműködés ilyen formája az adott korosztályban.

[K.V.] *Szerinted amit Szatmáron szerveznek, az regionális identitás építését szolgálja-e, vagy az erdélyi identitást építi, csak éppen ott van a helyszíne?*

B.I.J.: A szerzők, akikről megemlékeznek gyakorlatilag évente vagy ötévente – Ady, Dsida, Páskándi, Szilágyi Domokos –, ők mind Szatmárnémetihez és környékéhez köthetők. Azt valószínűsítem, hogy a lokális, regionális identitás szempontjából fontos rendezvények ezek. Nagyon érdekes az, hogy ilyenkor kik azok, akik megszólalnak ezeken a rendezvényeken. Vannak közöttük kifejezetten a szakember pozíciójából megszólaló előadók is, de ezek olyan emlékülések, ahol keveredik a szakemberi, irodalomtörténeti megszólalás a kifejezetten a kultuszt szolgáló szövegekkel, és – ahol még vannak – a személyes emlékek megosztásával.

[K.V.] *Marosvécs, Pusztakamarás, Sztána jut eszembe emlékhelyként.*

B.I.J.: Folytatva a sort: Tamási Áron szülőháza mindenképpen ide tartozik. Voltam többször is ott, a parajdi Áprily-házban is, és ugye Csucsra újra egyre fontosabb Ady szempontjából, hisz most jó minőségű Ady-émlékiállítás jelent ott meg.

¹ A beszélgetés idején Kányádi Sándor még élt.

Sztánán még nem dőlt el számomra, hogy mondjuk a Varjúvár és a Szentimrei-villa mennyire részese egy nyilvános, közösségi belakottságnak... Ugye emlékhely például a kolozsvári Szabédi-ház. Ott volt egy szoba, amelyikben ki van téve több tárgy, s aztán bekerült még a házba néhány írói hagyaték, Szabédi László-emlékek mellett Méliusz Józseftől is bekerült néhány tárgy... De nem tudom, emlékhelynek tekinthető-e attól, hogy minden évben megkoszorúzzák a ház oldalán elhelyezett emléktáblát. Vagy hogy a Petőfi minden városban-faluban meglévő körtefától, az „itt szállt meg egy napig Petőfi Sándor” típusú emléktábláktól azok valóban emlékhelynek tekinthetők-e... Vannak tehát helyi vonatkozású emlékek, de azt hiszem, azok, amiket te is mondtál, a legfontosabbak közé tartoznak.

[B.Á.] *Nem érzed, hogy az emlékezés mintha képmutató lenne? A lektűr-meg a ponyvaszerzőkről nem emlékezünk meg, pedig a társadalmi hatásuk vagy az olvasottságuk lehet, hogy nagyobb volt. Talán Rejtő az egyetlen kivétel.*

B.I.J.: Hát igen. És Rejtőnél az látszik, hogy az emlékezetéhez próbálnak adaptálódni, s vicces meg kifordított emlékezés-eseményeket hoznak létre az olvasói. Például a Petőfi Irodalmi Múzeumban dolgozik egy Thuróczy Gergely nevű kutató, aki sokszor amolyan Piszkos Fred-tengerészsapkában jelenik meg egy-egy könyvbemutatón, amikor mondjuk, egy, a hagyatékból előkerült Rejtő-könyvet mutatnak be. A ponyvaszerzők kapcsán azt hiszem, hogy talán a rajongói oldalak az interneten vannak legközelebb ahhoz, ami az ő emlékezetüknek a gondozása vagy fenntartása körül a legautentikusabb módon zajlik.

[B.Á.] *Ha jól értettem, azt mondtad, hogy az irodalom valamennyire teret vesztett a rendszerváltás után, de tulajdonképpen ezekkel az új műfajokkal új közönséget tud megszólítani. Te mennyire látsz itt generációs törést az irodalomnak a performatívabb műfajaihoz kapcsolódó rendezvényeken? Én az Ars Hungarica fesztivált meg a Double Rise fesztivált írtam ki magamnak, de szerintem nagyon sok más fesztiválon is megjelenik ebben a formában a kultúra, a művészet, az irodalom.*

Még nem voltam a Double Rise irodalmi udvarában, de a barátaim meséltek róla, hogy mik történnek ott. Nem ezek a legnépesebb események a fesztiválokon sem egyébként, de valószínűleg ezek a performatívabb műfajok azok, amik jobban hozzáilleszthetők eleve egy fesztivál logikájához. Érdekes elgondolkozni azon is, mondjuk, hogy amikor *slam poetry* workshopot tart mondjuk André Ferenc és Horváth Benji egy marosvásárhelyi fesztiválon vagy akár a Double Rise-on, hogy akkor az micsoda ilyen szempontból. Én szerveztem hasonló kreatív írásműhelyeket itt Kolozsváron, és sokszor érintkeznek ezek a dolgok amolyan lelki terápiával, önmagunk megélésével... Csak azt akarom mondani ezzel, hogy az sem biztos, hogy akik jelentkeznek egy-egy ilyen workshopra, azok mindig az irodalom keresztül érkeznek. Végül is belátom, és fontosnak tartom, hogy sok mindent meg lehet az irodalom keresztül élni, a nemzeti érzéstől kezdve a saját lélek

traumáinak kibeszéléséig vagy megfejtéséig. Ami egy ilyen fesztivál-workshopen történik, az egyrészt valószínűleg egy életérzés: lazák vagyunk és felszabadulunk – és ez ugyanaz, amit az esti koncerten is megélnek. Másrészt pedig keresik a saját kreativitásuknak a kifelé vezető útjait az emberek. Úgyhogy én azt látom, hogy ezek is új fejlemények tulajdonképpen, bármelyik változatból indulunk ki. Nem tudom, hogy az önképzőkörök hogy néztek ki a nyolcvanas években vagy a hetvenes években, de el tudom képzelni, hogy azért itt új elemek is megjelentek.

[K.V.] *Azt mondd, hogy az irodalom a kikapcsolódásnak, az ellazulásnak az egyik formája, úgy, hogy az irodalom szolgáltat erre ürügyet. Ilyen értelemben a turisták, a kirándulni szeretők szintén felzárkóznak az irodalomhoz. Nekem a Jókai és a Kós Károly nevéhez kapcsolt gyalogos, a Kós Károly nevével fémjelzett kerékpáros emlék- és teljesítménytúra jutott eszembe, melyet az Erdélyi Kárpát Egyesület kezdeményezett. Mennyire profán kapcsolódás ez az irodalomhoz?*

B.I.J.: Most az jut eszembe, amikor valakinek a kedvenc regénye az *Utas és holdvilág* Szerb Antaltól, és akkor elindul utazni Umbriába és Toszkánába azokra a helyekre, amelyek megjelennek a regényben. Vagy én részt vettem Dublinban egy *James Joyce Pub Crawl* eseményen például, amelyik abból indul ki, hogy az *Ulysses*ben megjelennek bizonyos kocsmák... Tanúsíthatom, hogy elmentünk az egyik kocsmából a másikba, ittunk sört is, de olvastunk Joyce-ot is. Aki vezette a túrát, az minden helyszínen felolvasott egy féloldalas, vagy lehet, hogy hosszabb idézetet Joyce-ból. Hát én szeretem ezeket, és persze bizonyos értelemben ez profán, de a szerkezete valószínűleg ugyanaz, mint bármilyen kultikus eseménynek. Itt Kolozsváron a Korzó Egyesület művészettörténészeinek a tematikus várostörténeti sétái jutottak még eszembe. Egyre inkább úgy néz ki, hogy lesz gazdája az emlékőrzés ilyen formáinak is. Nem olyan régi fejlemény ez, említhetjük a Kolozsvári Magyar Napok keretében szervezett, írói életműveket megidéző sétákat is. Ez is egy viszonylag új igény, hogy az emberek látni szeretnék, hogy Dsida Jenő hol lakott – vagy Reményik –, melyik házban, és akkor valahogy elhelyezik térben is az életművet. Talán segítheti ez azért utólag, az élmény miatt, az irodalomhoz való hozzáférést is.

[K.V.] *Igen. Mi mostanában elég sokat beszélünk a szakirodalom alapján arról, hogy hogyan történik a történelem háziasítása. Azáltal, hogy lakásunkba történelmi eseményre emlékeztető tárgy, festmény, könyv kerül, a történelmet itt is meg lehet tapasztalni. A környezetünkben, az utcánkban és a településünkön a háborúnak a helyszínét beazonosítjuk, megállunk ott és beszélünk róla. Ha az irodalom is ugyanígy a térre tevődik, akkor az a tér bejárható, az élmények pedig megélhetőek.*

B.I.J.: Igen. Valószínűleg. A '90-es évek elején sokat mulattunk a szoboravatásokon és az emléktábla-avatásokon. Úgy látom, hogy ez visszaszorulóban van, de a bejárható, hozzáférhető helyeknek mostanra erős vonzereje lett. Vagy az

írók tárgyainak: a személyes tárgyak fotója akár egy Facebook-posztban is kitehető, ahogy a magyar írók strandolós fotói, magánélethez kapcsolódó fotói is – Nyáry Krisztián könyvei valami ilyesmi miatt működnek.

[B.Á.] *A tanár úr mondta, hogy ilyen értelemben profanizálódik valamenynyire az irodalom, de akkor azt is mondhatjuk, hogy szakralizálódik. Tehát kicsit jellegében olyan, mint egy zarándoklat: bejárni ugyanazokat a helyeket, megta-pasztalni a tárgyakat, s ezáltal kötődni az irodalomhoz.*

[K.V.] *Az etnográfában népszerű téma, hogy a környezetünk muzealizálódik. Már nemcsak a múzeumban lehet találkozni a régi világgal, hanem az egész terünkre úgy tekintünk, hogy ez a régi épület valaminek a helyszíne.*

[B.Á.] *Az újabb emlékezeti irodalomban már viszonylag gyakran előkerül az a kritika, hogy annyira túlcsoordul az emlékezet, hogy tulajdonképpen egy folyamatos emlékezési kötelezettség teremődik, s a múlt folyamatos megőrzése mellett a jelen kiszorul az életünkből. Te ezt az irodalomban mennyire látod?*

B.I.J.: Volt egy körkérdés a budapesti Prae című folyóiratban, hogy „Tetszettek volna forradalmat csinálni” – ugye klasszikus rendszerváltás utáni mondat, hogy volt-e a rendszerváltás utáni magyar irodalomban fordulat vagy változás – és akkor be kellett látnom, hogy az élő irodalomban addig, amikor ez megjelent – 2000-es évek eleje –, nem volt ilyen jelentős fordulat se poétikai, se szemléleti értelemben, viszont – erre már utaltam korábban a halott szerzők kapcsán – visszatért Márai Sándor, visszatért Wass Albert és még néhány író. Talán ez volt a két leglátványosabb felfutás.

[K.V.] *Méhes György nem ide tartozik-e?*

B.I.J.: Kiadói marketing-kísérlet mindenképp történt...

[K.V.] *A Kolozsvári milliomosok Kolozsváron sikerkönyv lett.*

B.I.J.: Kétségtelen, hogy Méhes súrolja ezt a határt. Ugye van még Nyíró, aztán kit említsek még... Faludy György is érdekes, mert Faludy a saját személyében jelen volt a rendszerváltás után, noha nyilván a nagyon régi munkái is előkerültek, mint a *Villon-balladák*. Csak azt akartam mondani, hogy Márai is és Wass Albert is nyilván valami emlékezés-deficitet kellett hogy pótoljanak. Tehát én akkor, a Prae ankétjára írott válaszomban nem nagyon szakszerűen – ti ezt valószínűleg jobban meg tudnátok ragadni – arról beszéltem, hogy volt egy ilyen probléma a magyar társadalomban, hogy a magántörténelem, amit a családokban suttogtak egymásnak arról, amikor például az orosz katonák bejöttek, a nyilvánosságba nem tudott kikerülni. Volt tehát egyfelől ez a fajta nem-nyilvános emlékezet, és másfelől mondjuk Wass Albertnek a szövegei, amelyek ezt kissé kiélezett vagy szélső irányokba elvitt változatban mutatták meg. Azt látták az emberek, hogy „né, hát ő erről beszél!”. Vagy Máraínál felbukkantak azok az eltűnt életformák, amelyeket szégyellni kellett bizonyos értelemben az ötvenes-hatvanas években... Máraínál

pedig kiderül, hogy ez mennyire pozitív vagy értékesként megélhető életforma. Tehát én ehhez kapcsoltam akkoriban mindkét sikertörténetet. Méhes György egy kisebb skálán valószínűleg követheti ezt a nosztalgiát egyfelől, de ugyanakkor az el nem mondott történeteknek a felszínre hozását is.

[K.V.] *A munkás szubkultúráról írott tanulmányodban hivatkozol Nagy Istvánra. Én egy kicsit csodálkozom is, hogy a Sáncaija könyvére hogy nem irányul rá a figyelem. Merthogy a XX. századi Kolozsvárnak egy sajátos világát írta le, ami teljesen eltűnt.*

B.I.J.: Én azt remélem, hogy ez az emlékezet-deficit ebben a formájában már nem létezik, vagy átalakult közben valami mássá. Most már nem lehet azt mondani egyrészt, hogy ne lennének az ilyen történetek akár a kortárs íróknál is egyre inkább jelen. Ha csak mondjuk Tompa Andreának a három regényét nézem, tulajdonképpen mindhárom egy-egy nagyon jelentős Kolozsvár-regény. A múltról szólnak és nagyon fontos dolgokról beszélnek, és lehet, hogy ezeken keresztül megnyílik az út újra Nagy István vagy Bálint Tibor fele is, mert úgy ragadja meg Tompa Andrea a Kolozsvár-problémát, hogy arra nem lehet azt mondani, hogy ez valami nem-érvényes dolog.

[K.V.] *Igen, az Omertának a kolozsvári bemutatóján ott voltam. Ritkán láttam olyan nagy hallgatóságot könyvbemutatón, mint amekkora ott összegyűlt. A kérdések csak részben voltak a regénnyel kapcsolatosak, részben pedig a helyszínekkel, a regény mögött álló személyekkel. Látszott, hogy a kolozsváriak róluk szóló irodalomként olvasták és nem feltétlenül műalkotásként. Áron kérdészt fogalmazom újra. Oktatóként, a mostani diák-nemzedékben azt látod-e, hogy nagyobb érdeklődéssel fordul a klasszikus vagy a két világháború közötti irodalom felé, mint inkább a kortárs felé? Látsz-e változást az érdeklődésben?*

B.I.J.: Én úgy látom, hogy a két világháború közti irodalom most nem nagyon élő a diákok számára: szakszerűbben fel van dolgozva, mint mondjuk a '45 utáni korszaknak az irodalma, de a mostani diákokban nem érzem ezt a világháborúk közötti irodalom iránti, élménykereső érdeklődést. Kísérletezek persze. A mesteri programban van az erdélyi irodalommal kapcsolatos tantárgy, és ott most már két különböző szövegkorpusszal kísérleteztem, a célom pedig az, hogy megszülessenek a diákoknak az értelmezései korábbi korszakokról, és az akkor mindenkinek egy jelzés lehet, egy útmutató, hogy a mostani fiatal generációk felől hogyan lehet olvasni ezeket a szövegeket. Az egyik projekt arról szólt, hogy volt Kolozsváron 1970–1983 között egy kezdeményezés, hogy minden évben kiadtak a kritikusok egy díjat. Ez volt az Év Könyve díj vagy Pezsgő-díj. Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Marosi Péter, Szócs István, később Mózes Attila, Egyed Péter voltak tagjai ennek a kritikus közösségnek. Az volt a szabály, hogy minden kritikus az előző évből egyetlenegy könyvre szavazhatott, hogy ez az év könyve. És minden évben kijött demokratikusan egyetlenegy könyv. Ez ugye '70–'83-ig minden évben

egy könyv. Egy kanonizáció-kutató számára aranybánya egy ilyen szövegtörzs, mert egyrészt megvan, hogy kik mondják, hogy ez a legjobb könyv, az is megvan, hogy miért mondják, mert minden évben megjelentették a vitájukat is, egyfajta szerkesztett magnólejegyzés formájában, és el lehet olvasni magukat a könyveket is. Ezt próbáltam rekonstruálni a diákokkal is: olvassák el azt is, hogy mit mondanak a kritikusok, és olvassák el a műveket is, válasszanak ki egyet, és írjanak róla értelmezést. Meg is született egy ilyen könyv, az a címe, hogy *Újraolvasott Pezsgő-díjasok*. Minden Pezsgő-díjas könyvről van benne egy vagy két tanulmány, amit a mesterképzősök írtak. Azért kezdtem ezt így elmondani, mert voltak számomra meglepetések. Például kiugrott egy olyan könyv, amire én egyáltalán nem számítottam, hogy ki fog ugrani: Köntös-Szabó Zoltán *Kár volt sírni Jeruzsálemben* című kisregénye. Ez egy Júdás-történet, kicsit amolyan *Jézus Krisztus szupersztár*-dolog, teljesen apokrif, de ugyanakkor tetszett nekik, ahogy meg volt formálva a szöveg, s ahonnan be van világítva a történet. Másik példa: visszaigazolták például azt, hogy Sütő Andrásnak az esszéi, a *Perzsák* vagy a *Nagyenyedi fügevirág* nem tetszettek nekik. Egyszerűen stilárisan sem tudtak mit kezdeni vele, pontosabban tudtak, csak nem tetszett nekik. Erre valamennyire számítottam is. Tehát azt akarom mondani, hogy igen, tudnak meglepetést okozni, vannak a diákoknak viszonyulásai, amiket én nem tudtam volna megjósolni. Az aktuális kísérletem pedig az, hogy a '70-es–'80-as évek pályakezdőiknek az első–második köteteit olvastatom velük – tehát huszonéves költőknek, íróknak a huszonévesek általi olvasása zajlik. Itt Szócs Géza, Egyed Péter, Cselényi Béla, Darkó István, Bréda Ferenc, Palotás Dezső könyveit olvassuk. Azt látom, hogy ott, ahol konkrét életanyag van például, érdekes módon jobban érdekli őket, mint a teoretikus, neoavantgárd, fragmentált dolgok, a megszólalás nyelve. Ők valószínűleg túl vannak ezen jelen pillanatban. A '90-es évek elején ez még nagyon ment, de úgy látom, a mostaniaknál nem ez fogja meg feltétlenül őket – noha ugye a kortárs magyar irodalom történetében még mindig pörög ez a nyelvkritika felől érkező megközelítés.

[K.V.] *Például a szakdolgozattéma-választásban látszik-e, hogy az egészen kortárs irodalmi formák, jelenségek felé irányulnak a diákjaid?*

B.I.J.: *Vannak Dragomán György-szakdolgozatok, vannak – a performativitás kapcsán említett jelenségeket visszaigazoló – dalszöveg-értelmező szakdolgozatok, ezt szívesen választják, vagy a gyermekirodalommal kapcsolatos szakdolgozatokat is egyre szívesebben... Teljes mértékben kortárs jelenségeket is vizsgálunk tehát. Felkapottá vált egy másik terminus is, a poszthumán irodalomé, amelynek a magyarországi jelenlétéről tematikus folyóiratszámok is készültek. Azt látom, hogy általában ilyen apokaliptikus és posztapokaliptikus szövegeket sorolnak ide be, és többen is próbálkoznak ilyenek értelmezésével.*

[B.Á.] *Rejtő Jenőről esett szó az előbb. Ilyen témát nem választanak már a diákok?*

B.I.J.: Na, ez egy jó kérdés. Az erdélyi magyar tömegkultúra kutatása nagyon a kezdeteinél jár, ahogy az összmagyar tömegkultúra-történet is. Én már próbáltam ajánlani ilyen szakdolgozat témának, hogy romániai magyar *science-fiction*. Például Temesváron élt egy szerzőpáros, Mandics György és M. Veress Zsuzsanna, akiknek a könyvei a Kriterion kiadásában jelentek meg '89 előtt és után is. Nem haraptak rá. Ugyanakkor olvastam ilyen témájú cikkeket interneten, amelyek a *science-fiction* rajongói bázisa felől érkeznek. Az egy nagyon jól szervezett rajongói bázis, igen nagymértékben online közegekben, blogokon szerveződik, és tematikusan és mániákusan gyűjtögetett, olykor egészen szakszerű írások találhatóak ott bizonyos témákról. Ott olvastam ilyen cikket, ami az erdélyi magyar *science-fiction*ról szólt, és felbukkantak az említettekén kívül olyan nevek is, akikről én sem feltétlenül tudtam, volna tehát tennivaló bőven. Távolatilag az ilyen tömegkultúra-kutatás be fog illeszkedni szerintem az olyan témák közé, mint például, hogy milyen volt a szórakoztató sajtó vagy a bulvársajtó a világháborúk között. Történetesen épp az említett Rejtő-kutató, Thuróczy Gergely kért meg egyszer, hogy nézzek utána valaminek: ő úgy tudja, hogy Rejtőnek Erdélyben a 30-as években jelentek meg írásai. Találtam is ilyen, sok kabaréelőadásról, operettszínésznőkről szóló anyagok között, kolozsvári bulvárlapban – persze másodközlést. De látszik, hogy van kutatható, és ez valószínűleg strukturálisan fog működni. Akkor fognak jobban ráharapni ezekre a témákra a diákok, hogyha már valamilyen szinten ezek a történeti alap kutatások is elindulnak. Ahogy a dalszövegek kapcsán is.

[B.Á.] *A kanonizáció külön témakör, de gondoltam, mégis belecsempészem a beszélgetésbe, hogy az emlékezettel kapcsolatban mintha lennének olyan írók, akiket a magyar irodalom kanonizált – ha ezt így általában vesszük –, de mintha ennek a kánonnak nem lenne része az, hogy ők erdélyiek voltak. Hunyady Sándorra, Jékely Zoltánra gondoltam, a kortársak közül Polcz Alaine-t vagy a beszédesebb nevű Kolozsvári Grandpierre Emilt is említhetnék.*

B.I.J.: Igen, ezek izgalmas recepciós helyzetek. Én azzal magyarázom ezt – és egyre csak akutabb lesz ez a probléma, ami szakmai probléma voltaképpen –, hogy egyre több ilyen szerző van és egyre jobban ismertek. Mondjuk Tompa Andrea, Bartis Attila, Dragomán György és hát persze Bodor Ádám. Az a különbség, hogy Bodor Ádámnak már van egy fél életműve abból az időből, amíg Kolozsváron lakott, és van egy másik fél életműve, ami magyarországi. Dragománnak, Bartisnak és Szabó T. Annának eleve Magyarországon kezdődik az életműve. Mert persze erdélyi születésűek, és az egyik kérdés valószínűleg az is, hogy a témája a szövegeiknek mennyire foglalkozik ezekkel a lokálisabb, regionálisabb dolgokkal, és azt látjuk, hogy Tompa Andrea vagy akár Dragomán nagyon is foglalkoznak ezzel. Bartisnál is jelen van ez némiképp, olyan fele-fele arányban. Tehát nekik mondjuk jó esélyük van arra, hogy ötven év múlva az akkori Áron megkérdezi az akkori Balázs Imrét, hogy mi is van ezzel a problémával. Lehet, hogy nekik ilyen szempontból elég jó esélyük lesz az erdélyi közegben is mozogni. A szakmai probléma

tehát az úgynevezett többes affiliáció kérdése: az irodalomtörténeti narratívák ugyanis általában és hagyományosan – noha vannak kísérletek a felrobbantására – lineáris narratívák. Így problémát okoz egy-egy olyan szerző a lineáris narratívánk szempontjából, aki mondjuk németül is ír, és magyarul is ír, vagy itt is lakik és ott is lakik. Én azokkal értek egyet ebben a kérdésben, akik a többes affiliáció lehetőségéből indulnak ki, vagyis abból, hogy ugyanazt a szerzőt különböző narratívákban is elhelyezhetjük. Igenis, helyezzük el Jékely Zoltánt is, Hunyady Sándort is az erdélyi irodalomtörténet narratívájában, de a Nyugat harmadik nemzedékéről szóló narratívában is. A problémát szerintem az okozza, hogy van egy ilyen reflex bennünk – vagy a szélesebb köztudatban mindenképp –, hogy ha valakire azt mondjuk, hogy erdélyi, akkor azt mintha kivettük volna ezáltal a magyarországi kánonból. Ettől is tartanak, vagy tartottak bizonyos időszakokban a szerzők. Így például Jékelynek az életműve sem illik bele azokba sztereotípiákba, amik az erdélyi szerzőkről léteznek, és akkor ilyen értelemben szinte jobb is neki, ha nem akarják erdélyi szerzőként is kiemelni. Ha Hobsbawm azt mondja, hogy egy hagyomány megkonstruálható, tehát akár meg is változtatható, vagy új irányt kaphatnak bizonyos hagyományok, akkor viszont a sztereotípiák is megváltoztathatóak, alakíthatóak, s van bennem még egy ilyen remény, hogy az új és új felbukkanó szerzők maguk fogják ezt alakítani, akár Tompa Andrea vagy Dragomán. Hogyha tudunk róluk úgy beszélni mint erdélyi szerzőkről, akkor sem fogják hagyni magukat teljes mértékben beilleszteni a régi sztereotip erdélyi irodalom-narratívába. Én ebben látom elsősorban az esélyt, illetve a többes affiliáció tágabb értelmű nyitására is. A magam léptéke szerint kísérleteztem ilyesmivel, mikor az általam válogatott erdélyi magyar költészeti antológiában elhelyeztem Jékelynek a verseit, vagy többnyelvű szerzőket, a temesvári Reiter Róbertet például.

Az Ady-kanonizáció kérdése is izgalmas probléma teoretikus szempontból, hogy akkor, amikor egy konstruált irodalomtörténeti narratívában gondolkodunk, például mi legyen a '18 előtti szövegekkel. Én teljesen legitimnek tartanék egy olyan változatot is, hogy Mikes Kelemtől kezdve Kemény Zsigmondon át Benedek Eleken keresztül Adyval együtt lehetne írni egy ilyen erdélyi irodalom-narratívát. Csak az erdélyiségük ne vegye ki őket az összmagyar irodalomtörténeti kánonból, és fordítva.

[K.V.] *Azt mondtad, hogy a 90-es években kíváncsian és derűsen néztétek a szobor- és emléktábla-állítást; mennyire lett tényleges jelenség a tábla- és szoborállítás, az emlékszobák nyitása?*

B.I.J.: A különbség, ami fontos számomra, hogy a szobor és az emléktábla is külső, tehát az ember elmegy oda, de az emléktábla ugye kint van a ház oldalán. Nagyon sokba ezekből a házakból nem lehet bemenni például, vagy ha be is lehetne menni, akkor sem utalna semmi az illető szerzőre. Nekem az fontos különbség, hogy be tudok-e lépni valahova. A muzeológiai szakma is rengeteget alakult élmény-irányban az utóbbi két-három évtizedben, az Anna-kiállítás Udvarhelyen például

olyan, amit az én generációm is, azt hiszem, kezdettől fogva szívesen élt volna meg múzeumi kiállításként. A szobrok megalkotásában is látszik egy paradigmaváltás: azok a szobrok, amelyek mellé le lehet ülni, amelyekkel szelfizni lehet, talán inkább közelebb állnak az emberekhez. De a szobrok anyaga... A bronz nekem személyesen kicsit még akkor is problémás, ha le lehet ülni mellé.

[K.V.] *Emlékdíjról van-e tudomásod?*

B.I.J.: Nem nagyon sokról, de ugye van minden évben az irodalom szakos végzős bölcsészek közül egyvalaki, aki megkapja a Mikó András-díjat, amit a család szponzorizál. Könyv- és pénzjutalom, amennyire tudom. A Méhes György-díj is a név miatt mindenképpen ide tartozik, hisz az Erdélyi Magyar Írók Ligájának az egyébként igen jelentős pénzjutalommal járó díja Méhes György nevét viseli. És hát az iskoláknak is vannak rendszerváltás utáni fejleményként emlékdíjai, köztük olyan jelentős személyekről elnevezettek is, akik az irodalomhoz kötődnek...

[K.V.] *Erdélyi írók hagyatéka, levelezése, könyvtára, kéziratái letétbe kerültek vagy mostoha sorsra jutottak?*

B. I. J.: Ez egy most megint nagyon akut kérdés. Több dolog van. Az egyik a nyilvánosságra hozatal: egyáltalán kiadni, írói hagyatékokban lévő anyagokat megjelentetni, erre a könyvkiadók eléggé nyitottak. Pályázati támogatási rendszerben van lehetőség erre.

[K.V.] *Hervay Gizellának mennyire teljes az életműve, és mennyire van biztonságban?*

B.I.J.: *Az idő körei* című kötet, amit szerkesztettem, teljes, tehát tartalmazza mindazt, ami a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékban fellelhető és ami a kötetekben megjelent, és ez elég jelentős mennyiség. Tudomásom van még mindig olyan kéziratot füzetéről, ami Szakolczay Lajosnál van, ő szándékozik kiadni. Nyilván minél ismertebb a szerző, annál nagyobb esélye van, hogy a hagyatékok sorsa jól alakuljon. Létezik például Bálint Tibor Társaság, amit a szerző özvegye és Egyed Emese kezdeményeztek, ilyen keretek közt van esély a hagyaték gondozására. Nemrég oda bevontak engem is. A probléma az, hogy a hagyaték-kérdés strukturálisan nem kiszámítható, és nem eléggé intézményesült formában zajlik a hagyaték-gondozás. A hagyatékok egy része Magyarországra kerül a Petőfi Irodalmi Múzeumba, ott viszonylag kiszámítható, jó szakmai körülmények közé kerülnek, de egyébként a feldolgozási kapacitás nagyon kicsi ott is, tehát az történik sokszor, hogy akár tíz vagy tizenöt év múlva sincs tulajdonképpen feldolgozva a hagyaték, csak egy leltár van róla, a bevételnek a leltára. Azt is látom, hogy sokszor nem használjuk ki eléggé a román állami intézményeket, tehát mindig automatikusan a magyar civil szervezetek jutnak eszünkbe, és nem, mondjuk, egy helyi múzeum Székelyföldön vagy egy megyei könyvtár. Nyilván bizalmatlansági és egyéb okai

is voltak ennek, de lehet, hogy ezt most már bizonyos esetekben le lehetne győzni, és ezek az állami intézmények be tudnának lépni ezekbe a folyamatokba. A másik dolog, ami ide tartozik, az a *Korunk* főszerkesztőinek hagyatéka körül is nagyon élesen felmerült. Az egyik példa Gáll Ernő esete, ami szerintem teljesen modellezi azt, hogy mit lehetett a rendszerváltás utáni évtizedekben kezdeni egy írói hagyatékkal. Ott az történt, hogy körülbelül tizenöt-húsz éves folyamattá nőtt a hagyaték feldolgozása. Az özvegye maga végezte – részben szakmai asszisztenciával – ezt a munkát, teljes elkötelezettséggel, az otthonában, ahol ez a hagyaték volt, és sikerült elérnie a végére, egy-két irodalomtörténeti végzettséggel, könyvtárosi képzettséggel rendelkező munkatárssal. Pályázott ösztöndíjat önmagának és a munkatársnak is. Az életmű, a könyvtár, a kéziratok leltárba kerültek, és úgy tűnik, hogy közgyűjteménybe fognak kerülni Budapesten. Kántor Lajos esetében valami hasonló elképzelés körvonalazódik. Van egy terv, hogy új helyszíneken is legyenek ilyen emlékhelyek, hogy legyen egy úgynevezett Erdélyi Magyar Irodalmi Múzeum. Én azt remélem, hogy ennek a Kántor Lajos hagyatéka is része lesz. A Szabédi-házba bekerült két-három írói hagyaték többé-kevésbé feldolgozódott, de megtelt egyszerűen fizikailag az épület, nincs hely további hagyatékok fogadására.

[B.Á.] *A múlt fizikailag is kiszorítja a jelent.*

B.I.J.: Hát igen, ez az az eset. Nyilván a digitalizálás fontos lesz, ez sem egy olyan régi lehetőség, s legalább bizonyos dolgokat kiválthat a hagyatékigazgatás terén.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Néprajz és Antropológia Intézet
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
vkeszev@gmail.com

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
bakosaron@gmail.com

DIMÉNY HAJNALKA

BESZÉLGETÉS PÉNTEK JÁNOSSAL (AKADÉMIKUS, PROFESSOR EMERITUS, NYELVÉSZ)

A kultúratudományokban sokat beszélnek manapság a patrimonizációról. Leginkább a kulturális javakkal kapcsolatosan merül fel a jelenség, az építészeti és a természeti örökséggel kapcsolatosan, de újabban akár ipari, technikai objektumok, a mezőgazdasághoz tartozó elemek is a társadalmilag örökölhető és megőrizendő javak közé sorolódnak. Az örökség védelmével foglalkozó intézmények és az ezt a

jelenséget vizsgáló új tudományág, az örökségkutatás (Heritage studies) is jelzi, hogy ez egy valóban létező és igen széles körűen érvényesülő jelenség. Nekünk itt a nyelvtudományban való patrimonizációról kellene beszélgetnünk. Mielőtt azonban az örökségesítésre térnénk, az a kérdés tevődik fel, hogy van-e egyáltalán örökség a nyelvtudományban? Mi az, ami örökségnek tekinthető ezen a szakterületen?

Nekem vannak bizonyos fenntartásaim a patrimonizációval és muzealizációval kapcsolatban. Utána néztem egy kicsit, hogy mi ez, merthogy én ezzel részletesebben nem foglalkoztam, és úgy látom, hogy a patrimonizáció túlságosan közel áll a hagyomány és a kultúra fogalmához. Ahogy látom, Keszeg Vilmos tanár úr úgy értelmezi, hogy a patrimonizáció ezeknél is átfogóbb. Na most ez már attól függ, hogy a kultúrát mennyire értelmezzük átfogóan. Nagyon jól ismerem a kultúra-definíciókat, és tudom, hogy vannak köztük olyanok, amelyek az egész emberi világra kiterjesztik a kultúra fogalmát. Annál tágabb már tulajdonképpen nem lehet. A kultúráról úgy szoktunk beszélni, hogy megjelenése a nyelvhez kapcsolódik, ugye az is egészen általános keret. Ebből adódik az is, hogy van nyelvi örökség, mert ahogy a kulturális elemek, a nyelvi elemek is belekerülnek a nyelvi hagyományba. Ahogy a nyelv folyamatosan bővül, gyarapszik, benne vannak a régi elemek is természetesen. De a nyelv a kultúrának is, és a patrimonizációnak is inkább eszköze és közege, mint tárgya.

Ez a kérdés, amelyet most feltett: hogy van-e örökség a nyelvtudományban, összefügg azzal is, hogy hogyan tekintjük a tudománytörténetet. Ha a tudománytörténet maga örökség – és ugye nyilvánvalóan az, meg hát a tudomány is része a kultúrának –, akkor persze, azt mondhatjuk, hogy van patrimonizáció. Hiszen itt, Erdélyben azt nagyon jól látjuk, hogy talán túlságosan is túlteng a tudománytörténet a kutatásokban. A doktori dolgozatokban is néha annyira túlteng, hogy maga a téma szinte elvész a tudományos előzmények bemutatása mellett.

És van még valami, ami szintén zavaró lehet itt Erdélyben: mindennek a konnotációja. Különösen a muzealizációnak és a múzeumnak, de a patrimonizációnak is van egy olyan konnotációja, ami zavaró lehet. Én korábban készültem arra, hogy ezt egyszer megírom, csak nem akartam nagyon ünneprontó, szentségtörő lenni. Az van ugyanis, hogy lassan már két évszázada Erdély, a magyar Erdély vagy Erdélynek a magyar világa sokszor múzeumba helyezi önmagát. Most arra gondolok, hogy például maga az, hogy *Erdélyi Múzeum* mint folyóiratcím a 19. század elején jelent meg. Aztán az, amit a század közepéről Kőváry Lászlótól szoktak idézni, hogy „Erdély egy valóságos élő múzeum”. A folyamatos múzeumba helyezése önmagunknak olyan értelemben lehet zavaró, demoralizáló, hogy mintha önmagunkat múzeumba menekítenénk, és ez azt jelenti, hogy nem nagyon látjuk a jövőnket.

Láttuk, amint a szemünk előtt zajlott le a 20. században a német nyelv muzealizációja Erdélyben. Tulajdonképpen megszűnt az élő kultúra. Hasonló folyamat zajlott le a zsidó kultúrával is. Na most hogyha ezek mellé helyezzük önmagunkat, és úgy gondoljuk, hogy mindent patrimonizálni és muzealizálni kell,

ez olyan, mintha folyamatosan menekítenénk magunkat a pusztulás elől. S ezt nem érzem jónak, merthát én elsősorban azt nézem, hogy itt a nyelv esetében is és a tudomány esetében is, meg az egész kultúra esetében is, ennek az élő része a fontos. Tehát az, ami élő, ami a mai magyar világot táplálja, ami a sok negatív előjel ellenére mégsem zárja ki a jövőt. Remélem. Én a patrimonizációt, ami lehet, hogy máshol, más kultúra és más hagyomány vonatkozásában teljesen semleges dolog, a mi esetünkben ilyenek érzem.

A szakirodalom a 60-as, 70-es évektől beszél patrimonizációról, mondván, hogy ebben az időben következett be egy változás, és alakult ki az a jelenség, amelyet ma patrimonizációnak nevezünk. Említette az előbb az Erdélyi Múzeum folyóirat megjelenését a 19. században. Ez a cím arra utal, hogy ami ebben a folyóiratban van, az továbbadandó érték. Lehet, hogy már a 19. században is létezett ez a megőrkítésre való törekvés a múlt egyes dolgait illetően?

Természetesen igen, létezett már korábban is. Ezt mutatja az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek a neve is. Sokan más értelmet tulajdonítanak neki, de a név eredetileg pontosan arra vonatkozott, hogy az intézmény megőrzendő értékek gyűjtésével foglalkozik. Azért jött létre. Aztán később persze átalakult, megváltozott a tevékenységi köre. Szerintem ez a patrimonizáció is egy olyan dolog, akár a szociolingvisztika vagy az élőnyelvi kutatás, hogy nyugatról vagy Amerikából indul el, és azt nem veszik figyelembe, hogy Európában a dialektológia élőnyelvi és eléggé szociolingvisztikai jellegű kutatás volt már jóval korábban is. A tudománytörténeti vonalban az van, hogy mikor indult el Amerikából. Szerintem a patrimonizációval is ez van: volt patrimonizáció, egyszerűen nem tudtunk róla, hogy az patrimonizáció. Különösen Erdélyben s az erdélyi magyar értékekben egyáltalán nem új, hogy fontosnak, örökségnek tartjuk a hagyományt.

A dolgok múzeumba helyezéséhez visszatérve, véleményem szerint sajátos esetnek tekinthető a nyelvtudomány esetében a nyelv múzeumba helyezése. Valóban, ha múzeumi tárgyakra gondolunk, már nem használt vagy nem létező dolgokat képzelünk el. Emiatt az az érzésünk, hogy abban a pillanatban, amikor valami múzeumi tárggyá válik, akkor valójában már meghalt. Számomra például, éppen emiatt, ijesztőnek tűnt, amikor megtudtam, hogy van a magyar nyelvnek múzeuma. Persze látható, hogy nem egyedi kezdeményezés ez, van a portugál nyelvnek, a németnek, a brit, az amerikai, az ausztráliai angolnak, az írnek is múzeuma. Sőt a nyelv múzeuma is létezik már elképzelés szintjén. És nemcsak a múltbeli nyelveknek, hanem a ma élő és a jövőbeli összes lehetséges nyelveknek a múzeuma.

Két dologról is szó lehet. Az egyik magának a múzeumnak mint intézménynek az átértelmezése, a másik pedig, hogy a nyelvben sok minden van. Most legutóbb például Szatmáron *A magyar nyelv napja* rendezvény programjában egy Németh László-idézetet írtak fel mottónak, és ez így hangzik: „A magyar nyelv titkos súlypontja a régiségben és a régiséget őrző népnyelvben van”. És ugyanezen a rendezvényen – ugye itt anyanyelvi versenyek vannak – az egyik versenynek a

tematikája úgy szerepelt, hogy *szómúzeum*. Ami azt mutatja, s ezt tudjuk is egyébként, hogy a nyelvben is nagyon sok olyan elem van, amely egy régebbi kor nyelvállapotához tartozott hozzá, és a maihoz nem, ma már nincs meg; ugyanez van a táji elemekkel. A nyelv folytonos megújulása miatt olyan nyelvi folyamatok vannak, amelyek során egyes elemek kiesnek a használatból. A legújabb korban egy folyamatosan egységesülő irányba megy a nyelv. Ami azt jelenti, hogy sok minden, ami korábban benne volt a változatosságban és a nyelvváltozatokban, egyszer csak nincsen már benne, és akkor tűnik el, ha ilyen értelemben nem patrimonizáljuk. Ez a patrimonizálás lehet múzeum is. És valóban a magyar nyelv múzeuma ilyen. Ott voltam ennek az avatásán és a tízéves évfordulóján is, tehát jól ismerem: a nyelv, a régi is, élővé válik benne.

A múzeum mellett a nyelveket, elsősorban a régi nyelvet, korpuszokban írjuk le. Az interneten is ott vannak ezek a korpuszok. És sok ilyen korpusz van. Ilyen értelemben ez is patrimonizáció. A magyar nyelvnek a legnagyobb korpusza, a *Magyar Nemzeti Szövegtár*, meg ami most kezdett megjeleni sok előkészület után, *A magyar nyelv szótára*, amiben elvileg minden benne van, ez nyilván patrimonizáció. Azt mondjuk, hogy a nyelv minden régi meg minden táji eleme nagy érték. Persze, ez igaz. De olyan értelemben is érték, hogy ahhoz mindig hozzá lehet nyúlni, ugyanúgy, mint a korpuszokhoz. Tehát nemcsak a nyelv használatában, hanem a nyelv megújításában vagy megújulásában is érték. Ez alap. És ez mindig is így volt. Ezért van az, hogy például Erdélyben a nyelvújításban szinte egyáltalán nem volt benne a szócsinálás. Mert volt, mihez nyúlni, miből meríteni. Sokkal természetesebb volt ez a folyamat itt, az erdélyi régióban, mint Magyarországon, ahol már ott tartottak, hogy az akkori Magyarországnak a tanult emberei közül nagyon sokan nem is tudtak magyarul. Németül tudtak. A Kazinczy nemzedéke elsősorban ezt látta, és akkor a törést látva kezdték el, a felzárkózás céljából, ezt a jórésben művi nyelvújítást, a szócsinálást és egyebeket, amit később nagyon sokan kárhoztattak. Németh László is többek között, de itt, Erdélyben szinte mindenki. Még később is, Brassai Sámuel is mondta, hogy tulajdonképpen nem a nyelvet kell megújítani, hanem az elméket.

Az első kérdésére még visszatérve, hogy beszélhetünk-e örökségről a nyelvtudományban: beszélhetünk, és ez benne van a tudománytörténettel foglalkozó szakirodalomban. Talán ezeknél fontosabbak az egyes személyek: az egyes személyek tudományos hagyatéka vagy ami benne volt az ő életükben. Ismeretesek ezek a már muzealizált életművek és mítoszok. A legnagyobb itt, Erdélyben talán a Kőrösi Csoma Sándoré, még akkor is, ha alig tekinthető a magyar nyelvtudománytörténet részének. Annál inkább a Gyarmathi Sámuelé vagy a Brassai Sámuelé.

És van ezek kapcsán még két dolog, ami engem zavar, s szerintem ez az, amire oda kellene figyelni. Az egyik, hogy itt nagy mítoszok és nagy amnéziák vannak egymás mellett. Egyes életművekről nem tudunk, más életműveket pedig túlságosan mitizálunk. Hogyha most egymás mellé teszem Kőrösi Csoma Sándort és a szintén keletkutató Bálint Gábort, akinek itt van kint a tanszéki folyosón a mellképe, mind a kettőnek fontos a munkássága, az egyiket most újra fel kellett

fedezni. Nemrég megjelent egy válogatás is az életművéből, de hát nagyon aránytalan az egész. Vagy akár mondhatnám a tanszéknek a legújabb kori történetét. Szabó T. Attilának van egy teljesen megérdemelt kultusza. Halála után a legnagyobb műve is megjelent, 14 kötetben. Ez úgy az ő műve, hogy két-három nemzedék folytatta az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* általa elkezdett szerkesztését, az ő anyagából. Akinek ebben a korban szintén óriási szerepe volt, az Márton Gyula. Ő jóval korábban halt meg, 20 évvel kevesebbet élt, de nem ez volt az egyetlen oka annak, hogy róla megfeledkezünk, őt alig éri elismerés. Itt az van, hogy általában az emlékek az átörökítése, az emlékezés nagyon szelektív, és jobban figyel azokra az életművekre, amelyeknek van valamilyen tárgyi, például szótárban megvalósuló eredménye. Márton Gyula eredménye, noha szótárakat ő is szerkesztett, maga a tanszék volt. Hogy ő ezt megszervezte, és ez volt az a tanszék, amely 1990-ig leginkább átélhette annak a korszaknak a leépüléseit és veszteségeit. És ez neki köszönhető. A másik dolog, ami szintén zavar ebben a kérdésben, és erre is figyelnie kell a patrimonizációnak, hogy általában sokkal nagyobb az érdeklődés a távolabbi múlt iránt, mely már részben mitizálódott. De közben ott van az amnézia is: a 20 évvel ezelőtti dolgokról sokkal inkább elfeledkezünk, mint a korábbiakról. S akkor azt újra fel kell majd fedezni. És ez nem jó, mert a „felfedezésekor” már nem ugyanazt jelenti. Ha folyamatosan írjuk a történelmet s a történetet, akkor nincs különösebb probléma. De nem írjuk folyamatosan. És ettől függ, hogy a patrimonizációban mi történik: régi mítoszokat, az emlékezésben nagyon jól beágyazott dolgokat patrimonizálunk, vagy megpróbáljuk kitölteni és folyamatossá tenni ezt az egészet, úgy, ahogy a történelemben benne volt.

A személyi kultuszok kapcsán ide tartozhat még az is, hogy amikor ugyanaz a személy többféle dologgal is foglalkozik az élete során, akkor nagyon ritkán emlékezünk a nyelvészeti munkásságára. A különböző tevékenységek sem egyformák az örökséggé válásban. Például Apáczai Csere János nevét mindenki ismeri, de hogy nyelvi témájú munkássága is volt, azt valószínűleg nem tudja senki. Vagy Szabédi Lászlónak is itt, Kolozsváron elég ismert a neve, és valószínűleg kevesen tudják, hogy foglalkozott nyelvészettel is.

Igen, kevesen tudnak erről. Ebben, amit említett, két dolog is van. Az egyik az, hogy itt, Erdélyben külön mitizálódott a polihisztorkodás. A régiek közül sokan voltak olyanok, de maga a kor is olyan volt, akikre azt lehet mondani, hogy „született polihisztorok” voltak. Ezek a „született polihisztorok”, mint mondjuk Apáczai Csere János, aki a maga módján polihisztor volt, tanáregyéniség elsősorban. A későbbiek, mint a jól ismert Benkő József, aki nagyon sok területen volt egészen kiváló; róla Erdélyben nem tudtak, külföldön igen, közben egyszerű papként élte az életét. Az ő emlékezete meg az ő kultusza egyre inkább kezd kibontakozni. Teljesen megérdemelten. Megjelennek a munkái, látom konferenciákon a nevét, Németországban is tudnak róla, mint saját korában is, foglalkoznak vele. Ugyanez a helyzet Brassáival. Brassait most az utókor jobban látja, mint a saját kora. Hogy ez pontosan miért van így, az kérdés. Amikor temették, azt hiszem

éppen Kőváry mondta az emlékbeszédet, és azt mondta, hogy: sok mindenben alkotott fontosat, de semmiben nem alkotott rendkívülit. Ma tudjuk, hogy ez nem felel meg a valóságnak. Róla ugye az bizonyosodott be, hogy valóban nem mindenben volt rendkívüli, de például a nyelvészetben 100 évvel megelőzte a korát. Ezt tudjuk, ezt most már nem vitatja senki. A 20. században van egy ilyen kényszerpolihisztorkodás, ez a másik dolog. Én ilyennek tekintem mindazoknak a nyelvészeknek a munkásságát – de bizonyára nem csak ők voltak ilyen helyzetben –, akik a nyelvtudományon túl, a helyzet kényszeréből kifolyólag, több mindennel foglalkoztak. A kényszerítő helyzet abból adódott, hogy a viszonylag elzárt Erdélyben kevesen maradtak egy-egy nagy tudományterület művelésére. Gyakorlatilag Szabó T. Attila is ilyen. Nagy területen mozgott. Persze matematikával nem foglalkozott, de irodalomtörténetből doktorált, az egyetemen nem is hallgathatott nyelvészetet, mert nem volt rá lehetősége, és mégis nyelvészetből alkotott nagyot. Munkássága kiterjed a népköltészetre, a néprajzra, a művelődéstörténetre, a történettudományra és sok minden másra. Ez a helyzetnek a kényszere, és ez általában jellemző a 20. századra. Ez most teljesen szerénytelen dolog, de ha a saját dolgaimat nézem is: ez is gyanús polihisztorkodás, sok mindennel foglalkozom. Evvel mentegetem magam, ez az alibim, hogy ebben a helyzetben ezt kell csinálni.

Van egy másféle mítosz is, amit megint a helyzet alakított ki, de ezek részben valóban csak mítoszok. Tehát hogy nem úgy nézzük őket, ahogy a valóságban vannak. Például az egyszemélyes műhelynek vagy intézetnek a mítosza: Jakó Zsigmond professzorra szokták mondani, noha ő professzora volt az egyetemnek. Annak ellenére, hogy voltak neki tanítványai, alig voltak közeli munkatársai. Néha ezt mondják Szabó T. Attilára is, noha őrá nézve ez talán még kevésbé érvényes. Merthát pontosan az van, hogy a legnagyobb művét egy nagy munkaközösség teljesítette ki. Igaz, hogy ez nem egy formális intézmény volt, de hát egy kutatócsoport volt 20–30 személlyel, a Professzor halála után egymást követő szerkesztőkkel. Ebben a tanszékről is többen részt vettek, az őt követő szerkesztők is tanszéki oktatók voltak.

Ezt az örökséget, a hagyományokat, mítoszokat a nyelvtudományban kik hozzák létre, kik adják tovább? Például az irodalom vagy a népi kultúra terén nagyon sokan foglalkoznak ilyesmivel, olyanok is, akik nem szakemberek. Vagy történelmi eseményeket akár egy-egy polgármesteri hivatal is kiemelhet valamilyen módon a többi közül, és megalkothatja a helyét, módját a rá való emlékezésnek. Mi van a nyelvtudományban?

Azt hiszem, hogy a tudománynak ilyen a természete. Sőt a tudománynak az a jó, ha el tudja határolni magát attól, ami nem tudomány, vagy ami dilettáns, vagy mítikus, vagy amatőr. És ez Erdélyben kevésbé sikerül, mint máshol. Ebben megint valamennyire benne van maga a helyzet, hogy több az amatőrködés, akár a dilettantizmus, és a tudomány szempontjából ez nem jó. A tudomány múltjával, a tudományos örökséggel is elsősorban maguknak a szakembereknek kell foglalkozniuk. Hogy erről tudnia kell a közönségnek, az más kérdés. Hogy mennyire

tudja magát és a régieket felmutatni a nyelvészeti tudományos közösség, erről lehetne beszélni. Vannak adósságaink. Gyarmathinak például van emléktáblája Göttingában, de nincs Kolozsváron, ahol született és meghalt. Néhány évvel ezelőtt kezdtük el összeállítani és kiadni, kortársainknak, tanárainknak szánva, az *Erdélyi magyar nyelvészek* című kisorsozatunkat. Eddig három füzete jelent meg, de folytatni is akarjuk. Jelentős életművekről van szó, amelyeknek a hatása is jelentős erdélyi magyar közösségünkre. A nyelvészek esetében talán még inkább összefügg mindez azzal is, ami a pedagógusképzés. Az egyetemi képzés jelentős mértékben tanárképzés volt és ma is az. Karizmatikus tanáregyéniségek hagyták és hagyják el az egyetem padjait. Ami viszont van, és ami nagyon fontos, és szerintem hozzátartozik, az az oktatásnak a folyamatossága, a pedagógiai munkának a patrimonizációja. Nemcsak az intézményeké, az épületeké. Ennek is van egy múltja, van egy hagyománya, s ezzel a hagyománnyal azért úgy vagyunk a tudományban is meg az oktatásban is, hogy vigyázni kell, mert féltő egy kicsit, hogy ha muzealizáljuk, patrimonizáljuk, akkor túlságosan is szentségnek tekintjük. Merthogy ez mind olyan, amit folyamatosan meg kell haladni. Kell tudni róla, és meg kell tudni haladni.

Van-e valami, ami sajátos örökség a kolozsvári nyelvészeti oktatásban?

Itt sajátos örökség szerintem az, hogy a nyelvi folyamatok, jelenségek közül is mindig előnyben részesültek azok, amelyek a mi közösségünket érintik. Tehát az élőnyelvnek a kutatása. Lehet, hogy ez – a közösség közvetlen szolgálata – visszamegy Apáczai Csere Jánosig. Mindenesetre ezt a 20. század második felében is jól éreztük: Szabó T. Attila is, Márton Gyula is, az egész tanszék ebben a szellemben élt, és ebből valami azért a mai korra is érvényes, noha nem olyan formában, ahogy korábban volt. Szabó T. Attila úgy tekintett a saját munkásságára és a történeti anyagra is, hogy az a régi kor nyelvi valósága ugyan, de megvan a közvetlen kapcsolata a ma nyelvi valóságával is. Tehát ezt tekintem sajátosságnak, hogy elsősorban az erdélyi magyar nyelvben gondolkodunk, az erdélyi nyelvjárásokban, kétnyelvűségben; ez egy helyi sajátosság. Ami megint olyan kétélű dolog, mert ezt távolabbról és rosszindulattal nézve lehet provincializmusnak tekinteni. Van persze változás: felzárkózás, új területek bevonása a kutatásba. A tanszék esetében nem hiszem, hogy ami történik, azt érdemes paradigmaváltásnak nevezni, de a nemzedékváltással van egy változás a tanszék szemléletében is. Ugyanakkor tudjuk, hogy az, ami itt történik a nyelvvel, azt vizsgálhatná más is, de nem igen vizsgálja; más számára nem annyira fontos, mint a mi számunkra. Ennek így kell lennie, úgy gondolom én.

Lát-e a Tanár úr generációs különbségeket abban, ahogyan a kapott örökséghez, hagyományokhoz viszonyulunk, amit kezdünk ezekkel?

Itt, Erdélyben a nemzedékekkel azért van ma gond, mert a 20. század második felében bizonyos területeken volt egy 30–40 éves, éppen egy nemzedéknyi

kiesés egyes szakmai, tudományos képzésekben. Hozzánk a legközelebb eső a néprajz, ami 40 évig szünetelt. Magának a dolgok folyásának vagy a hagyománynak, akár az intézményeknek az életében nem volt meg az a természetes folyamatosság, aminek meg kellett volna lennie. S ezért sokkal inkább különbözik az új nemzedéknek a szemlélete. Látom például, hogyan gondolkoznak valamiről az EME-sek, az idős tudósok, és hogyan gondolkoznak itt a doktori hallgatók az egyetemen. Ezek között nagyon nagy különbség van, de ez ebből adódik. Hogy itt ez a szervessége a folyamatnak nem volt meg, ez nem rajtunk múlott, nem az öregeken és nem a fiatalokon.

Nemrég jelent meg az Ön szerkesztésében A moldvai magyar tájnyelv szótára, amely szintén egy kapott örökségnek a feldolgozása, egy megörökölt munka befejezésének eredménye. És nyilván sok más kapott és továbbadott örökségről is van tapasztalata a tudományok terén. Milyen feladatnak látszik a konkrét tapasztalat oldaláról az örökséggel való munka? Vannak-e még kutatói hagyatékok feldolgozatlanul, esetleg kéziratok kiadatlanul? Mit gondol, fog-e ezekkel foglalkozni valaki, van-e esélyük a továbbörökítésre?

1990-ben, amikor a teljesen leépült egyetlen magyarságtudományi tanszék vezetését átvettem, a közvetlen, sürgető napi tennivalók mellett súlyos, le nem zárt kutatások örökségét vettem át. Az előző nemzedékre ugyanis az volt a jellemző, hogy több nemzedéknyi időre terveztek, alig gondoltak az életidő rövidegére, intézményeink sebezhetőségére, törékenységére. Márton Gyula úgy tervezte meg a tájnyelvi atlaszokat, Szabó T. Attila saját szótörténeti tárát és az erdélyi helynévtörténeti adattárát, hogy azok megvalósítása örökségként a következő nemzedékekre maradt. Az atlaszok közül a moldvai két kötetét már 1991-ben meg tudtuk jelentetni Budapesten, Murádin László szintén megérhette saját 11 kötetes atlaszának megjelenését, a székely tájnyelvi atlaszok megszerkesztése és kiadása máig nem történt meg, ez további feladat, és vannak, akik foglalkoznak vele. Szabó T. Attila levéltári adattárának feldolgozása, kiadása lezárult.

És ott volt a tanszéken egy hatalmas irattartó szekrényben a moldvai gyűjtés anyaga. Az atlasz megjelent ugyan, de itt ennél többről volt szó. Az előző század legelején egy finnugrista finn nyelvész, Yrjö Wichmann 5 hónapig gyűjtött Szabófalván és környékén. Ennek a gyűjtésnek az anyagát speciális szótárrá szerkesztve Csűry Bálint és Arturi Kannisto adta ki – Wichmann halála után – 1936-ban, német nyelven. Csűrynek magának is az volt a terve, hogy gyűjtéséből Bogdánfalva környékének a szótárát szerkeszti meg. A háború elején váratlanul meghalt, anyaga szintén megsemmisült a háború végén. Szabó T. Attilának is terve volt előbb Csűry anyagának a feldolgozása, annak megsemmisülése előtt, majd a tanszéki gyűjtés alapján a moldvai szótár megszerkesztése. Saját levéltári anyaga számára nyilván fontosabb volt, mint a moldvai. Márton Gyula szintén a tanszéki anyagból szótárát szerkesztett és adott ki a moldvai magyar román elemeiből, a halála előtti hónapokban pedig elkezdte magának a moldvai szótárnak a szerkesztését. Végül a négy nagy

nyelvész szándéka nem valósult meg, életidejükből erre nem futotta. Engem végül nagy elődeim meg nem valósult terve motivált. Ez is örökség volt, szomorú örökség, és provokált a több százezernyi cédula a tanszék archívumában. Ehhez a meglévő, kézzelfogható nagy örökséghez járult aztán a 90-es évek újabb moldvai gyűjtéseinek anyaga. Ezekből kezdtem el 2002-ben *A moldvai magyar tájnyelv szótára* szerkesztését. Szerencsésebb voltam elődeimnél. Ilyen értelemben patrimonizáltam a moldvai magyar nyelvjárás szókincsét.

Még összefoglalásként visszatérnék valamire, amit már a beszélgetés elején érintett Ön: hogy vajon lehet-e valamilyen hatással a nyelvre az, hogy hogyan gondolunk rá? Ha például örökségként tekintünk rá.

Az ember azt szeretné, hogy igen, legyen valamilyen hatása. Ha örökségként tekintünk rá, – amire én gyakran szoktam hivatkozni –, az erősíti a nyelvhez való kötődésünket, a tudatosságot. Vagy amit egy szebb, de nyilván már nem nyelvészeti szóval úgy nevezünk, hogy *nyelvi hűség*. Tehát hogyha tisztában vagyunk a magyar nyelvnek az örökségével, de nem csupán azzal, hogy ez egy örökség, hanem azzal is, hogy ebben az örökségben óriási kincsek és tartalékok vannak, amelyekhez bármikor hozzányúlhatunk, merthogy a nyelv az olyan – irodalomtól, tudománytól, egyébtől eltérően –, hogy az teljesen demokratikus. Mindenkinek a nyelv használatában teljes szabadsága van. És hogyha patrimonizáltunk valamit, ugye itt a szótörténeti tárban vagy atlaszokban, moldvai szótárban vagy egyebekben, ha azt végignézi valaki, akkor felfedez valamit. Most nem azt mondom, hogy azzal gazdagítja a saját szókincsét, egyszerűen ráébred arra, hogy milyen gazdagság van ebben, úgy ahogy Németh László leírja ezt, a régiségben és a táji változatokban. És ez remélhetőleg tudatosabbá teheti a nyelvhasználatot is. Mert olyan a mi helyzetünk itt, hogy noha ennek teljesen spontánnak kell lennie – mármint az élőnyelvnek, a nyelvhasználatnak –, kétnyelvűségi helyzetben a tudatosságnak nagy szerepe van. Azt is lehet mondani, hogy nyelvek frontvonalán élünk. Megvan a lehetőségünk arra, hogy lássuk a mások nyelvét is, lássuk a magunkét is, lássuk a világnyelvet is, és legyünk folyamatosan tisztában azzal, amit a régiek mindig hangsúlyoztak, hogy a mi nyelvünk semmivel sem alávalóbb más nyelveknél. Nemrég Nagybányán Sylvester Jánosról tartottam előadást, ezt neki például fel kellett fedeznie, az ő korában ez nem volt annyira nyilvánvaló. Ha a nyelvre patrimoniumként tekintünk, ez egyfajta megerősítése lehet az embernek abban, hogy benne vagyok a saját nyelvemben, vagy, hogy megtartom magamban a nyelvet. Ez nagyon fontos dolog, nagyon fontos kötelék, s én valószínűnek tartom azt, hogy ha ezt folyamatosan tudatosítjuk – már a régiségnek meg egyebeknek az értékeit –, az ezt a nyelvbéli megerősítést segíti.

ERDEI VIRÁG

BESZÉLGETÉS JAKAB ALBERT ZSOLTTAL,
A KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG ELNÖKÉVEL
ÉS VAJDA ANDRÁS
EGYETEMI ADJUNKTUSSAL

Hogyan mutatkozik/mutatkozott meg az örökségesítési ideológia a Kriza János Néprajzi Társaság gyakorlatában? Milyen szerepeket vállalt ebben a gyakorlatban?

[J.A.Zs.] A Kriza János Néprajzi Társaság az 1990-es alapítása óta kezdeményezett kutatásokat a népi kultúra kutatására, értelmezésére, emellett kiemelt figyelmet szentelt a néprajzi archívumok, adatbázisok létrehozásának. Az 1994-es székházvásárlást követően, a megfelelő raktározási felületek kialakításával megnyílt a lehetősége annak, hogy a Társaság megvalósíthassa archívumépítési céljait, lehetővé vált a szakkönyvtár és dokumentációs tár létrehozása és fejlesztése. A fizikai keret kialakítása mellett a kiépülő pályázati rendszer is segítette a Társaságot abban, hogy megtervezze, felépítse és elkezdje megvalósítani hosszú távú terveit. Az 1998-ban induló, majd 2002-től intenzívvé váló *Előmunkálatok a Romániai Magyarság Néprajzához* című kutatási projekt játszott nagy szerepet az archívumok létrehozásában. A projekt célja az alapkutatások végzése mellett a romániai magyarság kutatásához elengedhetetlen adatbázisok létrehozása, néprajzi-antropológiai bibliográfia összegyűjtése, rendszerezése, kiadásra való előkészítése.

A Dokumentációs Tár a KJNT kézirat-, fénykép- és negatívgyűjteményét, illetve a hang- és filmanyagát tartalmazza. Ebben helyeztük el Kós Károly, Nagy Jenő, Székely László és Vámszer Géza kutatói hagyatékait, kézirateit, a Társaság által menedzselt moldvai csángó alapkutatások szöveg-, kép- és hanganyagait, Kós Károly, Gunda Béla, Vámszer Géza, Péterfy László, Szabó Tamás és mások negatív- és fényképgyűjteményét, az erdélyi és moldvai terepkutatások primér anyagait.

A Társaság keretében több éve zajlanak olyan kutatások/tevékenységek, melyek valamilyen módon a kulturális örökség témaköréhez kapcsolódnak. Vagy úgy, hogy a kulturális javak (elsősorban a néprajzi örökség) különböző formában/felületeken történő megjelenítését vállalták, vagy úgy, hogy a fogalomhasználatra – a fogalom különböző (tudomány)területeken, szinteken és korszakokban azonosítható értelmezéseire és a mögötte álló gyakorlatok használatára – kérdeznek rá, vagy pedig úgy, hogy „a kulturális javak örökségalapú értelmezésének” és a kulturális örökség mindennapi használatának néprajzi-antropológiai értelmezhetőségének kérdéseit boncolgatják. Magyarán a KJNT keretében zajló tevékenységek egyik része az örökséggyártásra, másik része pedig az örökség mibenlétének tudományos alapokra helyezett vizsgálatára koncentrált.

Az első csoportba tartozó tevékenységek közé sorolhatók azok a programok, melyek nyomán különböző néprajzi gyűjtemények (tájházak), a néprajzi kutatások révén létrejött kulturális javak (népballadák), a kutatások alapján született reprezentációk (fényképek) és értelmezések (szakkönyvek), online adatbázisok létrehozása történt meg. A második csoportba pedig azok a konferenciák és kiadványok sorolhatók, melyek a kulturális örökség és a néprajz tágra értelmezhető viszonyára kérdeznak rá.

Az elmúlt három évben megrendezésre került több tudományos konferencia, melynek keretében – az épp induló értékgyűjtés apropóján – az előadók a néphagyományok új/idegen, illetve „egészen új környezetben” történő felhasználásának, valamint a teauráció és patrimonizáció kérdéseit járták körül. 2015-ben *Örökség és megjelenítés. Patrimonizáció, vizualizáció és mindennapi használat*, illetve *Érték és közösség. Új utak és kihívások az erdélyi értékutatásban* címekkel, 2016-ban *Az archívumok használatának változó kontextusai* címmel, 2017-ben először a Székelyföld-konferencia keretében *Az örökségesítés új kontextusai. Értéktárolás és értékvédelem a Székelyföldön* címmel, majd az év végén *Színre vitt örökség. Értelmezések a néprajzi örökség mindennapi használatáról* címmel szerveztünk konferenciákat. Az előadások anyagából három magyar nyelvű tanulmánykötetet szerkesztettünk, illetve egy angol nyelvű tanulmánykötetet is kiadtunk.

Milyen stratégiákat követnek az archiválás és a digitalizálás esetében?

[J.A.Zs.] Az archivális dokumentumállomány elektronikus feldolgozása, az ehhez szükséges technikai felszerelések beszerzése és üzembe helyezése az 1990-es évek végétől vált lehetővé, így ekkortól a materiális hordozókon található anyagok mellett az archívum ezeknek digitális változatával is folyamatosan bővült.

Az intenzív digitalizálási munkálatok 2005-ben kezdődtek. 2006-ban elkészült a KJNT honlapja, ezzel megteremtődött az online adatbázisok számára a saját internetes felület. A Társaság a digitális és online archívumok kialakítása és fejlesztése érdekében 2006-ban elindította *Az erdélyi és moldvai magyar néprajzi örökség digitális megjelenítése* címet viselő nagyszabású projektet, melynek irányítását Pozsony Ferenc, majd Jakab Albert Zsolt és Vajda András végezték. *A romániai magyar néprajzi bibliográfia* és *A moldvai csángók bibliográfiája* (2008) mellett rendre megjelentítettük a *Fotóarchívumot* (2008), a *Balladatárát* (2013), a *Néprajzi Múzeumok Tárát* (2014), az *Erdélyi Értékek Tárát* (2015), és 2016-tól dolgozunk a *Szövegtáron*, ami egy kiadói és kutatói adatbázis lesz.

Értelmezésünkben a néprajzi archívumok digitalizációja egy újabb paradigmaváltást jelent. Ennek eljárása ugyanis nem szűkíthető le a materiális (hagyományos) gyűjtemények pusztán digitális leképezésére. Ennek a paradigmának elkötelezve a KJNT-nak bevallott célja, hogy a hagyományos archívumot ne csak egyszerűen leképezze, megjelenítse, visszatükrözze digitális formában, hanem az új média és eszközkészlet adta lehetőségekkel élve az adatokat értelmezett formában tegye közzé, illetve teremtsen meg a lehetőségét annak, hogy az archívumhasználat, gyűjteményekhez

való hozzáférés során olyan lehetőségek, eljárások és koncepciók segítsék a felhasználókat, amelyek a hagyományos archívumok esetében egyáltalán nem, vagy csak nagyon nehezen voltak kivitelezhetők. Ebben a felfogásban a digitális (online) archívum nemcsak a tárolás helye és formája, hanem – és ez az, ami fontosabb – a közlés, a sokrétű és hasznos információtovábbítás helye és felülete is egyben.

Az archívumok online megjelenítése tehát nemcsak internetes tárolást, hanem értelmezést jelent, értelmezett adatnyerést tesz lehetővé. Ennek a koncepciónak rendelődött alá az adatbázisok keresőrendszereinek a kialakítása, az indexálás, illetve a kereszthivatkozások és a szűrési lehetőségek esetenkénti megoldása.

Hogyan kezdődött a tájházak, emlékszobák létesítése? Miként vált ez a gyakorlat mozgalommá?

[V.A.] A tájházak és emlékszobák alapvetően három szándék alapján jöttek létre és kerültek használatba. Ezek az oktatás szándéka, a turizmus fellendítése, azaz gazdasági szándék, a harmadik pedig – ami szerintem a legfontosabb – az identitás megerősítésének, a helyi történelem megszerkesztésének és felmutatásának a szándéka. Ennek megfelelően a múzeumok alapítása is rendszerint olyan gazdasági-kulturális szervezetek és személyek köré szerveződik, akik e három szándék megvalósulása érdekében munkálkodnak.

Az 1960-as évek végétől kezdődően a helyi tanítók és tanárok – iskolai önképzőkörök keretében – gyakran tartottak a népi kultúrával kapcsolatos előadásokat, és diákjaikat népművészeti alkotások gyűjtésére serkentették. Az így összegyűlt anyagból pedig sorra hoztak létre kisebb-nagyobb néprajzi gyűjteményeket az iskolák és a művelődési házak egy-egy üresen álló termében. E gyűjtemények anyaga azonban mára a legtöbb helyen megsemmisült. Ennek ellenére ezek a jobbra iskolamúzeumoknak számító korai kezdeményezések jelentős mértékben meghatározták az 1989-es rendszerváltozást követő évek tájház-alapítási törekvéseit.

Ugyanis ezekre a korai kezdeményezésekre alapozva indult el az 1989-es rendszerváltás után egy újabb gyűjtési és múzeumalapítási hullám, mely a 2000-es évek első felében is tovább folytatódott. Ebben az időszakban gyakori eljárás volt, hogy egy-egy nagyobb faluünnepség alkalmával a helyi értelmiségi réteg képviselői időszakos kiállításokat rendeztek a helyi hagyományos kultúra használaton kívül rekedt, de még őrzött tárgyaiból. Ezeknek a kiállításoknak az anyagából aztán gyakran állandó kiállítások, néprajzi-helytörténeti múzeumok születtek.

A 2000-es évektől ugyanakkor ezeknek a múzeumalapítási törekvéseknek a háttérben gazdasági szempontok is meghúzódnak. Nem véletlen, hogy az utóbbi másfél évtizedben alapított tájházak egy jelentős részét vállalkozók hozták/hozzák létre. Ezzel párhuzamosan a különböző (agro)turisztikai pályázati kiírásokat népszerűsítő anyagok hatására nemcsak a vállalkozók, hanem az önkormányzatok és a helyi értelmiségi réteg is egyre gyakrabban kapcsolja össze a múzeumalapítás és a vidéki turizmus fejlesztésének gondolatát.

Erdélyben ma mintegy 230-ra tehető a magyar vonatkozású tájházak és néprajzi gyűjtemények száma, ami az én olvasatomban azt jelenti, hogy a vidéki

környezetben működő muzeális gyűjtemények az elmúlt fél évszázad alatt egy kirívóan alacsony szintről eljutottak egy olyan szintre, hogy most már tömegjelenségről, ha úgy tetszik, mozgalomról beszélhetünk.

Milyen a fogadtatásuk? Ma milyen szerepük, jelentőségük van a közéletben?

[V.A.] Gagy József hívja fel a figyelmet arra, hogy napjainkban a vidéki társadalom alapvető jellemvonása, a városihoz viszonyítva, az erőforráshiány. „Ebben az általános kontextusban – írja Gagy József – minden olyan kezdeményezés, mint a tájházaké, [...] lokálisan felértékelődik.” Ezért aztán átadásukra általában akkor kerül sor, amikor az illető település amúgy is ünnepel. Használatuk ezt követően is elsősorban ünnepek (falunap, búcsú, fesztivál, tánc tábor stb.) alkalmával válik intenzívebbé.

Több múzeumban kerül sor évi rendszerességgel kézműves alkotótáborok, mesemondó versenyek és egyéb hagyományápoló rendezvények szervezésére. Ezekben az esetekben a múzeum egyfajta színpadként, háttérként szolgál az itt zajló események számára, kontextualizálja és kanalizálja ezeknek a cselekvéseknek a jelentését. Más esetben ezek a múzeumok a művelődési házak szerepét veszik át, ahol a fent említett eseménytípusok mellett könyvbemutatókra, ismeretterjesztő előadásokra, képzésekre is sor kerül.

Vagyis, míg korábban ezek az intézmények összegyűjtötték és tárolták, őrizték a múlt emlékeit, addig az utóbbi időben egyre inkább a használat kerül előtérbe: a közösség használatba veszi a múzeumokat. A múzeum a nyilvános tér kiemelt pontjává válik, olyan helyet jelent, ahol a múlt kultivációjának bizonyos mentalitásformái válnak láthatóvá.

Ilyen értelemben a tájház a maga fizikai jelenlétével a múlt tudatos használatának, birtokbavételének, illetve a múlttal való együttélés tudatosításának legszembetűnőbb köztéri jele lesz, mely a helyi identitás alakításában vállal szerepet. A múzeum falai között kiállított tárgyak nem csupán egy letűnt korszak tárgyi emlékeit jelentik, hanem a haladásba, a jobb jövőbe vetett hit fenntartásának és kommunikálásának tárgyi kellékei is egyben. Nemcsak az van beléjük kódolva, hogy honnan jöttünk, hanem az is, hogy mit hagytunk magunk mögött. Ez utóbbi viszont a jelen perspektívájából egyre inkább a fejlődés dinamikáját teszi láthatóvá.

A tájház létrehozása végső soron a hagyományörzés egyik jelenkori formájaként, örökségalkotásként értelmezhető.

Ugyanakkor a tájházakat a turisták is szívesen látogatják. Számukra ezek a nosztalgia és az egzotikum megtapasztalásának helyei. Ahogy Ebli Gábor találóan írja: „a helytörténeti múzeum a turisták kedvenc célpontja, ahol a nemzeti pátoz és a veretes egyetemes történelem nyomasztó súlya nélkül tehet a látogató időutazást egy-egy szűkebb közösség, a mindennapi emberek világába”.

A szakszerűség és a vállalkozói kínálat hogyan találkozik össze?

[V.A.] A tájházak alapítói között elsősorban olyan személyeket találunk, akik a közösségükben valamilyen okból fontos pozícióval rendelkeznek, de híjával

vannak mindefajta néprajzi vagy muzeológiai – vagyis a tárgyak gyűjtésére, rendszerezésére, raktározására, konzerválására és bemutatására vonatkozó – szaktudásnak. Nem csoda, hogy a szakmai szempontok érvényesítése terén a legtöbb múzeum komoly hiányosságokat mutat. Az egyik legszembetűnőbb a gyűjtemények szakszerű leltárának szinte teljes hiánya. Ez a hiányosság végső soron a gyűjtési technikákból is adódik. A gyűjtések legtöbb esetben rövid idő alatt nagy mennyiségű tárgyat halmoztak fel, ami nem tette lehetővé, hogy a gyűjtéssel párhuzamosan a leltározás is a megfelelő ütemben haladjon. Másrészt egy következő problémára is rámutat: a gyűjtés során nem érvényesült tipológiai megközelítés és a szelekció elve. Minden, amit a múzeumnak adományoztak, be is került a múzeumba, ezért aztán a kiállítások túlszűfoltta váltak, a legtöbb esetben inkább raktárra emlékeztetnek. Ez a technika ugyanakkor rányomta a bélyegét a kiállítások tematikájára is. Ugyanis egyes tárgytípusok – mint például a szövés-fonás eszközei – aránytalanul nagy számban jelennek meg a kiállításokban, míg más tárgytípusok szinte teljesen hiányoznak. A kiállítás-technikák terén egy másik sajátosság is szembeötlő: ezek a múzeumok minimális segédlettel dolgoznak.

Ugyanakkor mivel a múzeumok nem rendelkeznek önálló személyzettel, nyitva tartásuk is rendszertelen, a látogatók előtt elsősorban előzetes egyeztetést követően, felkérésre nyitják ki.

A helyzetet tovább árnyalja az a tény is, hogy a különböző vállalkozói szándékok mentén alapított tájházak egy része vendégházként is működik, vagy a vendéglátói kínálat árnyalásában játszik szerepet. Ezek a tájházak elsősorban kulisszaként szolgálnak: egy egyre határozottabban körvonalazódó – az örökség- és honvagyuturizmus határmezsgyéjén mozgó – turizmustípus számára biztosítják az autentikus és az egzotikus érzésének megteremtését.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Néprajz és Antropológia Intézet
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
erdei_virag@yahoo.com

STRATEGII DE PATRIMONIALIZARE ÎN TRANSILVANIA

(Rezumat)

În urma schimbărilor de regim din anii 1980, era de aşteptat ca cercetările legate de memorie, de tipurile și formele acesteia să capete o importanță tot mai mare în mentalitatea europeană. Pe lângă acest proces științific, însă, s-a dezvoltat o mișcare mult mai suprinzătoare: un larg interes din partea întregii societăți privind cunoașterea, redobândirea, recontextualizarea trecutului și a tradițiilor sale provenite din trecut. În decursul ultimilor 150 de ani, s-au identificat diferite programe de revitalizare care aveau ca scop descoperirea și promovarea unor segmente culturale. Ideologia de patrimonializare, apărută în Europa în anii 1960–1970, a avut un efect neașteptat, unificând sub o boltă comună aspectele vieții cotidiene, universul natural și cel făurit de oameni, mentalitatea și artele. În plus, având rădăcinile în trecut, mentalitatea și ideologia patrimonializării au avut, astfel, posibilitatea de a oferi un cadru legal, o garanție pentru păstrarea acestora. În același timp, omul a învățat cum să perceapă

trecutul mediului său, conservarea, respectarea tradițiilor devenind astfel o nouă regulă etică. Totodată s-a încercat reproducerea și valorificarea tradițiilor, popularizarea lor prin metode pedagogice, precum și distribuirea și expunerea lor.

Interviurile trec în revistă strategiile de patrimonializare actuale din viața academică și cotidiană din Transilvania, interlocutorii fiind specialiști în domeniul lingvisticii, al istoriei literaturii și al etnologiei.

Cuvinte-cheie: memorie culturală, revitalizare, patrimonializare, strategii de patrimonizare, recontextualizare.

PATRIMONIAL STRATEGIES IN TRANSYLVANIA

(Abstract)

Following the socio-political changes of the 1980's it was to be expected that research on memory, its types and forms would become increasingly important in the European mentality. Besides this scientific process, however, a much more surprising movement has developed: a great interest from the whole of society on the knowledge, the regaining, the recontextualization of the past, the traditions of the past. Over the last 150 years, various revitalization programs have been identified, their purpose being to discover and promote particular cultural segments. The ideology of patrimony, which emerged in Europe in the 1960s and 1970s, had an unexpected effect, uniting under a common vault the aspects of everyday life, the natural and human universe, the mentality and the arts. In addition, having its roots in the past, the mentality and ideology of patrimony had the opportunity to provide a legal framework, a guarantee for their preservation. At the same time, man learned how to perceive the past of his environment, thus preservation and the respect of traditions becoming a new ethical rule. Simultaneously, the reproduction and capitalization, as well as the popularization, distribution and exhibition of traditions were attempted.

The interviews review the current patrimonial strategies of the academic and everyday life of Transylvania, the interlocutors being specialists in the field of linguistics, history of literature and ethnology.

Keywords: cultural memory, revitalization, patrimony, patrimonial strategies, recontextualization.

SZEMLE

TÓTH ZSOMBOR, **A kora újkori könyv antropológiája. Kézírtos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában.** Reciti. Budapest, 2017. 380 l.

Tóth Zsombor tanulmánykötetének utolsó konklúziója („[...] Cserei a kora újkor legolvasottabb magyarul író szerzője volt. Paradox módon ez még mindig nem volt elegendő ahhoz, hogy az irodalomtörténet-írás kellő figyelmet szenteljen Cserei Mihály életművének és kézíratos hagyatékának.” 303.) tekinthető akár a tanulmányok által mozgásba hozott sokoldalú problematika egyik központi premisszájának is. A 13 tanulmányt, előszót és gazdag függelék (szövegközlés, szakirodalmi jegyzék, kéziratok, kora újkori nyomtatványok és forráskiadások jegyzéke stb.) tartalmazó kötet azonban csak részben irányul az irodalomtörténet-írás Cserei Mihály felé felróható adósságának törlesztésére. A szerző mindjárt az elméleti alapok lefektetésénél újabb perspektívát kapcsol a Cserei-kutatáshoz: a történeti antropológia módszertana biztató lehetőségeinek akadozó recepcióját a magyar tudományos diskurzusban. Az olvasó-kutató történeti pozícionáltságától időben távol keletkezett szövegek időbeli távolsága ugyanis egy erős kulturális másság és *idegenség*, amelyet a vizsgált szöveg elsődleges kontextusának minél pontosabb ismerete hidal át.

Cserei Mihály műveinek megértéséhez egyrészt a szerző személyének antropológiai megismerése (motivációi, vágyai, féltelmei stb.) szükséges, másrészt annak a fogalmi hálónak az átlátása, amely az irodalom történetét koronként más-más jelentésekkel telítve végigkíséri: az irodalmi nyilvánosság, a szerzőség, az olvasóközönség köre és jellege, a szöveghordozó médiumok, a műfajok. Kora újkori textusok esetében különösen releváns ezen fogalmak definiálása, mivel a nagy kulturális paradigmaváltás (a kézíratoságból a könyvnyomtatás irányába), illetve az irodalom egyes aspektusainak (szerzőség, nyilvánosság) jelentésváltozása (részben épp ezen paradigmaváltás következményeként) elengedhetlenné teszi.

A kötet fogalmi apparátusának igen fontos eleme, hogy a kánon változó műfaj-elképzelései által keltett anakronisztikus elvárásokat az ego-dokumentumok esetében az írás- és szöveghasználati habitus koncepcióival helyettesíti. Tóth így egy olyan irodalomtörténeti gyakorlatot pontosít, amely nem idomul a forráshoz, hanem a műfaji megkötések mentén a szövegekben rejlő lehetőségeket szelektálja saját elvárásai függvényében (pl. amikor primér forrásokat tartalmi szempontból úgy csonkít a szövegkiadó, hogy az jobban illeszkedjék akár egy domináns ideológiához, akár egy műfaj – napló, emlékirat – prototipikus definíciójához). Az írás- és szöveghasználati habitus funkcióját tekintve betölthet praktikus vagy reprezentációs célt, ezek pontos körülírása elengedhetetlen az aktus eseményjellegének átlátásához. A szöveget hordozó változatos médiumok (legyen az szóbeli vagy materiális) a maguk rendjén szintén üzenetet hordoznak. A könyv biografikus tárgy, amely possessorainak lenyomatain keresztül szinkrón (a kortársakkal) és diakrón (a generációk között) szinten is képes kommunikációt kezdeményezni.

Ezen módszertani előfeltevések mentén Tóth Zsombor 11 tanulmányban tárgyalja Cserei Mihály tekintélyes munkásságának különböző társadalom- és irodalomtörténeti aspektusait. Elsőként Cserei élettörténeti elbeszéléseit veszi számba: kalendáriumait, *Históriáját* (ez utóbbi jól elkülöníthető kortörténeti beszámolót és élettörténeti elbeszélést tartalmaz), latin nyelvű memorialisát (mely olyan mértékben biografikus tárgy, hogy szerzője egy részét saját vérével írta meg), jegyzőkönyveit (igazából omniárium-jellegű szövegek, elegyes feljegyzések), valamint *Apológiáját*. Cserei professzionális íróként tételeződik, korában kiemelkedően hosszú élete folyamán több alkalommal (tipikusan egy-egy liminális/liminoid állapotban) fogalmazza narratívába életeseményeit, emellett a történéseket folyamatosan kalendáriumaiiban, jegyzőkönyveiben rögzíti. Az *életpálya* önmagában véve tekinthető lenne egyedi, egyszeri események sorozatának, azonban a narrativizálás *élettörténetté* alakítja (Niedermüller Péter fogalmai). Ezen gesztussal az író az élet eseményeinek összefüggéseit keresi, azt a kauzális sort, amely oda vezet, ahol épp van. Nem véletlen hát, hogy az öregkori élettörténeti narratíva (Cserei esetében az *Apológiája*) az életet már végső értelmet nyert történések sorozataként jeleníti meg (ld. 72.). Az egyes elbeszéléstípusok narratív szempontból is különböző módon szólnak meg, ugyanakkor az életpálya aktívabb szakaszaihoz praktikus, rövidebb, *pro memoria* feljegyzések, a passzívabb, kontemplatívabb szakaszhoz erőteljesen reprezentatív funkciójú, gondosan kidolgozott textusok tartoznak.

Dialektikai jegyzetén keresztül Tóth azt szemlélteti, hogyan *használja* az írásos kultúrát ifjúkorában, székelyudvarhelyi diákként Cserei. A jegyzet összeállítása (a Petrus Ramus munkáját átdolgozó Buzinkai, valamint tanára, Szathmári Pap János jegyzetei alapján) releváns előzménynek bizonyul későbbi íráshasználati habitusában. A szöveghasználat egy izgalmas gesztusát prezentálja, ahogy Cserei Medgyesi *Praxis pietatis*ában – egyéb jegyzések vagy jelölések nélkül – csupán aláhúzásokkal és NB-bejegyzésekkel saját kegyességéről „vall” azáltal, hogy olyan részeket szelektál, amelyek praktikus (megjegyzésre méltó) és reprezentációs (saját érdeklődéséről valló) funkciókat is betöltenek.

A szerzőség számunkra kanonikus koncepcióját Cserei munkássága több szinten is felülírja. Apor István familiarisaként nem csupán szignál, de esetenként produkál is leveleket a patronus nevében (*manu propria*-jelzéssel!). Apor Péter *Metamorphosis*ába jelöletlenül építi be Cserei kiegészítéseit. A plasztikussá váló szerzőfogalom a familiáris viszony bizalmi gesztusait képezi le (ezen viszony intimitásának fizikai aspektusait szemléli Tóth Zsombor a jelen kötetben nem szereplő, 2006-ban megjelent tanulmányában: *Tango, -ere: a secretarius érintése*¹). Ugyancsak a szerzőség, illetve a könyv mint lezárt médium koncepcióját kérdőjelezi meg a nyomtatott kiadványba *beragasztott* saját fordítás, amely által Cserei egyrészt megbontja a könyv számunkra lezártként ismert vagy feltételezett „testét”, másrészt „társszerzővé” avanszál a szöveg materiális dimenziójában – annak birtokosaként ugyanis ezt megteheti. Részben szintén a szerzőség, valamint az íráshasználat funkciójának kérdése merül fel a szövegek másolása mentén. A másolás ugyanis nem pusztán reduplikáció. Cserei bizonyító erejű dokumentumokat (végrendelet, hagyaték) sokszorosít, de nem csupán a megőrzés érdekében. Amennyiben a másolást *écriture ordinaire*-nek tekintjük, az folyamatosan a másoló életútját, személyes egzisztenciáját archiválja (vö. 281.). Mások szövegének másolása dialógus a szerzővel (ha nem is a textus módosításán, de szelekcióján keresztül), a saját szövege

¹ Tóth Zsombor 2006. *Tango, -ere: a secretarius érintése. Mentalitástörténeti megjegyzések a kora újkori familiáris viszony értelmezéséhez* = T. Zs., *A történelmem terhe. Antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez*. Tanulmányok. Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár, 2006. 276–329.

tekinthető egyfajta öndialógusnak (hangsúlyozottan nem monológ, hiszen az egyes másolatok keletkezésük kontextusának függvényében eltérő helyzeteket, tudatállapotokat tükröznek). A másolás a maga rendjén tehát szintén alkotó aktus, Cserei esetében különösen releváns, hiszen rajta keresztül maradt fenn Bethlen Miklós szövegeinek legkorábbi ma ismert másolata (vö. 300.).

Tóth Zsombor Cserei Mihály és Bethlen Miklós szöveghasználati móduszain keresztül felgöngyölít egy igen kevésbé tárgyalt regionalizmus-fogalmat. Úgy tűnik ugyanis, hogy a szakirodalmi mesternarratíva nem fordít elég figyelmet a patriotizmus erdélyi és magyarországi változatának differenciálására. A két kora újkori szerző szövegei azonban láttatják: feltételezhetünk egy tipikusan erdélyi patriotizmust, amely (pl. a Cserei esetében) nem csupán leválasztja magát a „közös magyar múlt” történetéről, hanem expliciten szembehelyezkedik azzal, s kiegészül egy erős felekezeti intonációval is.

A tanulmánykötet a kora újkori szöveg- és íráshasználat számos, a szerző által korábban előterjesztett vagy itt először megjelenő perspektíváját hozza „egy fedél alá”. Talán érdekes lenne a továbbiakban akár a műfajiság, akár a nyilvánosság szempontjából megfigyelni, hogyan befolyásolja egy lehetséges olvasóközönség feltételezett elváráshorizontja a létrehozott textusok formai és tartalmi alakulását, hiszen Cserei maga is esetenként latens vagy direkt párbeszédet folytat valamikori olvasóival, s szövegei változnak annak függvényében, hogy csupán a maga számára, *pro memoria* készülnek, vagy reprezentációs funkciót töltenek be.

Tóth Zsombor előszavában megjegyzi, hogy egy olyan monográfián dolgozik, amely Cserei Mihály felnőtté válásának történeti antropológiai folyamatát írja le. Egy ilyen monográfia mind módszertani, mind adatközlési szempontból hiánypótló lenne.

BILIBÓK RENÁTA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Intézet
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
renibilibok@yahoo.com

VARGA P. ILDIKÓ (szerk.), **Vikár Béla levelei. „Finnország egyik lelelkesebb diplomátája itt több mint 50 esztendőn keresztül”**. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2017. 620.

A Vikár Béla által írt 600 finn tematikájú levelet tartalmazó, az árát illetően is súlyos könyvről mint kiadványról bővebben szólnak azok kedvéért, akiknek nem áll módjukban kézbe is venni a tekintélyes, mutatós, szemrevaló könyvet, amelynek kiadásáért az Erdélyi Múzeum Egyesületet, a levelek közreadásáért Varga P. Ildikót illeti a köszönet.

Mit tartalmaz és mire jó egy ilyenfajta kiadvány? A levelek közreadása mivel gazdagította a tudománytörténetet, a korrajzot, mivel gazdagította a Vikár-életrajzot? A válasz: hiánypótló kiadvány, értékes hozzájárulás a finn–magyar kapcsolatok történetének kutatásához, bővíti ismereteinket a korról és a levelek írójáról, Vikár Béláról. Varga P. Ildikó és az EME a leveleknek, ennek a sajátos kutatási forrástípusnak az összegyűjtésével, megszerkesztésével, több évi munkával és a feltárt anyag közreadásával nagy mértékben lendíti előre az olyanfajta múltra vonatkozó kutatásokat, amelyek több évtizeden át leginkább elhallgatásra voltak ítélve.

A könyv tartalomjegyzéke sokatmondóan részletes: Előszó (5–9); Vikár Béla szerepe a magyar–finn kulturális kapcsolatokban levelei tükrében (11–34) [1. Vikár Béla

levelezéséről, általában a Vikár-levelek időbeni megoszlása (12); A levelek nyelv szerinti megoszlása (13); A címzettek (13–17); A hiányzó címzettek (17–18); 2. A levelek tematikai áttekintése (18–26); 2.1. A Kalevala és a finnországi utak (19–23); A magyar Kalevala-kiadások (23–26); 2.2. La Fontaine meséinek fordítása(i) és kiadása(i) (26); 2.3. Vikár mint kulturális menedzser (26); A lapszerkesztő (27–29); Finnugor lapok és kultúrkongresszusok (29); Vikár szerepe a társaságokban (30–31); 2.4. Pályázatra kiírt professzori állások (31–33); 2.5. A Vikár-levelek helye az eddig publikált levelezések között (33–34)]; Levelek (35–435); Jegyzetek és magyarázatok a levelekhez (436–595); Rövidítések (596); Könyvészet (597–598); Mutató (599–607); Tartalomjegyzék (608–620).

A kötet Vikár Béla leveleit és nem Vikár Béla levelezését tartalmazza, csupán a megírt, elküldött és megőrz(öd)ött leveleket, válaszok nélkül. A válaszokat csak az újabb levelekből sejthetjük. Vikár Béla életművének egyik sajátos, általánosságban mondhatjuk, finn érdekű szelete ez, miként ezt az alcím is jól mutatja: „Finnország egyik leglelkesebb diplomatája itt több mint 50 esztendőn keresztül”.

A magyar olvasó Vikár Béláról (1859–1945) szokásjogon tudja, hogy a finn eposz, a *Kalevala* máig legismertebb fordítója volt és ma is az, annak ellenére, hogy az 1849-ben megjelent, finnül az „új Kalevala” névre hallgató, most már 50 énekből álló változatnak összesen öt különböző magyar fordítása foroghat közkezen. Ezek mindenikének megvan a maga története. A Vikár-féle fordítás(ok) és a fordítás(ok) kiadásainak története ezzel a kiadvánnyal nem lebecsülendő személyes, újabb kortörténeti adalékokkal bővíthető, a gyakorta „kicsit módosított” fordítás(ok) fordításelméleti szempontból is tud(nak) újat mondani. Például a Kalevala-fordításba belekezdésnek egy „rövid” változatával (468. sz. levél). Elismerésre méltó az a kitarítás, amelyet Vikár a mű ismertté tételében, az egész magyar nyelvterületen való terjesztésében tanúsított. Fáradhatatlanul intézte a különféle Kalevala-kiadások, különösképpen az ún. jubileumi Kalevala (1935) ügyeit, a finn papír beszerzését, a magyar nyomdákkal, a finn köztársasági elnökkel tárgyalva, a jutalom Kalevala-példányok eljuttatását a különféle tanintézményeknek. Ha valaki eddig kételkedett volna abban, hogy Finnországban tényleg magyar ötletre jelent meg illusztrált finn kiadás, az most megismerkedhet az ötletgazdával, ennek az „ötletnek” a hétköznapijaival, a megvalósulásért folytatott küzdelemmel.

Vikár sokoldalú egyéniség volt. Erről képet alkothatunk Terbócs Attila Vikár-bibliográfiájából. (*Vikár Béla bibliográfia*. Összeállította és szerkesztette Terbócs Attila. Budapesti Finnugor Füzetek 13. Budapest ELTE 1999. 72.) Voigt Vilmos bevezetőjét és Terbócs Attila megjegyzéseit 613 számozott tétel követi két részben: Vikár Béla munkássága (4–374. sz.) és a Vikár Bélára vonatkozó írások bibliográfiája (375–613. sz.). Ennek a bibliográfiának egyik nélkülözhetetlen „melléklete”, adattára a most megjelent kötet.

A Kalevala mellett további két területen feltétlenül szükséges Vikár nevének említése: a magyarországi gyorsírástörténetben és a népköltészet–népzene-gyűjtésében, amelynek nem csak eredményessége, hanem módszere is korszaknyitó újdonság volt: Vikár Béla gyorsírással és fonográffal gyűjtött. Minderről átfogó képet kaphatunk több dokumentum közreadásából. (Sebő Ferenc: *Vikár Béla népzenei gyűjteménye*. Budapest, Hagyományok Háza – Néprajzi Múzeum 2006. 271.; *Vikár Béla népzenei és népköltési gyűjteménye* – 1. munkafázis. A szöveget gondozta, a jegyzeteket és a szómagyarázatokat írta: Küllös Imola. Szerk. Sebő Ferenc. DVD Szöveg–hang–kép. Budapest, Hagyományok Háza 2009; illik ismerni Kodály Zoltán megtisztelő véleményét is, amely 1959-ben a rádióban hangzott el *Emlékezés Vikár Bélára címmel*, lásd *Visszatekintés* II. kötet 403–404. Szerk. Bónis Ferenc 1964).

Vikár Béla azon finnbarát személyiségek közé tartozott, akiknek megadatott, hogy a 19. század második feléről és a 20. század első feléről saját ismeretekkel és személyes tapasztalatokkal rendelkezzenek. Hogy milyen korszakváltásoknak, mentalitás-módosulásoknak, művészeti irányváltásoknak, politikai és szellemi divatoknak voltak kortársai, alanyai, tárgyai, elszenvedői avagy élvezői, azt a magyar–finn tudományos-kulturális kapcsolatoknak az érdekében írt többszáz levél áttanulmányozása során bárki megismerheti, a levélíró stílusának változásával együtt.

Varga P. Ildikó bevezető tanulmánya (11–34) a Vikárt illető személyes finn vonatkozásokat tekintve is szűkszavú. Így alig említődik, hogy a gyorsírás történetében jelentős fejezetet író Vikár Béla a mindennapi kenyerét az országgyűlés gyorsírás-irodájának munkatársaként, majd főnökeként kereste meg, ennek a tudásának kivételes módon nagy hasznát vette „népisme” terepmunkáinak, kutatásainak során is. 1921-ben ment nyugdíjba, 1945-ben halt meg, tehát hosszú évtizedeken át idejét, pénzét, kapcsolatait az általa fontosnak tartott ügyeknek, közügyeknek szentelte. Bár vannak levelek, amelyekből kiderül, hogy az önérdekben lobbizás sem volt idegen tőle (pl. éppen a kolozsvári egyetemi tanárság ügyében), azért az összkép távolról sem lesújtó, inkább mondanánk egzisztencia-teremtéssel kapcsolatos életkori sajátosságnak és sajátos stílusú kortünetnek. Jellemző, hogy 1902-ben a magyar nyelveművelő társaság érdekében való szervezkedés során a terveket miért tartotta fontosnak *nem* terjeszteni széles körben: „így csak azok maradnak meg az ügy mellett, akik nem szerepelni, hanem használni akarnak. [...] Az adminisztrációt addig, amíg ez áldozattal jár, én végzem, mihelyt oda fejlődik a dolog, hogy akár erkölcsileg, akár anyagilag haszonnal járhat az ügyekkel való bajlódás, átadom olyanoknak, aki rá van szorúlva a haszonra. Én arra nem szorulok.” (139. sz. levél). Így aztán igencsak megdöbbentő utolsó leveleinek sora, amelyekben a háborús időkben elmarad(oz)ó nyugdíjának kézhez kapását szerette volna elérni, miközben a kulturális élet újrakezdése érdekében szokása szerint fáradhatatlanul tervez, mozgósít, lobbizik. A nyugdíj késve érkezett. Utólag talán szerencsésnek (?) tartható, hogy nem érte meg az 1951-es évet, amikor érdemeire és életkorára való tekintet nélkül – az akkor 80 éves Bán Aladárhoz hasonlóan – kitelepítették volna, ehhez elég lett volna pusztán az 1945. márc. 10–11-én írt levélnek aláírásában szereplő titulusa: „Vikár Béla ny. országgyűlési elnöki főtanácsos, Akad. tag” (571. sz. levél). Végso nyughelye a budapesti Farkasréti temetőben található (6. parcella 6/1–1–56, az érkezőnek háttal álló sírkövel).

Dunavecscén, ahol a háborús időket a testvére és a Molnár család segítségével élte át és ahol lehunyta szemét, nagyon kifejező emlékművet állítottak neki: nyitott ablak mögött ül. Ezt akarta: fordításokkal kultúrdiplomátává válva – mai szóhasználattal élve közhasznú kulturális projektmenedzserként – ablakot nyitni a világra, lehetővé téve a magyar kultúra kifelé, a külföldi kultúrának pedig a befelé áramlását. Ezt többek között a főként általa irányított La Fontaine Társaság író–költő–műfordító kiválóságokból toborzott hazai és nemzetközi (például finn, észt) gárdájával szerette volna véghezvinni, de ez majd egy következő EME-kiadvány témája lesz: nem véletlen, hogy a 600 levél közzététele után, mintegy folytatásként Varga P. Ildikó a mindenkinek okulásul szolgáló állatmeséiről nevezetes francia kiválóságról, Jean de La Fontaine-ről (1621–1695) elnevezett és nemzetközinek remélt La Fontaine Társaságnak a történetét kutatja.

Tudható, hogy a levél „csalfa” műfaj, főleg, ha a levelezés egyoldalú: itt most csak Vikár Béla szándéka válik ismertté, és mivel nem mindig tudható, erre, ilyen levélre várt-e a címzett, különösen fontossá válik a stílus. Különösen figyelemre méltó ez a finnül írt leveleinek finnségét illetően, illetve az idők változásait jól mutató, kénytelenségből magán-

érdeket is tükröző, de ugyanakkor rendületlenül közérdekért is írt leveleiben. Ez utóbbiak címzettjeinek némelyike egyébként némi lelkiismeretfurdalást kelthet az utókorban (bennünk), ti. azokban a II. világháború utáni időkben, amikor már a finn kapcsolatok ápolása ha nem is volt különösebben dicséretes, de nem is volt kárhoyztatható, még élt közülük nem is egy, és ezekkel a „nagy idők tanúival” nem készült oral history-típusú, hangszalagra rögzített „elbeszélgető” emlékirat (pl. Weöres Gyula, Rafaelné Mányoki Vilma, a dunavecsei Molnár nagytiszteletű úr és családja).

Az a nemzedék, amelyhez Vikár tartozott, szívesen verselt, alkalmazta azokat a verstani, metrikai, retorikai stb. ismereteit, amelyeket iskolai tanulmányai során elsajátított. Volt, aki így költőként nevet szerzett magának, Vikárnak azonban ez nem sikerült, és jószándékú (bök)verses-kínverses tréfálkozásai időnként rontottak megítélésén, ez például közrejátszhatott abban, amit nagyon fájlalt, hogy a levelező tagság után nem lett a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Figyelemreméltó, hogy az indulat sokat javított stílusán, célratörőbb lett, erre még kuriózumszerű példa is akad: a neki anyagi és erkölcsi kárt okozó külföldi irodalmárt „a nevezett szélhámos” Janssent „közönséges világcsalónak”, „tehetséges irodalmi útonállónak” nevezte, mert „ez az alattomos teremtés a legszemtelenebb módon hazudik és árt” (122, 123, 125, 133). Tudott röviden és velősen jellemezni helyzeteket, például 1891-ben megállapította: „Nagyjából úgy néz ki, hogy a magyar nép figyelme sokkal nagyobb mértékben fordul Finnország felé, mint valaha és ennek oka sem rejtély: élesedik az orosz–finn politikai helyzet (80).” A kevés szóval sokat mondásra példa az észtl Grünthal-Ridala Willemnek 1921. augusztus 22-én írt helyzetképe: „Mi magyarok itt oly nagyon le vagyunk most sújtva hazánk balsorsa miatt, hogy nehéz más dolgokkal foglalkoznunk. A »béke« súlyosabb csapás most, mint a háború” vagy ugyanitt a folyvást emlegetett La Fontaine-mesék jellemzése: „az a mű a polgári nevelésnek bibliája” (236. sz. levél).

A Bevezető fontos tartalmi és módszertani eligazítás, használati utasítás. Már pusztán a Tartalomjegyzék áttekintésével fogalmat alkothatunk a címzettek sokaságáról és a tematika sokszínűségéről. Varga P. Ildikó a címzettek közül kiemelte azokat, akikhez Vikár gyakorta és fontos kérdésekben fordult, és jelezte, hogy pusztán az egyéb vonatkozásokban jól ismert egy-egy személynek küldött levelek száma nem bizonyítja a levelek jelentőségét, tudható, hogy akár egy-egy levél is szolgálhat meglepetéssel. A kiemelt címzettek közül az E. N. Setälének és a Munkácsi Bernátnak írt Vikár-levelek mennyisége is, tartalma is meglepő újdonság. Tanulságos és a szerkesztő szóhasználatával élve „olvasóbarát”, új ismeretekkel szolgáló tematikai egységnek bizonyul a Vikár három finnországi útjáról (1889, 1905, 1928) szóló rész, amelyek hasznos módon egészítik ki az ismert hivatalos útibeszámolóit. Azoknak, akik a műfordítással elméleti és gyakorlati szempontból foglalkoznak, figyelemre méltó új adalékokkal szolgálnak a különféle finn népköltészeti és eposzi műveleteivel kapcsolatos levelek, amelyek között új színtolt az észtl eposznak Bán Aladár által készített fordításáról mint kéziratról 1917. április 4 -én levélként küldött, jószándékú és saját tapasztalataival igazolt kritikája is (211. sz. levél), amelynek nyilván szerepe volt abban, hogy a fordítás „csak” 1929-ben jelent meg, aligha véletlenül a Vikár által „gondozott” La Fontaine Társaság segítségével.

Vannak olyan tematikus egységek, amelyek egészükben tekintve újdonságként szolgálnak. Ilyen meglepetés például az egyetemi tanárrá válás vágya és az ezzel kapcsolatos események és vélemények bő tárháza; ilyen a finnországi feminista mozgalom egyik vezéralakjának, Aleksandra Gripenbergnek a kérésére a magyarországi nőmozgalom helyzetéről finnül írt terjedelmes beszámolója, összesen 13 (!) levele; a finn kérésre írt levele a fonográf szállításának módjáról, amikor arra is odafigyelt, hogy felhívja a figyelmet egy újabb technikai újdonságra.

Vikár Béla – bár nyugdíjas főfoglalkozású – példamutatóan igényes és körültekintő szervező volt, akár kiadványról, akár rendezvényről volt szó. Az ő kiadványaiban, szerkesztésében „csak első közlésre” szánt alkalmas kéziratok, fordítások jöhettek szóba, az érték járó honoráriumról azonnali pontos közlésekkel szolgált; kellően részletes teremigényléseket írt az irodalmi estjeik érdekében; az irodalmi évfordulókat számon tartotta, kiemelkedő példa az első finnül író klasszikus, Aleksis Kivi születésének 100. évfordulója; a rendezvények kvalitásos szereplőinek, „a legjobbknak” idejekorán elkezdett „mozgósítása”. Példák sorával folytathatnánk azt az „aprómunkát”, amelyet az igényes közkultúra, a műveltségi színvonal emelése céljából végzett évtizedeken át.

Vannak a könyvnek olyan sajátosságai, amelyek töprengésre készítenek az olvasót; úgy is fogalmazhatnánk, mi az, amit én másként csináltam volna. Például: a tartalomjegyzéket eleve a könyv elejére tettem volna; a tartalomjegyzéket a Levelek-rész kivételével -tól -ig lapszámozással láttam volna el; a leveleket nemcsak az időrend szerint soroltam volna fel, hanem készítettem volna kimutatást a címzettek szerint is, feltüntetve a levél sorszámát, így első pillantásra is kiderült volna, kik alkotják a címzettek körét – nem akármilyen névsor! És hangsúlyoztam volna, hogy pusztán a levelek száma (ki mennyit kapott) nem utal egyértelműen a címzett és az ügy fontosságára.

Az alábbiakban taglalt két probléma közül az első megfontolás tárgyát képezheti, és a vele összefüggő másodikkal együtt igényel megoldást.

(1) A *Jegyzetek és magyarázatok* elválasztása a levelektől ebben a formájában nem szerencsés, sőt! A szerkesztő azzal érvelt (a 9. oldalon), hogy „igyekeztem olvasóbaráttá formálni a főszoveget”, „olvasóbarát levélgyűjtemény létrehozása motivált”, vagyis, hogy folyamatosan legyen olvasható, hogy a jellegzetes Vikár-stílushoz közeli legyen a finnül fordított szöveg, már amennyiben Vikár a finneknek finnül írt, pontosabban magyarul gondolkodva írt finnül (mellesleg: kíváncsian várjuk a mai finnek véleményét, akár tudományos kutatását Vikár finn nyelvezetéről). Nos, a könyv használata során szerzett saját tapasztalat ezt az olvasóbarátságát kérdésessé teszi.

(2) A *Mutató* közelebről névmutató, és nem az a gond, hogy néhány név kimaradt (még sohasem létezett hiánytalan mutató), vagy hogy a Tóth névnél kétféle Tóth kerül egy kalap alá, hanem a neveket követő számhalmaz, amelyből a legjobb szándék szerint sem lehet kihálaszni, hogy a névnek tekinthető betűsor milyen minőségben, milyen műfajú részben szerepel. A levelek sorszáma és a lapszám keveredése felettébb kellemetlen, nem válik be. A 9. oldalon (nem a Mutató kezdetén vagy akár a Mutató minden oldalán!) található ún. olvasóbarát használati utasítás, miszerint „a személyek esetében az első előfordulásakor egy bővebb leírás található, a további előfordulásokkor a névmutató rész irányít az első előforduláshoz”.

Vegyünk egy példát: szerepel-e, említődik-e Vikár leveleiben Zolnai Gyula? Irt-e Vikár Zolnainak (valaha is)? A névmutatóban Zolnai neve mellett 29 szám áll. Ha – ismétlem: ha – tudjuk, hogy „az első előfordulásakor van bővebb leírás” a név gazdájáról, „a további előfordulásokkor a névmutató irányít az első előforduláshoz”, akkor az első számként álló 16. oldalon valóban ott van Zolnai neve a Munkácsiról szóló részben, és megtudjuk, hogy Vikár és Zolnai konfliktusa milyen természetű volt. Ez az ismeret nem levélből, hanem a Bevezető szerzőjétől származik. Hogyan derül ki, hogy a 29 (most már csak 28) szám közül melyek jelölik Zolnai említését vagy címzett voltát? A 271 nincs is a számok között, honnan kellene tudni, végig kellene böngészni az összes további számozott oldalt vagy a *Levelek* című, évenkénti felsorolást, hogy az 520. oldalon találjunk egy neki írt levelet: a 271. számú, amely ráadásul a maga módján kuriózum, mert ez a magyar Vikárnak a magyar Zolnaihoz finnül írt levele.

Az Onni Talas név után 22 szám áll, az első szám 271, az ilyen számú oldalon, az Eino Kalima nevű, „igazgató úrnak” szólított finnhez intézett, 309. számú levélben tényleg szerepel a név: „[...] Onni Talas követ [...]”. Az 531. oldalon a 309. sz. levélhez fűzött megjegyzésben ez áll: „Onni Talas (1877–1958) Finnország budapesti követe”. Punktum. Idefért volna a minimum minimumaként, hogy mettől meddig volt Budapesten, ebből már legalább az kiderült volna, hogy például a világszerte együttérzést kiváltó szovjet–finn háború idején neki követként kellett helytállnia. A mutatóbeli további számokból sem derül ki, hogy címzett vagy említett személy-e. Ily módon ide kapcsolódó „másként”-jellegű megjegyzések: a közreadó lehetett volna bőbeszédűbb, számos további esetben a néven, születési és halálozási évszámon túl a sorba még belefért volna egy-két helykímélő, de orientáló szó, amely a következetességnek mint fő elvárásnak ugyan ellentmondott volna, de főleg egyes finnekről egy-két oda illő, „helyrerakó” „kivételes” megjegyzésből megtudhattuk volna, hogy pl. Maila Talvio finn író^{nő}nek, Eino Leino finn költőnek van-e helye a „klasszikusok” között, vagy van-e egyéb, esetleg magyar vonatkozású nevezetessége; a jegyzeteknél is mindenképpen újra feltüntettem volna a levélírás idejét; szintén helykímélő lett volna és fel sem tűnt volna mint a következetesség elleni „merénylet”, ha a lelőhely után egyetlen sorban az állt volna, hogy „kézzel írt” vagy „géppel írt/gépelt”, „finn nyelvű, eddig kiadatlan” avagy „ez az első közlés”. A Vikár leveleiben említett csatolt mellékletek helye is elgondolkodtató; például Vikár Béla a csatolt mellékletben azt adta Weöres Gyula tudtára, hogy az MTA név szerint kiknek adta az általa felajánlott ajándék Kalevalákat. Ezt nem a Megjegyzések közé tettem volna, ti. a megajándékozott diákok némelyikének a neve ismerős a magyar–finn kapcsolatok későbbi történetéből, a Vikár-féle „akció” távlati eredményességének bizonyítékát a főszöveggel egyenrangúnak tekintettem volna; így elsikkadhat.

Figyelemre méltó nyelv(észet)i feladat volt a magyar Vikár Béla finnül írt levelét „visszafordítani” magyarra. Vajon a finnben elkövetett „furcsaságok” (hibák) a magyarra fordításkor mily mértékben tükröződnek? Gyakran már magával a megszólítással is gond lehetett, ugyanis a finnben nincs „öcsém(uramozás) – bátyám(uramozás)”, mert csak „fűtestvér” van. Elemezni lehet majd, hogy például a kisebb fordítási pontatlanságok fordítói kényszermegoldások-e. A kötet szerkesztője a finn szépirodalomnak is jónevű, ismert fordítója. Nem csodálkozunk majd, ha az ilyenfajta tapasztalatait tudományos cikkben teszi közzé, tanulságokat szolgáltatva majd másoknak.

Summázatként megnyugtathatjuk az olvasót, hogy a könyv kézikönyv értékű, sok vonatkozásban újat mondó, hiánypótló kiadvány, valóban értékes hozzájárulás Vikár életrajzához, több történelmi korszaknak, a finn–magyar kapcsolatok történetének kutatásához. A kötet már eljutott Finnországba, biztosan érdeklődéssel és haszonnal forgatják.

Mivel a számítógépes feldolgozás, az adattárolás, az adattárak összekapcsolhatósága nem is annyira napjaink filológiai problémája, mint inkább a tegnapé, ez a kötet – akár a jelenlegi kézbe vehető „klasszikus” könyvformátumban, akár majdani számítógépes formájában – sokszor lesz fontos segédeszköze a kutatásnak.

SZÍJ ENIKŐ

ELTE BTK

Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet

Budapest, Múzeum krt. 4/i

szij.eniko@gmail.com

AKTUÁLIS

SZILÁGYI N. SÁNDOR FÖLTERJESZTÉSE
ARANY JÁNOS ÉLETMŰDÍJRA*

Szilágyi N. Sándor Kolozsváron a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyar nyelv és irodalom szakos diplomát 1972-ben. PhD fokozatát ugyanott védte meg 1999-ben.

Az egyetem elvégzését követően 18 évig Bukarestben a Kriterion Könyvkiadó szerkesztője, ő szerkeszti a kiadóban a romániai magyar nyelvészeti kiadványokat, köztük Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárának* első négy kötetét is. 1990-ben Kolozsvárra költözik, és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékének (mai nevén Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék) adjunktusaként (1999-ig), docenseként (2005-ig), majd professzoraként (2005 óta) végzi kutató- és oktatómunkáját. 2004. november 18-án Kolozsváron a Mindentudás Egyeteme keretében *A jelentésvilág szerkezete* című előadása nagy létszámú közönség előtt kiemelkedő sikert arat. 2013 ősze óta professor emeritus, de ma is tanít az egyetemen. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az MTA külső köztestületének tagja. 2007-ben megkapta az MTA Arany János Kiemelkedő Tudományos Teljesítményért díját.

Fő kutatási területe az elméleti és magyar fonológia, kognitív nyelvészet, szocio-lingvisztika, nyelvi emberi jogok. Kidolgozta egy holisztikus embertudomány alapjait, ennek a multimédiás előadás-sorozatnak *Jelek és szimbólumok. A szimpatikus embertudomány* (2012) a címe (http://mnytud.arts.klte.hu/szilagyi/szimp_embertud/index.html). Hét nyelvet használ.

Önálló szakkönyvekben (5), egyetemi jegyzetekben, tanulmányokban összegzi kutatásainak eredményeit. *Elmélet és módszer a nyelvészetben, különös tekintettel a fonológiára* (2004) című könyve „a kor tudományos közgondolkodásának élvonalában jelelhetne volna ki a helyét, ha nem éppen Kolozsváron él, hanem valahol Amerikában”, írta egyik méltatója. A magyar kognitív nyelvészetet Szilágyi az Erdélyi Tankönyvtanács által 1996-ban, néhány száz példányban kiadott *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára* című könyvével alapozta meg, majd egyetemi szakdolgozóival és doktoranduszaival szöktette szárba. Tudományos teljesítményének van egy olyan ága is, amely messze túlmutat a sui generis tudományos értékeken, ez pedig a társadalmi konfliktusok csökkentését megcélzó nyelvészeti és társadalomtudományi munkássága. *Törvény az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről* című munkája először 1994-ben a *Korunk* című folyóiratban jelent meg, átdolgozott változata pedig *Mi egy más: Közéleti írások* című

* 2018-ban az itt közölt felterjesztés alapján a Magyar Tudományos Akadémia Arany János-életműdíjjal tüntette ki a kolozsvári nyelvészt.

könyvében 2003-ban, Kolozsváron. Ebben világviszonylatban is egyedülállóan, úttörő módon a nemzeti kisebbségek jogegyenlőségét nem kisebbségi problémaként, hanem általános emberi jogi keretben elemzi. A demográfusok is nagyra tartják a romániai magyarság asszimilációjáról szóló tanulmányait (pl. Magyar Kisebbség 2002/4). Magyarul, románul és angolul publikál, s fontos szerepet játszik magyarok és románok konfliktusainak értelmezésében és enyhítésében. *Magyar nyelvtan* című tankönyvet is publikált líceumok számára (1980), majd egy nálunk pedagógiai szempontból is páratlan „nyelvtani kiskalauz felvételizőknek” (2000).

Szilágyi N. Sándor kiemelkedő nyelvtudományi teljesítményén, iskolateremtő munkáján túl a társadalmi problémáink megoldása iránti kivételes érzékenységgel emelkedik ki a Kárpát-medencei kutatók köréből. Az erdélyi és a Kárpát-medencei magyar humán- és társadalomtudomány mérvadó, megkerülhetetlen művelője, aki sokat tett és tesz a magyar tudomány és a társadalmi közjó szolgálatában.

2018. február 15.

KONTRA MIKLÓS

az MTK EB tagja
Károli Gáspár Református Egyetem
Budapest, Kálvin tér 9
kontra.miklos@kre.hu

EMLÉKEZÉS KALLÓS ZOLTÁNRA * (1926–2018)

2018. február 14-én, 92 éves korában a Kolozs megyei Válaszúton meghalt Kallós Zoltán kétszeres Kossuth-díjas, Europa Nostra-díjas néprajzkutató, a nemzet művésze, a Corvin-lánc kitüntetettje.

Kallós Zoltán mindenekelőtt népdal- és balladagyűjtő volt, tárgyi gyűjtései révén múzeumalapító, és az erdélyi és magyarországi táncház-mozgalom egyik megalapozója. Munkásságának kétségkívül óriási tudományos jelentősége, hogy kitágította mind az addigi népzenei gyűjtések földrajzi körét, mind az addig ismert dallamok és szövegtípusok körét.

Vele a magyar néprajztudomány egyik nagy alakját veszítette el. Életműve és egyénisége egészen egyedi, semmi máshoz és senki máshoz nem hasonlítható. Neve metaforájává vált az az erdélyi és moldvai magyar hagyományos paraszti kultúrának, pontosabban a kultúra esztétikailag is releváns megnyilvánulásainak. A saját világával egyidejűleg ment el közülünk, azaz úgy is mondhatjuk, hogy utánahalt annak a paraszti világnak, aminek értékeit egy életen át gyűjtötte. Mégpedig olyan szenvedéllyel, olyan tehetséggel és olyan hatékonysággal, amint ezt rajta kívül senki sem.

Kallós Zoltán Válaszúton, Kolozs megyében született 1926. március 26-án a családi birtokon. Előbb tanítói diplomát szerzett Kolozsváron, majd az 1950-es években két évig a

* Elhangzott a „*Hegyet hágék, lőtőt lépék...*” *Irányzatok és módszerek a Kárpát-medencei népi vallásosság kutatásában* című konferencián. Kolozsvár, 2018. június 1–3. Szervezők: BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézete, MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottsága, Kriza János Néprajzi Társaság.

moldvai Lészpeden tanított. Ekkor kezdte el néprajzi gyűjtőmunkáját. 1955-ben Jagamas János tanítványaként elvégezte a Kolozsvári Gheorghe Dima Zeneakadémiát. 1958-ban politikai okokból rövid időre bebörtönözték. Szabadulása után 1959–1968 között Gyimesben fatelepi tisztviselőként dolgozott, és közben folytatta a folklórgyűjtést. Élete nagy büszkesége volt, hogy ekkor már Kodály Zoltán is felfigyelt rá, és magnót küldött neki a gyűjtéseihez. Kolozsvárra hazatérve, szülőföldjén, Észak-Mezőségen és Kalotaszegen folytatta terepmunkáját, de kapcsolata ekkor sem szakad meg a keleti területekkel (Gyimessele, Moldvával és a Székelyföld egyes részeivel).

Folklórkutatóként mindvégig intézményen kívül dolgozott. A diktatúra keményedésével Romániában egyre konspiratívabb jellegű lett nemcsak a magyar folklórgyűjtés, hanem a gyűjtött anyag Magyarországon (főleg az MTA Zenetudományi Intézetben történő) archiválása, és az eredmények kötetekben, hanglemezeken való megjelentetése is. Ő, akinek élete egy volt az erdélyi és moldvai emberek életével, akiről adatközlői mindig a legnagyobb szeretettel beszéltek, voltaképpen a társadalom számkivetettje volt. Fő megélhetési forrását az 1970-ben a Kriterion Könyvkiadónál megjelent, majd Magyarországon az 1970-es években újra és újra kiadott *Balladák könyve* honoráriumai jelentették. Ez a kirekesztettség azonban a kutató számára az igazán eredményes és időtálló munkához szükséges alkotói szabadságot jelentette.

Az életmű méltatásai Kallós Zoltán gyűjtőmunkájának impozáns, egészen egyedi módon monumentális mivoltát szokták hangsúlyozni, és ez az értékelés teljes mértékben helytálló is. De mindezt még ki kell egészítenünk azzal is, hogy Kallós Zoltán mint a diktatúra világában is teljesen szabad ember, megtehetette, hogy a hagyományos folklórra is szuverén módon tekintsen: munkája közben őt soha nem befolyásolták sem intézményi megrendelések, sem hatósági tiltások, sem a folklorisztikában akkor éppen divatos tudományos paradigmák. Így történhetett meg, hogy minden korszakban természetes érdeklődéssel fordult a vallásos folklór felé is. Ez az odafordulás nála mindig magától értetődő volt, de a kortárs folklórgyűjtők, a kortársai közül csak kevesen teheték ezt meg Kelet-Európában: a vallásos népelemek, a népi imádságok, a vallásos szokásköltészet szövegei, a vallásos tartalmú epikus szövegek minden korszakban nagy számban bukkannak fel Kallós Zoltán gyűjtései között. Ráadásul olyan földrajzi területeken rögzítette – pátosz nélkül mondhatjuk: *mentette meg* az utókor, az archívumok számára – ezeket a műfajokat, ahová a kutatók csak hozzá hasonló módon, azaz csakis ún. „földalatti gyűjtések” keretében és a helyi „biztos emberek” által támogatva juthattak el. (A moldvai csángó falvakban például 1962–1989 között legális formában egyáltalán nem lehetett már kutatni.) Így az általa folklórchívumokban és a válaszüti Kallós Zoltán Múzeumban hátrahagyott életmű olyan kerek egész, ami a paraszti népi kultúra valamikori egységét és eredendően vallásos geneziséét, szépségét tükrözi. Mi, a vallási néprajz kutatói ezért úgy tekintünk rá, mint nagy elődünkre. Kallós Zoltán egészen impozáns, egyedi életművét nemcsak a táncművészet, hanem a szűk tudományos világ sem tudja megkerülni. Sőt ez az életmű a paraszti világ múlttá válásával a történeti néprajztudomány számára is egyre értékesebbé válik.

Elődeink között gondoljunk tehát rá nemcsak kegyelettel, hanem öröksége hozzánk szóló üzenetét is kutatva ezen a konferencián.

TÁNCZOS VILMOS

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Néprajz és Antropológia Intézet
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
tanczosvilmos@yahoo.com

UJVÁRY ZOLTÁN (1932–2018)

Ujváry Zoltán magyarországi folklorista, népszokáskutató 2018. január 28-án hunyt el Debrecenben, majd szűk családi körben szülőfalujában temették el. A Debreceni Egyetem Néprajzi Intézete református istentisztelettel összekötött emlékünnepeket szervezett az eltávozott tudós tiszteletére.

A 20. század során a kolozsvári és a debreceni egyetem néprajzi tanszékeinek sorsa szervesen összekapcsolódott. Gunda Béla 1943–1947 között vezette a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Néprajzi Intézetét. A hazai hatóságok 1948-ban az ország elhagyására készítették, így előkészítették a kolozsvári intézet elsorvasztását és megszüntetését. Gunda Béla a következő évben már Debrecenben alapított tanszéket, ahol 1979-ig irányította az általa alapított intézet munkáját, melynek szakmai, tudományos és adminisztratív vezetését 1979-től már Ujváry Zoltán folytatta tovább.

Ujváry Zoltán Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a református kismemesi hagyományokkal rendelkező Héten született 1932. január 25-én. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészstudományi Karán 1955-ben szerzett magyar nyelv és irodalom szakos oklevelet, ahol még ugyanabban az évben a Néprajzi Tanszék munkatársa lett. Tudományos és oktatói pályája töretlenül ívelt fölfelé: 1969-ben bölcsészdoktor, 1979-ben egyetemi tanár és tanszékvezető, 1988-ban az MTA doktora, 2002-től pedig professor emeritus.

A második világháborút követő évtizedekben rendre bejárta Magyarország és Felvidék keleti, archaikus kulturális elemekben, élő népszokásokban gazdag tájait, falvait és mezővárosait, ahol helyszínen figyelte és vizsgálta meg az élő magyar dramatikus népszokásokat. A mezőgazdaság kolhozosítása és a magyarországi falusi közösségek szétesése előtti években a meglátogatott vidékeken még élő, organikus szokáshagyományt tudott személyesen megfigyelni és szakszerűen dokumentálni. Szerteágazó terepmunkáját alapos levéltári kutatásokkal egészítette ki. Az ott végzett kitartó munka eredményeképpen emelte ki, hogy a kéziratos füzetekben megőrzött diákfolklor, valamint a nyomtatott vidéki és központi sajtó a történeti szokáskutatás és szövegfolklor vizsgálatának igencsak jelentős forrása.

Tudományos pályájának elején elsősorban a népszokáskutatás fogalmi, elméleti és módszertani kérdéseivel foglalkozott (Ujváry 1961, 1963, 1965), majd utána a magyar földműveléshez és pásztorkodáshoz fűződő hagyományok szisztematikus összegyűjtésére, kutatására és szakszerű elemzésére összpontosított. Munkáiban szakított az agrárkultusz 19. századi romantikus szemléletű vizsgálatával, mivel ő elsősorban a szokások funkcióinak árnyalt elemzését és az interetnikus kérdések szakszerű, elfogulatlan bemutatását tartotta fontos feladatának (Ujváry 1966, 1969, 1981a, 1991a).

Tudományos munkássága az 1970-es és az 1980-as évek során teljesedett ki, amikor fokozatosan a magyar dramatikus játékokra, azoknak szöveganyagára, speciális tárgyi kellékeire, valamint teátrális vonatkozásaira kezdett összpontosítani (Ujváry 1979, 1981b). Monografikus módszerrel, szakszerűen elemezte és sikerrel foglalta össze, hogy a temetési paródiák milyen funkciókkal és sajátos jelentésekkel élnek a különböző kalendáris ünnepeken vagy az emberélet fordulóin élő népszokásokban (Ujváry 1978).

Ujváry Zoltán legkedveltebb kutatási témája több évtizeden át a farsangi szokás- és hagyományvilág volt (Ujváry 1990b, 1991b). A karneváli világgal kapcsolatos elemzései-

ben, könyveiben és dolgozataiban egyértelműen és folyamatosan kiemelte, hogy a magyar népszokások szöveganyagának kialakulásában és változásában milyen jelentős szerepet játszott a protestáns kollégiumokban élő diáklóklór (pl. imádság- és temetésparódiák, köszöntők), valamint az elitréteg írott költészete (Ujváry 1995a). Számtalan példával bizonyította, hogy a Magyarországon megtelepedett német közösségek, valamint a protestáns iskolai színjátékok milyen szerepet játszottak a nyugat-európai színjátszás közkedvelt dramatikusan alkotásainak, passióknak és karácsonyi színjátékoknak, vagy éppen a tréfás jelenetekben megjelenő zsáneralakoknak a kelet-európai magyar, szlovák és román közösségekben való meghonosításában (Ujváry 1989: 169–176). Ujváry Zoltán számos kiváló kötetet szentelt a jeles napok alkalmával és az emberi életfordulókon, valamint a különböző munkaalkalmak idején élő rituális, ünnepi és halotti maszkok bemutatására. Kihangsúlyozta, hogy a maszkok voltaképp örök emberi szükségletet elégítenek ki, segítségükkel az egyének jól meghatározott rituális keretben, helyen és időben más személylé, sokszor különleges erővel rendelkező lényekké válhatnak (Ujváry 1983–88, 1997).

Kihangsúlyozzuk, hogy tanulmányaiban következetesen felhasználta az egyéni terepmunkája során gyűjtött eredményeit és élményeit, majd elemzéseiben és értelmezéseiben azokat szervesen összekapcsolta, összehasonlította az összmagyar és a nemzetközi szakirodalom legkiválóbb munkáival. A magyar dramatikusan népszokásainkkal kapcsolatos korábbi eredményeit végül is a magyar néprajz legújabb szintézisében, annak VII. kötetében mutatta be és foglalta össze (Ujváry 1990a: 265–328). Ujváry Zoltán a magyar népszokásokat sohasem vizsgálta elszigetelten. Számos könyvében és tanulmányában alaposan dokumentált, összehasonlító elemzések segítségével mutatta be, hogy a magyarságnál élő szokásváltozatoknak milyen párhuzamai vannak a szomszédos népeknél, s a különböző analógiáknak, hasonlóságoknak és egyezéseknek milyen etnikumközi előzményei, vetületei és hatásai vannak (Ujváry 1980: 87–118, 1994, 1995b). Interetnikus vizsgálatait rendszerint a józanság és az elfogulatlanság jellemezte. Folyamatosan arra törekedett, hogy a népszokások segítségével feltárja és pontosan illusztrálja az egymás szomszédságában élő etnikumok természetes hétköznapi és ünnepi találkozásait, kapcsolatait, valamint az azokból fakadó kulturális kölcsönhatások alapvető módozatait, folyamatait és törvényszerűségeit. Kiemelkedő tudományos teljesítményeknek tartjuk azokat a monografikus igénnyel összeállított nagy tanulmányait, melyekben például a magyar esővarázsló szokások és kakaskivégző játékok interetnikus aspektusait foglalta össze (Ujváry 1980: 11–32, 119–276).

Megjegyezzük, hogy tudományos szemléletére nemcsak a történeti-összehasonlító módszer vagy a funkcionalizmus gyakorolt jelentősebb hatást. Legtöbb munkájában rendszerelméleti megalapozottsággal vizsgálta a népszokások szerkezetét, működését és dramaturgiáját: például ő vezette be folklorisztikánkba a szokáselem, funkcióelem, adaptáció és diffúzió fogalmát (Ujváry 1980: 11–32, 1988 IV: 235–258).

Ujváry Zoltán évtizedeken át nagyon eredményes és termékeny tudományszervezői, kiadói tevékenységet is kifejtett. A debreceni néprajzi tanszéken évtizedeken át megjelent rangos kiadványok, önálló monográfiák vagy tanulmánykötetek, tematikus vagy regionális sorozatok (Folklór és Etnográfia, Gömör néprajza, Néprajz egyetemi hallgatóknak, *Studia Folkloristica et Ethnographica*) jelentős mértékben előmozdították, serkentették a magyarországi és a határon kívül folyó magyar néprajzi kutatásokat és elemzéseket, alapjaiban meghatározták a néprajz magyarországi, majd erdélyi egyetemi oktatását is.

Kihangsúlyozzuk, hogy szakszerűen megszerkesztett kiadványaival, önzetlen szakmai tanácsaival, számtalan doktori dolgozat irányításával jelentős mértékben meghatározta

a kolozsvári néprajzi iskola és a különböző erdélyi intézetekben dolgozó fiatal néprajzkutatók szakmai kibontakozását.

IRODALOM

- Ujváry Zoltán 1961. *Az átadás, átvétel és a funkció kérdései egy népszokásban*. Műveltség és Hagyomány III: 5–81.
- 1963 *A szokáskutatás néhány terminológiai kérdése*. Műveltség és Hagyomány V. 145–153.
- 1964 *A magyar agrárrítusok zoomorf démonjaihoz*. Műveltség és Hagyomány VI. 129–152.
- 1965 *Az egyén szerepe a népszokásokban*. Ethnographia LXXVI. 4. 501–520.
- 1966 *Antropomorf mitikus lények a magyar és az európai agrárhagyományban*. Műveltség és Hagyomány VIII. 5–58.
- 1969 *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban*. Műveltség és Hagyomány XI. Debrecen.
- 1978 *A temetés paródiája. Temetés és halál a népi játékokban*. Debrecen.
- 1979 *Népszokások és színjátékok I. Jegyzet*. Folklór és Etnográfia 2. Debrecen.
- 1980 *Népszokás és népköltészet. Válogatott tanulmányok*. Debrecen.
- 1981a *Az agrárkultusz*. Debrecen.
- 1981b *Népszokások és színjátékok II. Jegyzet*. Folklór és Etnográfia 5. Debrecen.
- 1983–88 *Játék és maszk. Dramatikus népszokások IV*. Debrecen.
- 1989 *Az iskoladrámák hatása a dramatikus népszokásokra*. = Pintér Márta Zsuzsanna – Kilián István (szerk.): *Iskoladráma és folklór*. Folklór és Etnográfia 50. Debrecen, 169–176.
- 1990a *Dramatikus népszokások, népi színjátékok*. = Dömötör Tekla (szerk.): *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Magyar Néprajz VII. Akadémiai Kiadó. Budapest, 265–328.
- 1990b *Farsang*. Néprajz egyetemi hallgatóknak 5. Debrecen.
- 1991a *Agrárkultusz*. Néprajz egyetemi hallgatóknak 11. Debrecen.
- 1991b *Farsangi népszokások*. Debrecen.
- 1994 *Kapcsolatok és párhuzamok*. Tanulmányok, előadások. Debrecen.
- 1995a *A debreceni kollégium kisugárzása a néphagyományra*. Folklór és Etnográfia 89. Miscellanea I. Debrecen, 171–180.
- 1995b *A magyar népi kultúra európai kapcsolatai és az etnikai identitás kérdései*. Folklór és Etnográfia 89. Miscellanea I. Debrecen, 7–19.
- 1997 *Népi színjátékok és maszkos szokások*. Multiplex Media. Debrecen.
- 1998 *Dráma és dramatikus szokások*. = Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. Osiris Kiadó. Budapest, 440–469.

POZSONY FERENC

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Néprajz és Antropológia Intézet
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
pozsonyferenc@yahoo.com